

TEORIJA IN PRAKSA

REVIJA ZA DRUŽBENA VPRAŠANJA

1980, LET. XVII, UDK 3, YU ISSN 0040-3598

8

IZ VSEBINE

Maca Jogan: Okolje in problem razvoja

Zvone Dragan: Družbeno-ekonomski razvoj Jugoslavije
1981–1985

Janez Stanlič: Možnosti in nevarnosti poljske krize

Danilo Slivnik: Poljski dogodki in socializem kot svetovni proces

Danica Bresjanac: Nekatera sociološka in ekonomska vprašanja
ekološke problematike

Anton Bebler: O razmerju marksistov do razorožitve

Bogdan Kavčič: Participacija delavcev v Sri Lanki

TEORIJA IN PRAKSA

1980

8

revija za družbena vprašanja, let. XVII, št. 8, str. 857—992, Ljubljana, avgust 1980
UDK 3, YU ISSN 0040—3598

IZDAJA:

Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani;
revija izhaja ob podpori Kulturne skupnosti Slovenije in Raziskovalne skupnosti Slovenije

UREDNIŠKI SVET:

Vlado Benko, Adolf Bibič, Silva Jereb, Maca Jogan, Marko Kerševan, Andrej Kirn, Vladimir Klemenčič, Vlado Klemenčič, Peter Klinar, Joco Klopčič, Stane Kranjc, Franc Kržan, Boris Majer, Boštjan Markič, Oto Norčič, Ernest Petrič, Franci Polak, Rudi Rizman, Janko Rupnik, Slavko Soršak, Gojko Stanič, Franc Sali, Ivo Tavčar, Franc Tetičkovič, Niko Toš, France Vreg

PREDSEDNIK UREDNISKEGA SVETA:

Stane Kranjc

UREDNIŠKI ODBOR:

Ciril Baškovič, Adolf Bibič, Ivan Hvala, Maca Jogan, Stane Južnič, Bogdan Kavčič, Marko Kerševan, Vlado Klemenčič, Joco Klopčič, Boštjan Markič, Albin Mahkovec, Tomo Martelanc, Ciril Ribičič

GLAVNI UREDNIK:

Adolf Bibič

ODGOVORNI UREDNIKI:

Maca Jogan, Joco Klopčič, Boštjan Markič

OBLIKOVALEC:

Drago Hrvacki

LEKTORJA:

Mojca Močnik, Zoja Močnik

UREDNIŠTVO IN UPRAVA:

Ljubljana, Titova cesta 102, tel. 341-589 in 341-461 int. 232

NAROČNINA:

Letna naročnina za študente 80 din, za druge individualne naročnike 150 din, za delovne organizacije 250 din, za tujino 400 din; cena enojne številke v prosti prodaji 25 din in dvojne številke 40 din

TEKOCI RAČUN:

50102-603-48090 — Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo, Ljubljana, za revijo Teorija in praksa; devizni račun FSPN: 50110-620-107-72140-000-646 — za revijo Teorija in praksa

ROKOPISI:

Rokopise sprejema uredništvo do 20. v mesecu. Maksimalni obseg uvodniških člankov je do 10 novinarskih strani, za članke in razprave do 20 strani, za poglede, glose, komentarje do 10 strani, za prikaze, recenzije do 5 strani. Nenaročenih rokopisov ne vračamo

TISK:

ČGP »Delo«, Ljubljana, Titova c. 35

UVODNIK:

MACA JOGAN: Okolje in problem razvoja 859

ČLANKI, RAZPRAVE:

ZVONE DRAGAN: Družbenoekonomski razvoj
Jugoslavije 1981–1985 863

SOCIALIZEM V SVETU:

JANEZ STANIČ: Možnosti in nevarnost poljske
krize 885

DANILO SLIVNIK: Poljski dogodki in socializem
kot svetovni proces 892

POGLEDI, GLOSE, KOMENTARJI:

LUDVIK HORVAT: Starši o vzgoji in varstvu
predšolskih otrok 904

MARIJA CIGALE: Socialno-ekonomski položaj
družin in družbena pomoč 910

IN MEMORIAM:

BENO ZUPANČIČ: Delavci in kultura 914

ČLOVEKOVO OKOLJE:

DANICA BRESJANAC: Nekatera sociološka in
ekonomska vprašanja ekološke problematike 919

ANDREJ KIRN: Socializem in narava (izhod iz
grozeče ekološke krize) 931

JAN MAKAROVIC: Vpliv bivalnega okolja na
počutje in aktivnost stanovalcev (ljubljskih sta-
novanjskih sosesk) 945

DRUŽBA IN OBRAMBA:

ANTON BEBLER: O razmerju marksistov do
razorožitve 955

SAMOUPRAVLJANJE IN PARTICIPACIJA:

BOGDAN KAVČIČ: Participacija delavcev v Sri
Lanki 964

PRIKAZI, RECENZIJ:

JOŽE GORIČAR: Razprave in zapisi 974

Med novimi knjigami 977

Iz domačih revij 982

Bibliografija knjig in člankov 985

Avtorski sinopsisi 991

TEORIJA IN PRAKSA

revija za družbena vprašanja

let. XVII, št. 8, str. 857-992

Ljubljana, avgust 1980

CONTENTS

EDITORIAL:

- MACA JOGAN: Environment and Development Problems 859

ARTICLES, DISCUSSIONS:

- ZVONE DRAGAN: Socio-economic Development in Yugoslavia in the 1981-85 Period 863

SOCIALISM IN THE WORLD:

- JANEZ STANIČ: Possibilities and Jeopardies of the Poland Crisis 885
DANILO SLIVNIK: Polish Events and Socialism as a World Process 892

VIEWS, GLOSSES, COMMENTS:

- LUDVIK HORVAT: Parents on Education and Care for Pre-school Children 904
MARIJA CIGALE: The Socio-economic Status of Families and Social Assistance 910

IN MEMORIAM:

- BENO ZUPANČIČ: Workers and Culture 914

MAN AND HIS ENVIRONMENT:

- DANICA BRESJANAC: Some Sociological and Economic Problems Concerning Ecology 919
ANDREJ KIRN: Socialism and Nature (A Way-out of the Threatening Ecologic Crisis) 931
JAN MAKAROVIC: The Influence of Residence Environment on Life and Activity of Residents (of Ljubljana-Housing-neighbourhoods) 945

SOCIETY AND DEFENCE:

- ANTON BEBLER: Marxists' Attitudes toward Disarmament 955

SELF-MANAGEMENT AND PARTICIPATION:

- BOGDAN KAVČIČ: Workers' Participation in Sri Lanka 964

REVIEWS, NOTES:

- JOŽE GORIČAR: Discussions and Records 974
A Survey of New Books 977
From Domestic Reviews 982
Bibliography of Books and Articles 985
Authors' Synopses 991

СОДЕРЖАНИЕ

ПЕРЕДОВАЯ СТАТЬЯ:

- МАЦА ЙОГАН: Окружающая среда и проблема развития 959

СТАТЬИ, ОБСУЖДЕНИЯ:

- ЗВОНЕ ДРАГАН: Общественно экономическое развитие Югославии в 1981-1985 года 863

СОЦИАЛИЗМ В МИРЕ:

- ЯНЕЗ СТАНИЧ: Возможности и опасности Польской революции 885
ДАНИЛО СЛИВНИК: Польские события и социализм как мировой процесс 892

ВЗГЛЯДЫ, ЗАМЕТКИ, КОММЕНТАРИИ:

- ЛУДВИК ХОРВАТ: Родители о воспитании и опечении дошкольников 904
МАРИЯ ЦИГАЛЕ: Социально экономическое положение семьи и общественная помощь 910

ИН MEMORIAM:

- БЕНО ЗУПАНЧИЧ: Рабочие и культура 914

ОКРУЖАЮЩАЯ ЧЕЛОВЕКА СРЕДА:

- ДАНИЦА БРЕСЯНАС: Некоторые социальные и экономические вопросы экологической проблематики 919
АНДРЕЙ КИРН: Социализм и природа (выход из угрозы экологического кризиса) 931
ЯН МАКАРОВИЧ: Влияние бытовой среды на жизнь и деятельность жителей 945

ОБЩЕСТВО И ОБОРОНА:

- АНТОН БЕБЛЕР: О отношении Марксистов к разоружению 955

САМОУПРАВЛЕНИЕ И ПАРТИЦИПАЦИЯ:

- БОГДАН КАВЧИЧ: Партиципация рабочих в Шри Ланке 964

ОБОЗРЕНИЯ, РЕЦЕНЗИИ:

- ЙОЖЕ ГОРИЧАР: Обсуждения и записки 974
Среди новых книг 977
По страницам отечественных журналов 982
Библиография книг и статей 985
Авторские синопсисы 991

MACA JOGAN

Okolje in problem razvoja

Zavest o potrebi po korenitem spreminjanju celostnega odnosa do okolja, ki se je pri nas sorazmerno dolgo plaho skrivala in potiskala ob stran, se je začela utrjevati in dobivati svoje ustrezno mesto v vsakdanjem načinu mišljenja. Zaenkrat je bolj navzoča na tej ravni, medtem ko se je še premalo vpela v vse sestavine vsakdanjega načina življenja. Šele ko bo ta zavest dejansko last množic, ko bo v svoji totalni vsebini – kot nujnost ohranjanja ravnovesja med človekom in naravo – navzoča pri vsakomur in v vseh oblikah produkcije, lahko pričakujemo, da bomo resneje ustvarjali okoliščine, ki bodo omogočale uresničevanje ustavnih določil, zlasti členov 87 in 193.

Med temeljnimi nujnimi pogoji za življenje sploh je tudi zemlja, zlasti plodna, rodovitna zemlja. Oris odnosa do zemlje v našem dosedanjem razvoju nam lahko rabi kot svarilno izhodišče za oblikovanje prihodnjega ravnanja z naravnimi viri. Kot je znano, je proces potratnega, nepovratnega izkoriščanja plodne zemlje v Sloveniji zlasti v zadnjem desetletju izredno napredoval in če bo šel razvoj v tej smeri naprej, potem nas čakajo resne ekološke in mirno lahko rečemo kar eksistencialne težave. Pri ocenah dosedanjega razvoja in ob spoznavanju njegovih negativnih posledic, se zdi, je najbolj pri roki ocena o stihijnosti.

Brez dvoma je treba vsaj nakazati vidike, ki bi nam omogočili razširitev odgovora na vprašanje, zakaj se je prav v sedemdesetih letih tako drastično zmanjševala skupna površina plodnih, pogosto najplodnejših njiv. Ne moremo se zadovoljiti le z ugotovitvijo, da je tako pač bilo, da je bil razvoj stihijen, samohoten. Še manj pa se je mogoče sprijazniti z zastrašujočo odtujenostjo nekaterih ljudi od narave, z naravnost objestnim odnosom do tistih pogojev, ki so nujno potrebni za obstoj sleherne človeške družbe.

Ali je bilo nujno in v danih okoliščinah edino možno, da je razvoj potekal »stihijno«; ali se je takšen razvoj navrgel kar sam od sebe, ali se posledic ni dalo predvideti; ali se ne bi mogli izogniti vsaj nekaterim najbolj vidnim in brutalnim, mačehovskim posegom v zdravo tkivo »človekovega anorganskega telesa«?

Ta in podobna vprašanja se porajajo kar sama od sebe, saj je na srečo zgodovinsko že davno presežena doba, ko bi se lahko sklicevali na delovanje kakšnih nadnaravnih in človeku tujih sil. Če je torej sedanje stanje plod oprijemljivih ljudi in njihovega učinkovanja na okolje, ne bo odveč, če orišemo nekatere poteze preteklega razvoja, ki so vsaka zase in potem vse skupaj prispevale k rušilnemu, izkoriščevalskemu odnosu do narave in k sorazmerno poznemu osveščanju o koreninah našega bivanja.

Sedanje zaskrbljujoče stanje v gospodarjenju s plodnimi površinami je logična posledica tistih razvojnih procesov, ki so dolgo obdobje veljali za nesporne in samoumevne, za napredne in moderne. To je vzorec razvoja, ki je neločljiva sestavina kapitalistične družbenoekonomske formacije, druga plat svetinje z napisom: dobiček, dobiček za vsako ceno, ne glede na sredstva. Takšen vzorec razvoja in napredka temelji na tehnološko optimistični utvari o neodvisnosti ljudi od narave, o neomejenosti naravnih virov, s tem pa je povezano razsipniško izkoriščanje neobnovljivih naravnih bogastev, s tem pa tudi onesnaževanje osnovnih virov življenja: vode, zraka, zemlje. Ta vzorec razvoja je postal sporen tedaj, ko so se prej prikriti procesi naravnovesja in destrukcije začeli kazati v vedno bolj jarki luči.

S procesi industrializacije se je kljub že izoblikovanim in razvijajočim se novim družbenim odnosom pri nas sprejemal pogosto temeljni način odnosa do narave, ki je neločljivo vtkan v način produkcije v industrijsko razvitih deželah. Čeprav je razumljivo, da zaradi vključenosti v mednarodno delitev dela in menjave v tej stopnji razvoja ni mogoče ubirati docela svojskih poti pri razvijanju družbe, pa je teže razumljivo, da prihaja v odnosu do narave celo do hujših spodrsrlajev, kot če bi bile drugačne družbene razmere. Hlastanje po nenehnem povečevanju obsega proizvodnje se je v Sloveniji povezovalo s skrajno brezobzirnim uničevanjem plodnih njivskih površin in z nekaterimi drugimi destruktivnimi posegi v okolje. Predstava moči in gospodovalnosti nad naravo je dobila take razsežnosti in takšne praktične posledice, ki že ogrožajo naravno podlago življenja v prihodnje.

Razmeroma ozka in enostranska tehnicistična (in v svojem bistvu tehnokratska) koncepcija razvoja se je v preteklosti pri nas povezovala ob močnih procesih deagrarizacije s »parvenijskim«¹ odnosom do zemlje, s podcenjevanjem vsega, kar je povezano z zemljo, s pridelovanjem živeža in tistimi, ki zemljo obdelujejo. Sestavina vsakdanjega načina življenja je postala enostranska industrijsko-urbana kultura, v kateri je bil že vsrkan in predelan občutek neodvisnosti in nadmoči nad naravo. Dvome ali opozorila, ki so se pojavljala, so večkrat napadali, pomilovali ali zavračali, češ da je napredek na prvem mestu. Če so kmetje opozarjali na nekatere negativne posledice razmeroma enostransko usmerjenega razvoja, so bili deležni tudi zasmeha.

Težko bi verjeli, da je bilo takšno obnašanje naključno, zlasti še, če upoštevamo nekatere tendence razvoja, kot denimo samo ti dve: Zveza

komunistov je postopno zgubljala dovolj ustrezen stik s kmeti, kar se je kazalo in se še kaže v majhnem številu članov ZK iz vrst kmetov in v razmeroma velikem številu izključenih iz ZK. Tudi v organih odločanja v družbenopolitičnih skupnostih, zlasti na ravni republike in federacije, je bila navzočnost kmetov bolj simbolična. Znana je tudi dokajšnja počasnost pri urejanju temeljnih pogojev za zagotavljanje socialne varnosti kmečkega prebivalstva. V mnogih okoljih je postalo kmetovanje tako neugledno in tako brezperspektivno, da je bilo prepuščeno »nesposobnim«. Na tem mestu se ne bomo spuščali v kompleksno obravnavo sociopsiholoških razsežnosti tega pojava, čeprav te niso zanemarljive.

K parveniškemu odnosu do zemlje so prispevali tudi drugi dejavniki. V procesu izobraževanja so se mladi seznanjali predvsem z industrijsko-urbanim načinom življenja, ne da bi bili dovolj celostno ekološko informirani. Ne tako redko se med mladimi celo sliši zbadljivka »kmet«. Pa ne gre samo za informiranost; ali se vsi otroci sploh srečajo v času obveznega izobraževanja s praktičnim delom na zemlji? Kot ponazorilo vsakdanje enostranske usmerjenosti naj navedemo še množična občila – denimo, obsežne vremenske napovedi na ljubljanski TV so prilagojene potrebam tistih, katerih glavna skrb je zlasti rekreacija ob koncu tedna.

Vzvišen odnos do zemlje, do kmetijske dejavnosti in končno tudi do kmetov se je kazal in se še kaže v tem, da so se plodne njivske površine uporabljale za druge namene (industrija, promet, stanovanjska pozidava – legalna in »črna« s prevladujočo individualno gradnjo). Nekatera območja, ki so v preteklosti veljala kot en sam vrt, so praktično že čisto uničena za ta primarni namen.

Pri poudarjanju potrebe po spreminjanju neodgovornega odnosa do zemlje nikakor ne gre za zazrtost nazaj ali celo za malikovanje dobrih starih časov. Zato tudi niso sprejemljivi modeli, ki jih nekateri hitro ponudijo – namreč, opustiti je treba zemljiški maksimum, pa bo kmalu vse urejeno, kot je treba. Gre za to, da se v novih samoupravnih načinih združevanja ljudi ne zanemarijo vsebine dejavnosti in da se v teh razmerah začne bolj premišljeno in odgovorno do prihodnjih rodov gospodariti z zemljo kot tudi z vodo in zrakom. Ne omejuje nas več privatna lastnina in posebni interesi ozke plasti lastnikov, pač pa nas pogosto omejuje po eni strani sla po udobju industrijske civilizacije, po drugi strani pa tudi prenizka zavest o negativnih ekoloških posledicah industrijskega (kapitalskega) izkoriščanja omejenih naravnih virov in o nujnosti ohranjanja ravnovesja med človeško družbo in naravo; premalo je navzoča zavest o nujnih ukrepih, ki morajo preprečiti nadaljevanje razvoja, usklajenega s parcialnimi interesi in neodvisnega od naravne podlage in omejenosti virov.

S samoupravnim odločanjem in z družbeno lastnino so ustvarjeni nujni pogoji, da bi spremenili odnos do naravnega okolja; vendar pa samo to, čeprav je tako izredno pomembno, še ne zadošča, če ne bo ustvarjen cel niz zadostnih pogojev na vseh ravneh človekovega obstoja in delova-

nja. Potrebno je prevrednotiti temeljne predpostavke dosedanjega pojmovanja razvoja z vidika potrebe po ravnovesju med družbo in naravo, v celoti zajeti in ovrednotiti učinke dosedanjega razvoja ter upoštevajoč cilje nadaljnjega razvijanja in krepitev socialističnih humanih odnosov med ljudmi oceniti realne možnosti razvoja v prihodnje ter tudi predvideti nujne kratkoročne in dolgoročne ukrepe.

Skrajni čas je, da se vprašamo: ali je perspektiva samoupravno organizirana družba v zastrupljenem okolju, ali bomo kot samoupravljalci živeli ob uvoženi hrani, prekuhani vodi in onesnaženem zraku z najrazličnejšimi blagodatmi industrijske civilizacije, kot se je razvijala doslej; ali pa je, dolgoročno gledano, sploh takšna perspektiva možna kot socialistično samoupravna; ali ne vodi zanemarjanje nujnih naravnih opredeljenosti tudi k spodkopavanju materialnih temeljev za socialistično samoupravno družbo in za demokratizacijo? Ali ne obstaja drugačna možnost?

Dosedanji – delno tudi potrošniško obarvani – razvoj je pokazal, da vsega ni mogoče zajemati z veliko žlico, predvsem pa, da vsem ni dano, da bi to počeli. V prihodnje se bo treba marsičemu zavestno odreči, nevarnost pa je, da bi pri tem odpovedovanju prevladala tehnokratska vsebina. Spoznanje o omejenosti naravnih virov za obstoj namreč nujno vodi k vprašanju, kako so razporejene možnosti za življenje med različnimi pripadniki družbe. Zato je ob tem še toliko bolj pomembno upoštevanje dejanskih dolgoročnih interesov večine ljudi in tudi prizadevanje, da bi do spoznanj o teh interesih lahko prišli. Sedanje generacije so pred prihodnjimi odgovorne za njihove možnosti obstoja, zato se ne morejo ravnati po načelu: za mano potop.

Klic k večji »ekologizaciji« naše vsakdanje zavesti ni potreben zaradi zastraševanja, pesimizma in apokaliptičnih pričakovanj, temveč je nujna podlaga zavestnemu ustvarjanju pogojev za bolj utemeljen optimizem in zaupanje v prihodnost. Proces streznjevanja iz tehnološko optimistične omame bo dolgotrajen, vendar je nujen, kajti ni pomembno le to, kako smo kot ljudje združeni, v kakšnih medsebojnih odnosih, temveč tudi to, v kakšnem razmerju smo do narave; to je med seboj povezano, zato lahko zanemarjanje ene plati resno ogrozi tudi drugo. Čas bi že bil, da bi se več in bolj vsestransko ter z občutkom za zgodovinski totalni razvoj ukvarjali tudi s tem, o čem odločamo, kaj je vsebina odločanja in končno, kakšna je učinkovitost samoupravno sprejetih pravil.

ZVONE DRAGAN

UDK 338.26(497.1)

Družbenoekonomski razvoj Jugoslavije 1981–1985

Zagotavljanje stabilnejšega družbenoekonomskega razvoja na kvalitetnejših osnovah v prihodnjem obdobju – kar mora biti temelj naše razvojne usmeritve na vseh ravneh – je odvisno od realnega ugotavljanja možnosti za razvoj, na osnovi dolgoročnejših trendov in ne le problemov in tendenc v nekaj zadnjih letih.

V celotnem povojnem razvoju smo dosegli pomembne uspehe tako pri uresničevanju ciljev ekonomskega razvoja, kot tudi glede razvijanja edinstvenega sistema socialističnega samoupravljanja v svetu. Ob stalnem dinamičnem napredku pri razvijanju družbenopolitičnega in družbeno-ekonomskega sistema je Jugoslavija v minulem obdobju dosegla relativno visoko stopnjo rasti, zmanjšala razliko v stopnji razvitosti v primerjavi z razvitimi državami, opravila izjemno hitre socialne preobrazbe, povečala zaposlenost, standard in raven izobraževanja in kulture.¹

Bistveno se je okrepila in modernizirala materialna osnova združenega dela, izboljšala kadrovska struktura zaposlenih; doseženi so bili pomembni rezultati pri graditvi in organiziranju znanstveno-raziskovalnega potenciala.

Razvoj gospodarsko manj razvitih republik je šel v bistvu v korak s splošnim ekonomskim in družbenim razvojem države, čeprav so bili nekateri problemi razvoja v teh republikah bolj zaostreni. Do občutnejšega zaostajanja pa je prišlo v SAP Kosovo.

Takšni rezultati pa niso bili doseženi brez določenih negativnih tendenc. Na višji ravni razvitosti države in ob poglobljanju ekonomske in politične krize v svetovnem razvoju se je postopoma krepilo delovanje posameznih negativnih tendenc. V zadnjem desetletju so se takšne ten-

¹ V času od leta 1947 do leta 1977 je bila dosežena povprečna letna dinamika 6,2% realnega povečanja družbenega proizvoda. Pri tem je bila stopnja rasti družbenega sektorja 7,2%, njegov delež v družbenem proizvodu pa se je v istem obdobju povečal od 62% na 84%. Politika pospešene industrijalizacije je omogočila povprečno letno stopnjo rasti industrijske proizvodnje 9,1%, pri čemer se je v tridesetih letih število zaposlenih v industriji povečalo od približno 500.000 na 1.200.000, ob zvišanju skupne zaposlenosti z 1,2 milijona 1947. leta na 5,2 milijona delavcev v letu 1977. Osebna poraba se je večkratno povečala s povprečno letno stopnjo rasti 6%, delež kmečkega prebivalstva pa se je zmanjšal v enakem obdobju z 62,2 na 31,1%.

dence zlasti izrazile v resnejših oscilacijah v razvoju in v krepitvi izvorov nestabilnosti gospodarstva.

Velike nestabilnosti in nihanja v gospodarskih gibanjih so imele ekonomske in s tem tudi socialne posledice, pri čemer so bili visoka stopnja inflacije, ki že več let raste, slabljenje kvalitativnih faktorjev gospodarjenja ter slabljenje položaja jugoslovanskega gospodarstva v mednarodnem razvoju samo odraz globljih problemov, ki izvirajo iz neusklajenosti v materialni strukturi družbene reprodukcije in iz premalo intenzivnega uveljavljanja socialističnega samoupravnega družbeno-ekonomskega sistema.

Predolgo so se ohranjale sistemske rešitve in ekonomska politika, ki niso dovoljevale, da bi delavci v združenem delu odločali o dohodku in celotnem procesu družbene reprodukcije. Dosedanje spremembe nosilcev ekonomske politike in razvoja so bile naravnane predvsem k odpravi centralizacije nekaterih funkcij federacije ter krepitvi funkcij republik in pokrajin, ker je bila kvalitativna novost v sistemu – vendar pa so pri spremembi družbeno-ekonomskega položaja delavcev v združenem delu in pri odločanju v odnosih v procesu družbene reprodukcije še vedno navzoče mnoge stare rešitve in tudi odpori proti bistvenim spremembam na tem področju. Pri odločanju o bistvenih problemih ekonomske politike se je krepila tudi svojevrstna »španovija« občinjskih, republiških in federalnih organov, s poudarjenim administrativnim vpletanjem v tokove družbene reprodukcije. Zaradi tega tudi združeno delo ni moglo uresničiti svoje ustavne funkcije temeljnega nosilca oblikovanja in uresničevanja ciljev in nalog ekonomske politike in družbenih planov.

V sistemu in praksi se je premalo uveljavljalo delovanje objektivnih ekonomskih zakonitosti in delovanje zakonov blagovne proizvodnje kot imanentnih sestavin sistema socialističnega samoupravljanja. To je med drugim peljalo tudi v slabljenje integrativnega učinka enotnega jugoslovanskega trga, v avtarkizem na notranjem trgu in v odnosih do zunanjega trga, v neučinkovite in nesodobne rešitve v razvojni politiki in politiki vključevanja v mednarodno delitev dela.

Zlasti v obdobju od leta 1974 naprej ni bilo zadostnega in pravočasnega prilagajanja svetovnim strukturnim in drugim spremembam; nadaljeval se je dinamični razvoj, ki je temeljil pretežno na domači konjunkturi in na visokem uvozu brez ustreznega izvoznega pokritja, na oblikovanju nerealnih kupnih skladov, inflacijskem dohodku in na visokih in nerealnih investicijskih vlaganjih. To je v letu 1979 dvignilo stopnjo rasti prodajnih cen na drobno na raven preko 20% letno – s tendenco, da se ta stopnja v letu 1980 še poveča. To je nadalje vplivalo na ohranjanje neoptimalne strukture proizvodnje in investicij; pripeljalo je do zmanjšanja vrednosti doseženih rezultatov in do nadaljnje krepitve negativnih pojavov na področju samoupravnega odločanja o dohodku, dohodkovnem povezovanju in združevanju na enotnem jugoslovanskem trgu. Prav tako pa so negativni učinki v zunanji trgovini in plačilni bilanci dosegli

raven, ki je ne smemo prekoračiti. Intenzifikacija takšnih trendov je pospešila in okrepila administrativno ukrepanje pri delovanju oziroma izvajanju norm gospodarskega sistema in pri usmerjanju tekočih gospodarskih gibanj.

Glede na dolgoročnost glavnih vzrokov za takšne trende tudi resolucija o politiki uresničevanja družbenega plana Jugoslavije v letu 1980 ni imela in ni mogla imeti namena, da z ukrepi, ki so jo spremljali, in z ukrepi, ki so bili sprejeti oziroma bodo sprejeti letos, spremenijo negativne trende v kratkem času in da že letos bistveno izboljša materialne odnose v reprodukciji.

Na področju uporabe novih sistemskih rešitev na določenih zelo pomembnih sektorjih kljub dosedanjim pozitivnim rezultatom še vedno zaostajamo. Čeprav so prisotni določeni pozitivni procesi, je v organizacijah združenega dela še vedno premalo organiziranih akcij, predvsem na področju dohodkovnega povezovanja, v enostavni in zlasti v razširjeni reprodukciji, v ekonomskih odnosih s tujino, kot tudi pri obvladovanju glavnih segmentov družbenega razvoja in ekonomske politike. Tudi tukaj nas čaka resno delo, da bi uresničili, dopolnili pa tudi spremenili nekatere rešitve, kjer bo to potrebno.

Bistveno je, da se z ukrepi ekonomske politike, dogovori in drugimi instrumenti, ki bodo zagotovili dosledno uporabo že določenih sistemskih rešitev in z ustrezno dopolnitvijo sistema, ustvarijo nujni sistemski temelji za stabilizacijo obnašanja vseh subjektov odločanja in da se na takšnih temeljih zgradi tudi ekonomska politika za prihodnje srednjeročno obdobje.

Potrebna je izrazita radikalnost pri odločitvah za odpravo izvorov nestabilnosti – tudi ob nujnih »žrtvah« – vendar pa sama politika stabilizacije ne sme biti radikalna v smislu administrativnega zaustavljanja nestabilnosti. Zgraditi je treba trajnejšo vseobsežno in učinkovito politiko postopnega odpravljanja vzrokov inflacije, ki naj bi omogočila uresničevanje stabilnejše, kvalitetnejše in v danih domačih in mednarodnih razmerah še vedno sprejemljive stopnje rasti. Družbeno-ekonomski plani za obdobje 1981–1985 bodo resna možnost za konkretnejši in odgovornejši pristop k takšni politiki, in sicer predvsem na podlagi samoupravnih določenih in med seboj usklajenih interesov, možnosti, pravic in obveznosti pri njenem uresničevanju.

Samoupravni sistem planiranja

Uveljavljanje sistema samoupravnega družbenega planiranja je bistvena predpostavka za uresničevanje politike stabilnejšega in intenzivnejšega razvoja proizvodjalnih sil in hitrejšega razvoja samoupravnih proizvodnih odnosov.

Če pri pripravi novih planov samoupravnih organizacij in skupnosti ter družbenopolitičnih skupnosti ne bomo doslednejše kot doslej uporabljali načel in norm novega sistema družbenega planiranja, bodo novi planski dokumenti bodisi kompromis starega in novega, bodisi samo ena izmed faz na poti k novemu, z vsemi negativnimi posledicami, do katerih bo neizogibno prihajalo v procesu uresničevanja plana. Boj za stabilizacijo je boj množice samoupravnih subjektov za skladnejše odnose in učinkovitejše rezultate v družbeni reprodukciji in je lahko uspešen le ob popolni uporabi samoupravnih planskih mehanizmov.

Skupna razvojna politika za prihodnje srednjeročno obdobje mora zato temeljiti na samoupravnih sporazumih in dogovorih o temeljih planov samoupravnih organizacij in skupnosti ter družbeno-političnih skupnosti. Brez tega ne moremo pričakovati, da bo plan družbeno-ekonomskega razvoja države kot celote, pa tudi drugih družbeno-političnih skupnosti, odraz stvarnih interesov in možnosti temeljnih nosilcev družbene reprodukcije, kar je najpomembnejši pogoj za uspešno uresničitev dogovorjene skupne razvojne politike.

Z drugimi besedami, če tega ne bomo uresničili v samoupravnih sporazumih in dogovorih o temeljih planov in v njih ne bodo opredeljene konkretne obveznosti, bodo plani še naprej bolj ali manj sestavljeni od zgoraj navzdol, namesto da bi trdno temeljili na odločitvah in planih temeljnih nosilcev uresničevanja teh obveznosti, tj. tistih, ki prevzemajo konkretne obveznosti za uresničevanje planskih nalog in politike.

Planski akti bi morali biti realno postavljeni. Zato moramo izhajati iz čimbolj realnih ocen in predpostavk, ki jih bomo iz leta v leto po načelu kontinuiranega planiranja vsekakor korigirali in dopolnjevali. Naše delo pa bo seveda lažje, če bodo predpostavke, ocene in prognoze čimbolj realne. Bistven pogoj za to je, da so plani trdno zasnovani na dohodkovni sposobnosti temeljnih organizacij združenega dela. Znanost in strokovnost morata ob tem odigrati pomembno vlogo, zlasti pri pripravi maksimalno objektiviranih planskih osnov. Razumljivo je, da so bile in da bodo še vnaprej potrebne »konvencije«, tako med samoupravnimi partnerji v obliki samoupravnih sporazumov, kot tudi znotraj družbenopolitičnih skupnosti in med njimi, zlasti med republikami in pokrajinami v dogovorih o skupnem razvoju, interesih in ciljih. Vendar pa se bodo morale te »konvencije« v prihodnje dosledno gibati v mejah realnih materialnih možnosti nosilcev prevzetih obveznosti.

Hkrati moramo odpraviti tudi nekatera napačna pojmovanja o planiranju in njegovi vlogi v samoupravnem tržno-planskem gospodarstvu. V številnih organizacijah namreč še vedno menijo, da je plan stvar strokovnih služb in poslovnih kadrov, ne pa v prvi vrsti funkcija vseh delavcev, ki se osebno opredeljujejo za to, katere obveznosti bodo prevzeli v okviru »svoje« temeljne organizacije združenega dela in skupaj s partnerji na podlagi sporazumevanja in dogovarjanja o temeljih planov. Ustvarjanje

in delitev dohodka, plan in planiranje so instrumenti, ki naj krepijo njihov materialni, socialni in politični položaj.²

Razumljivo je, da samoupravni sistem družbenega planiranja ni mogoč kot racionalen družbeni sistem, če ne izhaja iz predpostavk racionalnega delovanja in obvladovanja objektivnih tržnih zakonitosti. To je celeno najpomembnejših meril tudi za razvoj tj. svobodne menjave dela za določena področja družbene reprodukcije.

Po drugi strani pa tudi samoupravno sporazumevanje ne more biti plod subjektivističnega voluntarizma ali celo monopolnih teženj, ker je tudi to negacija objektivnih ekonomskih zakonitosti, pa tudi samega socialističnega samoupravljanja. Gre za sporazumevanje kot metodo znotraj združenega dela in na drugih ravneh, vendar v funkciji združenega dela in njegovih pravic in odgovornosti v obvladovanju tokov družbene reprodukcije. Brez upoštevanja teh zakonitosti tudi dohodkovni odnosi in motivi ne morejo biti optimalni. Vedno grešimo, kadar tega ne upoštevamo ter se ravnamo le po kratkotrajnih računih ali enostranskih rešitvah in se nagibamo k eni ali drugi skrajnosti, namesto da bi stalno iskali optimalne načine za obvladovanje in krepitev samoupravne planske funkcije, ki bo upoštevala objektivne ekonomske zakonitosti blagovne proizvodnje.

Posebno vprašanje pri sprejemanju in pripravi planov je metodologija planiranja in informativna baza za pripravo in spremljanje uresničevanja planov. V metodologiji planiranja morajo dobiti svoje mesto posebnosti našega sistema, ki izhaja iz marksistične teorije družbene reprodukcije. Gre za kompleks metod, materialnih in finančnih bilanc, družbenih računov in instrumentov ter za ustrezno statistično dokumentacijsko bazo, da bi skupaj z zgrajenim sistemom samoupravnih družbenih ukrepov in mehanizmov izpopolnjevali – teoretično pa tudi praktično – razčlenjeno strokovno osnovo za pripravo planov ter za spremljanje in vplivanje na posamezne segmente, kjer nastajajo odmiki od planiranega razvoja.

Po ustavnih spremembah, sprejetju zakona o združenem delu, zakona o temeljih sistema družbenega planiranja in o družbenem planu Jugoslavije oziroma ustrezne republiške regulative, smo opravili le del priprav za izdelavo metodologije, ki se bo uporabljala tudi pri pripravi novih družbenih planov za obdobje od leta 1981 do leta 1985, kar pomeni, da s tem ni

² »V vseh teh procesih samoupravne integracije združenega dela mora imeti posebno pomembno vlogo sistem družbenega planiranja. Zakaj v razmerah, ko so združeni delavci v raznih oblikah medsebojno povezanih, odvisnih in vzajemno odgovornih organizacij in skupnosti združenega dela in gospodar tako svojega dela kakor družbenega kapitala, to je skupnih sredstev družbene reprodukcije, morajo s planom zagotavljati tako optimalne pogoje in rezultate svojega dela kakor tudi optimalno razvojno politiko oziroma kar najbolj racionalno vlaganje družbenih sredstev v razvoj. S tem pravzaprav opravljajo družbeno funkcijo. Opravljajo jo pa lahko samo skupaj, v vzajemni demokratični odgovornosti v družbi kot enotni reprodukcijski celoti. Ravno zato mora biti plan v pogojih socialističnega samoupravljanja – poleg tega da ureja materialne tokove v družbeni reprodukciji – predvsem oblika združevanja dela in dohodka in nato oblika delitve skupaj ustvarjenega dohodka med nosilce skupnega plana, in to na podlagi njihovega vloženega tekočega dela in rezultatov gospodarjenja z družbenim kapitalom, to je z njihovim in družbenim minulim delom, ki ga upravljajo (Edvard Kardelj: »Protislovja družbene lastnine v sodobni socialistični praksi«, druga dopolnjena izdaja, Državna založba Slovenije, Ljubljana, 1976, str. 109).

končano delo v zvezi z metodološkimi rešitvami. Prav nasprotno. Na podlagi sedanjih spoznanj in rešitev moramo intenzivno nadaljevati delo za izpopolnjevanje metodologije planiranja, da bi na znanstveno in strokovno utemeljenih osnovah ustvarili pogoje za uresničitev dogovorjenih razvojnih smeri in stabilnejšo dinamiko razvoja.

Politika radikalnejše ekonomske stabilizacije

Bistveni pogoj za nadaljnji razvoj je, da v zasnovi in izvajanju oziroma razčlenitvi, pripravi in sprejemanju novih družbenih planov za obdobje 1981–1985 ter pozneje v fazi njihove realizacije, sproti, iz leta v leto zagotavljamo, da bodo to dejansko plani postopne, vendar učinkovite stabilizacije ekonomskih in socialnih tokov v družbeni reprodukciji.

Sestavni del te zasnove je tudi nadaljnji hitrejši razvoj samoupravnih družbenoekonomskih odnosov in uresničevanje novih sistemskih rešitev, kar je eden bistvenih pogojev ne le za nadaljnji razvoj socialističnega samoupravljanja, temveč tudi za uresničevanje politike ekonomske stabilizacije. Če želimo to doseči, je razumljivo, da mora priti do hitrejšega razvoja samoupravljanja kot temeljnega produkcijskega odnosa v vsej družbeni reprodukciji. Zaradi tega mora biti celotna ekonomska politika, pa tudi delovanje republiških in federalnih struktur in državnih organov, usmerjena prvenstveno v uresničevanje politike ekonomske stabilizacije in krepitev samoupravnih družbenoekonomskih odnosov. Če tega ne bomo dosledno zagotovili, bomo imeli resnejše težave, zastoje in probleme pri preobrazbi družbenoekonomskih odnosov in odmike od razvojne politike oziroma politike ekonomske stabilizacije. To naj bi bila tudi prva generalna, politična predpostavka novih planov; zato morajo biti plani kot kompleksni programi stabilizacije in uresničevanja samoupravnih družbenih odnosov v prihodnjih petih letih zasnovani na dveh ocenah.

Prvič, realno je treba oceniti objektivni položaj, protislovja, probleme in razvojne tendence v našem samoupravnem plansko-tržnem gospodarstvu in sicer ne le z vidika gibanja in odnosov v Jugoslaviji, marveč tudi glede na svetovna gibanja. Oceniti moramo, kako spremembe v mednarodnih ekonomskih gibanjih in odnosih ter spremembe na sceni mednarodnih političnih odnosov vplivajo na naše gospodarske tokove.

Čimbolj realno je treba oceniti objektivni položaj in objektivne razvojne zakonitosti ter protislovja, da bi dognali, kateri so okviri in pogoji, v katerih se bomo razvijali, na katere moramo vplivati z organizirano akcijo vseh subjektov družbe in z vsemi instrumenti našega ekonomskega in političnega sistema, da bi obvladali stihijo, da bi se čimbolj uspešno upirali možnim negativnim gibanjem. Ne le da pasivno registriramo in brez moči opazujemo, kaj se objektivno dogaja v svetu in kateri so sodobni odnosi in zakonitosti, temveč moramo tudi vedeti, kako jih bomo obvladali, do katere stopnje smo jih sposobni postopno obvladati v

večfaznem boju za relativno stabilnejše gospodarstvo, s tem pa tudi za višjo raven razvitosti proizvodnih sil in osnovnih produkcijskih odnosov.

Drugič, oceniti moramo, kakšna je naša subjektivna sposobnost, organiziranost in pripravljenost za odločilne boje pri uresničevanju tako zamišljene zasnove in vsebine planov. Brez odločne akcije subjektivnih socialističnih sil in njihove boljše organiziranosti ter njihovega učinkovitejšega praktičnega delovanja – od osnovnih nosilcev pa do federacije – ne bi bili sposobni za odločilni preobrat k znatno učinkovitejši politiki ekonomske stabilizacije. Če tega ne bo, bomo spet sprejemali številne deklaracije, brez subjektivnih garancij in dejanske subjektivne osnove, ki bi bila sposobna in pripravljena, da se v prihodnjem planskem obdobju uspešneje spopada s sprejeto razvojno strategijo.

Na tej ravni razvitosti in ob upoštevanju strukturnih sprememb in razvojnih tendenc v svetu ter pri nas ni drugega razvojnega modela, razen tistega, ki vključuje permanentni boj za večjo stabilnost v razvoju in rasti, ustvarjanje pogojev za intenzivni razvoj na kvalitetnih temeljih ter optimizacijo strukturnih in regionalnih odnosov v razvoju. S tem pa so mišljeni tudi nekateri pomembnejši preobrati v dosednji politiki in praksi.

1. Pri ugotavljanju realnih možnosti za nujno stabilizacijo razvojnih in tekočih ekonomskih gibanj v prihodnjem planskem obdobju moramo upoštevati, da bodo številni zunanji dejavniki še naprej izrazito negativno vplivali na razvojne možnosti pri nas. Vse realne ocene razvojnih možnosti svetovnega gospodarstva ne izključujejo možnosti, da se bo recesija v prihodnjih letih še zaostrovala. Prav tako ne moremo pričakovati boljših pogojev za naš nastop na mednarodnem trgu. Vnaprej moramo biti pripravljeni, da se bomo tudi v prihodnje srečevali z zapiranjem, regionalnimi in drugimi oblikami diskriminacije in z ograževanjem pred konkurenco, hkrati pa z vse močnejšo konkurenco v svetu. To je še zlasti razumljivo, če spremljamo ocene možne gospodarske rasti v industrijsko razvitih državah, prav tako pa tudi v državah v razvoju. Na podlagi teh ocen lahko ugotovimo, da bo tudi družbeni proizvod, s tem pa tudi obseg zunanje trgovinskih transakcij v prihodnjem obdobju rasel precej počasneje kot doslej. Po drugi strani pa bodo stagnacijo spremljali tudi pritiski na trg kapitala, ki jih Jugoslavija v zadnjih letih srednjeročnega plana že čuti.

Končno, vendar za našo državo nič manj pomembno: energetska kriza vse ostreje pesti države, ki ne morejo ali niso pripravljene opraviti nujne transformacije svojih energetskih virov in bilanc. V tem pogledu so zlasti prizadete države v razvoju, ki nimajo niti sredstev niti tehnoloških možnosti za premostitev energetske odvisnosti od uvoznih virov energije. Uvoz energetskih virov, zlasti pri fosilnih gorivih, je za jugoslovansko gospodarstvo že limitirajoči faktor uvoza drugega blaga, kot so naj sodobnejša oprema, tehnologija in deficitarni reprodukcijski material, od katerega je prav tako odvisen naš razvoj. Izvajanje programa racionalizacije porabe

energije, ki bo zajelo varčevanje pri porabi in razvijanje energetske varčnejše proizvodnje in neproizvodne porabe ter nadomestitev uvozne nafte z domačo nafto oziroma z nekaterimi novimi viri energije – bosta zato med bistvenimi pogoji, da se ustvari prostor za uvoz drugega nujnega blaga in storitev.

2. V prihodnjem obdobju se bomo morali še močneje opreti na lastne sile, na našo subjektivno in objektivno možnost in pripravljenost, da v boju zoper zunanje vire nestabilnosti predvsem doma v državi, dosežemo zmago v korist stabilizacije.

V okviru možnega izbora alternativ se postavlja vprašanje: ali naj se maksimalno opremo le na domače vire in v to usmerjamo največji del investicij, ali pa naj pospešujemo modernizacijo gospodarske strukture v celoti, da bi bil njen nastop na mednarodnih trgih čim uspešnejši. Očitno je, da moramo najti najracionalnejšo kombinacijo obeh razvojnih smeri. Usmeritev k avtarkični zasnovi, ki bi temeljila na linearnem nadomeščanju uvoza in na izvozu presežka proizvodov, bi bila za relativno majhno, socialistično in neuvrščeno državo, kakršna je naša, vsekakor ena najslabših možnih rešitev.

Po drugi strani pričakujemo, da se bo skupni delež domačih sredstev za skupne investicije v družbenem proizvodu v prihodnjih petih letih (1981–1985) od 41%, kolikor je znašal v letu 1979, bistveno zmanjšal. To pomeni, da bomo morali, tudi glede na zmanjšanje možnosti za neto zadolževanje v tujini oziroma radikalno limitirano dopolnilno akumulacijo iz tujine, iskati glavne rešitve za investicijsko politiko v povečani učinkovitosti in selektivnosti vlaganj in v večji izkoriščenosti obstoječih in novih naložb. Le tako bo dinamika rasti lahko temeljila na kvalitativnih faktorjih in na bistveno povečani dinamiki izvoza.

3. Politika našega nastopa na mednarodnem trgu bo v prihodnjem obdobju pod direktnim vplivom potrebe po dinamičnejšem in ofenzivnejšem izvozu in utesnitvi uvoza v racionalnejše okvire, ki se bodo lahko širili le v skladu z rastjo izvoza. Takšna usmerjenost je pogoj za skupno politiko ekonomske stabilizacije; zahteva zaustavitev negativnih trendov, ki so se pojavili v zadnjih letih v primanjkljaju plačilne bilance in zadolženosti države in ki so končno tudi posledica vse večjih problemov in vse težjih pogojev za vključevanje v svetovno gospodarstvo.

S stališča stabiliziranja razvoja in uresničevanja intenzivnejše rasti v danih razmerah in na kvalitativnih osnovah moramo nujno ustvariti potrebne pogoje za krepitev izvoza, ki bo po dinamiki bistveno večji od rasti proizvodnje,³ da bi se na dohodkovni motiviranosti gospodarstva in dolgoročni usmerjenosti plasmajev blaga in storitev na zunanje trge uskladili odnosi med ponudbo in povpraševanjem. To bo po eni strani omogočilo ustvarjanje večjega dohodka v tujini, s tem pa tudi odprlo

³ Po dosedanjih analizah bi realna stopnja rasti družbenega proizvoda 5% na leto zahtevala najmanj 9% realno rast izvoza na leto.

možnosti za njegovo združevanje za nadaljnji uvoz nujnih surovin, reprodukcijskega materiala in sodobne tehnologije – po drugi strani pa bo povečalo možnosti za dodatni plasmá blaga in storitev zunaj meja domačega trga. To bo omogočilo izgradnjo optimalnejših zmogljivosti za množično proizvodnjo, razvoj kooperacije in specializacije na sodobnih osnovah in ustvarilo pogoje za večji delež domače tehnologije in znanja ter njihov direktni izvoz. Prav tako bo pomemben tudi izvoz hrane, ki je že in ki postaja vse bolj ena od strateških vrst blaga na svetovnem trgu.

Uvoz bo moral še naprej ustrezno upoštevati potrebe enostavne in razširjene reprodukcije, vendar v okviru deviznega dohodka, doseženega z izvozom blaga in storitev oziroma ob relativno in absolutno vse manjšem trgovinskem in plačilnem primanjkljaju države.⁴

Primanjkljaj bo treba zmanjševati tudi z nadomeščanjem uvoza v vseh njegovih racionalnih oblikah, predvsem pa s pospešenim razvojem tiste domače proizvodnje, ki zmanjšuje do včeraj »obvezni« uvoz in predvsem tiste proizvodnje, ki z manjšim uvozom in povečanim izvozom uresničuje ugodne neto devizne učinke.

Zaustaviti moramo nadaljnje naraščanje zunanje zadolženosti države in ustvariti pogoje za postopno zmanjševanje stopnje zadolženosti. To bo še posebej pomembno pri opredeljevanju politike razširjene reprodukcije, ki je bila precej odvisna od dodatne uvozne akumulacije. Zaradi tega je bistveno, da se poveča akumulacijska sposobnost gospodarstva in razširi proces združevanja dela in sredstev za potrebe financiranja razširjene reprodukcije, z akumulacijo iz tujine pa bo potrebno zagotavljati predvsem uvoz najsodobnejše tehnike in tehnologije.

Le izjemoma in po posebnih zakonih – če gre za Mednarodno banko za obnovo in razvoj in druge specifične mednarodne finančne institucije – bi sredstva teh institucij lahko bila tudi vir za dinarsko financiranje investicij.

4. Zaradi neodložljivih nalog pri zasnovi in uresničevanju politike in sistema ekonomskih odnosov s tujino, prihaja vse bolj v ospredje tudi vprašanje boljšega gospodarjenja s sredstvi in viri v notranjih reprodukcijskih tokovih. Že sedanja nujnost racionalne porabe in varčevanja z energetskega viri (zlasti uvoznimi) je le eden od primerov, ki kažejo, kako neracionalna poraba limitiranih virov lahko pripelje do izrazitih potreb po varčevanju in delni supstituciji. Čeprav ne v tolikšnem obsegu kot pri energetskih virih, moramo računati s tem, da bodo v prihodnjem obdobju postali tudi nekateri drugi faktorji razvoja limitirajoči in da bodo terjali večjo stopnjo racionalnosti in varčnosti. Gre pravzaprav za enega bistvenih problemov družbene reprodukcije, gre za vprašanje, kako se obnašamo do vseh segmentov družbenega bruto proizvoda pri njegovem oblikovanju, delitvi in porabi.

⁴ Pri realni stopnji rasti izvoza 9% na leto bi lahko uvoz rasel največ 3–3,5%, da bi postopno izboljšali položaj v plačilni bilanci.

Vsekakor je nujno, da s politiko ustvarjanja in delitve dohodka zagotovimo takšno oblikovanje in uporabo sredstev za akumulacijo, ki bo večja po obsegu, ustrežnejša glede virov in doslednejša glede subjektov, ki morajo na samoupravni osnovi odločati o njeni porabi. Lastna akumulacija in racionalnost pri njeni uporabi bo v prihodnjem obdobju glavni element investicijske politike. Krepitev materialne osnove združenega dela, zlasti sredstev za akumulacijo, bo morala zagotoviti tudi bistveno manjšo odvisnost združenega dela od kreditnih odnosov in uvozne akumulacije, pa tudi širši prostor za samoupravno združevanje dela in sredstev pri uresničevanju projektov skupnega pomena.

Glavni viri večje akumulacije so nedvomno v večji individualni in družbeni produktivnosti dela, v racionalizaciji vseh faz reproduksijske porabe, v večjem izkoriščanju sedanjih zmogljivosti, v spodbujanju ustvarjalnega in inovativnega dela, v zmanjševanju družbenih stroškov ter v doslednem varčevanju in v boju zoper razsipništvo in druge oblike nesmotrne porabe v naravi pridobljenih in z delom ustvarjenih vrednot. Vendar pa večja naslonitev na lastne možnosti predpostavlja tudi ustrezno prerazdelitev dohodka, oziroma izvajanje politike nekoliko počasnejše rasti sredstev, namenjenih za osebno, splošno in skupno porabo.

Ob nadaljnjem omejevanju rasti neproizvodne porabe v gospodarstvu in zunaj njega je treba zagotoviti tudi pogoje za optimalizacijo proizvodne porabe s stališča uresničevanja nadaljnje krepitve materialne osnove združenega dela, uresničevanja strukturnih sprememb, graditve izvozno usmerjenega gospodarstva – ob ustrezni preusmeritvi pretežno uvozno naravnanih zmogljivosti.

Osebna poraba bi morala v primerjavi z rastjo dohodka še nadalje naraščati nekoliko počasneje, da bi lahko z zmanjševanjem pritiska na trg v večji meri uskladili blagovno-denarne odnose, postopno pa tudi vplivali na proizvodno strukturo v smeri relativnega zmanjšanja proizvodnje potrošnega blaga v korist proizvodnje sredstev za proizvodnjo.

Še počasneje bi morala naraščati splošna in skupna poraba. Zagotoviti je treba, da deficitarno financiranje splošne porabe ne bo več faktor nestabilnosti in motenj v blagovno-denarnih odnosih, v celotnem sistemu zagotavljanja sredstev za financiranje skupnih potreb pa mora priti do uresničitve načel svobodne menjave dela, kar bo najboljši porok za realnejšo raven in ustrežnejšo strukturo te oblike porabe. To bo zagotovilo tudi večjo medsebojno soodvisnost v razvoju materialne proizvodnje in družbenih dejavnosti.

S spremembami odnosov v porabi je mišljeno predvsem odločnejše prizadevanje za uresničevanje načela nagrajevanja po rezultatih živega in minulega dela in odpravljanje vseh oblik osebnega in skupinsko-lastniškega prilaščanja, ki ne temeljijo na tem načelu. To je hkrati tudi najboljši porok, da bodo delavci, delovni ljudje in občani sprejeli politiko ekonomske stabilizacije kot svoj interes in da si bodo z vsemi močmi prizadevali za njeno uresničitev. Vsaka linearnost pri delitvi dohodka in sredstev za

osebne dohodke je zaradi tega v nasprotju z osnovnimi intencijami politike ekonomske stabilizacije.

Politika radikalnejše ekonomske stabilizacije se ne sme izroditi v nekakšno »politiko 1000 restrikcij«. Pomeni namreč predvsem maksimalno aktiviranje vseh kvalitativnih faktorjev gospodarske rasti in razvoja ter učinkovitejši boj zoper ekstenzivnost in neracionalnost v vseh fazah družbene reprodukcije – od proizvodnje, menjave in delitve do porabe v gospodarstvu, družbenih dejavnostih in pri vseh drugih uporabnikih dohodka.

Planiranje razvoja v razmerah enotnega trga

Enotnost jugoslovanskega trga je eden temeljnih ekonomskih pogojev za doseg optimalnih družbenoekonomskih rezultatov. Pojavi regionalnega zapiranja in različne regionalne avtarkije, ki celo naraščajo, vodijo k prekinitvam nujnih reprodukcijskih odnosov in tokov, ki bi se morali oblikovati na podlagi objektivnih ekonomskih zakonitosti in samoupravno dogovorjenih interesov združenega dela.

Razen tega, da take težnje niso združljive z zasnovo našega družbenoekonomskega sistema, so hkrati jasen primer ekonomske neracionalnosti – in to z vidika države kot celote kot tudi njenih posameznih območij. Ekonomski učinki takšnih negativnih pojavov se kažejo tudi v tendencah oblikovanja avtohtonih gospodarskih struktur na posameznih območjih ter v republikah in avtonomnih pokrajinah, kar ima zelo škodljive ekonomsko-politične posledice. Žal, takšne procese pogosto tolerirajo ali celo spodbujajo tudi organi posameznih družbenopolitičnih skupnosti.

V obdobjih izrazite konjunktуре nastopajo – čeprav le navidezno – širše možnosti za tako obnašanje, in zato neoptimalnost in neracionalnost spričo regionalnega zapiranja na prvi pogled ne zastrujeta osnovnih gospodarskih problemov. Nastaja lažen vtis gospodarske prosperitete, v kateri je lahko vsaka investicija in vsaka odločitev, ne glede na ekonomsko upravičenost, pokrita tudi z ekonomskimi učinki oziroma razlogi in interesi. Ščasoma pa takšna usmeritev pripelje do tega, da se problemi zaostrijo in v razmerah nekoliko stabilnejših in racionalnejših možnosti gospodarjenja splavajo na površje in tako jasno razkrijejo deformirano gospodarsko in družbeno strukturo.

Zaradi tega je v naslednjem obdobju vprašanje večje ali manjše stopnje enotnosti jugoslovanskega trga in njegove odprtosti neposreden pogoj uresničevanja uspešnejšega razvoja Jugoslavije v celoti in vsakega njenega območja. Če ne bomo zagotovili večje kohezivnosti in enotnosti jugoslovanskega trga, ne bodo prek funkcij trga in razvitejših samoupravnih odnosov uresničeni tudi mnogi dogovori o skupni ekonomski politiki, o skupnih smereh in ciljih razvoja in bomo še naprej poskušali uresničevati skupno politiko prek državnih organov oziroma z vrsto njihovih

ukrepov in aktov. To prav gotovo ni v skladu z zasnovo socialističnega samoupravnega družbenoekonomskega sistema v Jugoslaviji.

Pri ocenjevanju pomena enotnega jugoslovanskega trga izhajamo iz ugotovitve, da so mnogi problemi, zastoji, avtarkizmi, monopoliziranje posameznih sektorjev jugoslovanskega trga že sedaj zelo resen omejevalni dejavnik optimalnejšega razvoja jugoslovanskega gospodarstva. Omejevalni dejavniki razvoja torej niso le tisti, ki jih sicer omenjamo v zvezi z energetske problematiko, deficitom plačilne bilance itd., temveč je vse pogostejše in v vse občutnejšem obsegu navzoča tudi premajhna povezanost, premajhna odprtost jugoslovanskega trga, zlasti glede svobodnega in ekonomsko smotrnega gibanja ne le blaga in storitev, temveč predvsem družbenega kapitala. Ta problem je gotovo ovira in omejevalen dejavnik za večjo optimalnost družbenoekonomskega razvoja, tako razvoja proizvodnih sil kot razvoja samoupravnih produkcijskih odnosov.

Na področju samoupravnih dohodkovnih odnosov se nasilno prekinjajo reprodukcijski tokovi, ki bi se sicer morali urejati na podlagi dohodkovne medsebojne odvisnosti in dohodkovne logike, racionalnejših kriterijev investiranja, porabe, skupnih projektov na domačih in na tujih trgih.

Prav v trenutku, ko so osnovni pogoji nadaljnjega napredka naše družbe t. i. kvalitativni dejavniki razvoja in rasti, racionalnost pri vseh oblikah razpolaganja z družbenimi sredstvi, zlasti pri investicijah in ko ni več objektivnih možnosti za to, da bi še pristajali na umetno inflacijsko konjunkturo, so dobili problemi zapiranja v ozke regionalne okvire in v okvire republik in avtonomnih pokrajin novo razsežnost. To tudi zato, ker bosta tako stopnja rasti kot skladnejša struktura gospodarstva vse bolj odvisni prav od pripravljenosti in uspešnosti v premagovanju različnih oblik neracionalnosti. Morali se bomo veliko bolj prizadevati, da bi odpravili vse vrste ovir, motenj in inertnosti pri razvijanju enotnega jugoslovanskega trga kot bistvenega regulatorja v razvoju. Zaradi tega morajo vse republike, avtonomni pokrajini in federacija, kakor tudi vsi samoupravni subjekti posvetiti temu problemu veliko več pozornosti, da bi odpravili vzroke za zapiranje, in sicer s samoupravnimi sporazumi in družbenimi dogovori kot tudi z instrumenti samoupravnega urejanja odnosov v razvoju, pa z nadaljnjim razvojem in z večjim upoštevanjem objektivnih ekonomskih zakonitosti in zakona vrednosti.

Natančneje bomo morali odgovoriti tudi na vprašanje, kaj pomenita ustavna pravica in odgovornost republik in avtonomnih pokrajin za lastni razvoj in celotni razvoj v Jugoslaviji. Pri tem se srečujemo z nesporazumi in različnim obnašanjem v praksi, to pa je danes vse bolj politični in ne le ekonomski problem. Nove ustavne funkcije federacije, republik in pokrajin na področju družbene reprodukcije, povečane pravice in odgovornosti republik in pokrajin za lastni in skupni razvoj v praksi še niso dovolj uveljavljene. Res je, da so republike in avtonomni pokrajini po ustavi odgovorne za lastni razvoj, res pa je tudi, da ni nikjer, ne v ustavi ne v

sistemskih zakonih zapisano, da je treba razvoj in odgovornost zanj uresničevati le v lastnih teritorialnih okvirih.⁵ Nasprotno, v teh dokumentih je govor o uresničevanju te funkcije v okviru enotnega jugoslovanskega trga, ob politiki aktivnega mednarodnega odpiranja oziroma ob aktivni politiki ekonomskih odnosov s tujino. Znotraj meja posameznih družbenopolitičnih skupnosti in v okviru posamezne republike in avtonomne pokrajine torej ni moč pričakovati ekonomskega optimuma, razen morda v nekaterih socialnih vidikih razvoja in nekaterih vrstah storitev v materialni in zlasti nematerialni proizvodnji. Znano je, da ekonomskega optimuma za mnoga razvojna vprašanja ni mogoče doseči niti v okviru jugoslovanskega trga, če ta ne bi imel izhoda na mednarodne trge.

Zaradi tega niso sprejemljive nekatere ambicije, da bi gospodarstvo homogenizirali, kompletirali v ozke in zaprte nacionalne ekonomije. Dolgoročno se bodo morale vse povezati v vse, kjerkoli imajo stične točke in so med seboj odvisne pri razvoju proizvodnih sil znotraj posameznih reprodukcijskih sektorjev in med njimi. Če ni dovolj odpiranja, se namesto k recipročnosti skupnih interesov zatekamo k zapiranju. Takih primerov je bilo v preteklosti preveč in smo zanje plačali velik račun. Avtarkija torej ne pelje le k zapiranju gibanja družbenega kapitala, ampak slej ko prej tudi k zapiranju blaga in »lastne« produkcije – in obratno.

Ob večji enotnosti jugoslovanskega trga bo mogoč tudi hitrejši proces samoupravnega združevanja dela in sredstev in učinkovitejše uresničevanje funkcije dohodka kot kriterija vrednotenja uspešnosti razvoja. In obratno: bitka za enotnost jugoslovanskega trga vključuje tudi bitko za večji dohodek. Uresničevanje načela dohodka kot temeljnega skupnega ekonomskega kriterija oziroma kot osnovnega motiva razvoja samoupravnega tržnega gospodarstva bo omogočilo tudi premagovanje subjektivnih slabosti, ki se utegnejo pojaviti v regionalnem razvoju, in prispevalo k odpravljanju številnih problemov, ki nastajajo v odnosih med razvitejšimi in manj razvitimi republikami in pokrajinama.

Dinamika rasti

Eden pomembnih rezultatov poveljnega razvoja, ki je hkrati potrdil uspešnost jugoslovanskega samoupravnega sistema, je bila visoka dinamika razvoja materialne baze družbe. Dosegali smo tudi izjemno visoke stopnje rasti družbenega proizvoda ob hkratni zelo dinamični industrializaciji gospodarstva; omogočena je bila visoka stopnja zaposlovanja, istočasno pa so se – čeprav znatno počasneje – izboljševali tudi kvalitativni

⁵ Edvard Kardelj je že na VIII. kongresu ZKJ poudaril, da »...nacionalna ekonomska samostojnost v socialističnih ekonomskih odnosih v naši državi ni ne etatiistično-administrativna kategorija, ne avtarkija, niti pravica do nacionalističnega egoizma, temveč specifična oblika samoupravljanja delovnih ljudi. To pomeni, da mora biti uporabljeno v odnosih med narodi ob določenih modifikacijah enako načelo, ki velja za socialistične ekonomske odnose med ljudmi...«.

dejavniki proizvodnje. To je omogočilo reševanje zelo zahtevnih socialnih vprašanj in dovoljevalo pospešeno rast porabe in širitev baze za nadaljnji družbeni razvoj. Vendar se je ob tem porajalo prepričanje, da je naraščanje družbenega proizvoda po stopnji 6–7% značilnost našega gospodarskega in družbenega sistema in tudi temelj razvoja.

Takšen trend ni mogel trajati v nedogled, zlasti če imamo pred očmi to, da je bil razvoj dokaj ekstenziven, da so se v zadnjih letih vse bolj zaostrovala strukturna neskladja, da je relativno pešal položaj primarnih surovinskih dejavnosti, da smo postajali vse bolj odvisni od uvoza blaga in storitev in od uvoza dodatne akumulacije. To je sprožilo vse večjo zadolženost, vse večjo nestabilnost v razvoju in rastočo inflacijo. Močna notranja konjunktura je pripeljala do mnogih oblik neracionalnosti in nesmotrne gospodarnosti.

Ti in mnogi drugi dejavniki so se danes pokazali kot omejitve v razvoju in v dobršni meri onemogočajo »svobodno« izbiro dinamike rasti, kakršno smo poznali doslej. Drugače povedano: njihovo delovanje nas je pripeljalo do spoznanja, da bo dinamika vse manj odvisna od cene, ki jo nekdo lahko plača za to, da bo dosegel visoko stopnjo rasti, pač pa vse bolj vprašanje sposobnosti, da v danih objektivnih razmerah, z maksimalnimi subjektivnimi prizadevanji za optimalizacijo razvoja zagotovimo še vedno zadovoljivo dinamiko razvoja in rasti, ki bo temeljila predvsem na kvalitativnih dejavnikih in bo dosežena v stabilnejših razmerah.

Že v obdobju 1981–1985 ne bomo mogli računati na rast po stopnji 6 ali več odstotkov, če nočemo, da bi s kopičenjem spremljajočih oblik nestabilnosti spravili v nevarnost osnovne rezultate dosedanjega razvoja. Tudi sicer bodo nujna maksimalna prizadevanja, če hočemo doseči dinamiko rasti po stopnji približno 5% na leto⁶, pri čemer bo morala to stopnjo spremljati odločna usmeritev k porastu produktivnosti dela, večjemu izvozu, da bi zmanjšali plačilnobilančni deficit, k zmanjšanju inflacije in h krepitvi materialne baze združenega dela.

Res je, da utegnejo nižje stopnje rasti povzročiti nekatere probleme, zlasti na področju potrošnje in zaposlovanja, vendar bi bili problemi, ki bi jih sprožilo nadaljevanje nestabilnosti, še mnogo večji. Zlasti z vidika že ugotovljenih problemov na področju plačilne bilance moramo dati prednost stabilnosti ob nižji stopnji dinamike, kajti tudi omejevalni dejavniki kot so energija in surovine, uvozna akumulacija, inflacija idr., ne dopuščajo druge alternative. Pri pripravi novih srednjeročnih planov mora biti ta dilema razčiščena, ambicije vseh nosilcev razvoja pa kar se da realne.

Takšna opredelitev je nujna, kajti ni modela, ki bi nam zagotovil realno rast družbenega proizvoda po stopnji približno 4,5% na leto, če rast izvoza v takemu modelu ne bo hitrejša od rasti družbenega proizvoda

⁶ Po sedanjih projekcijah bo mogoče v obdobju 1981–1985 doseči rast družbenega proizvoda po stopnji rasti 5% na leto pri rasti zaposlenosti po stopnji 3% in produktivnosti po stopnji 2% na leto. Industrija bi naj dosegla rast po stopnji 5,5 do 6%, kmetijstvo pa po stopnji približno 4–4,5% na leto. Vse te projekcije terjajo še temeljito analizo in soočanje z realnimi problemi in pogoji ustvarjanja dohodka.

in znatno hitrejša od rasti industrijske proizvodnje. Drugače povedano, čim manjša bo stopnja rasti izvoza v danih razmerah zadolženosti države v tujini in plačilnega deficita, tem večja bo morala biti omejitev pri uvozu. Znano je, da lahko učinkujemo na stopnjo rasti družbenega proizvoda tako z uvozom kot tudi z izvozom. Razen tega vemo, da temelji tudi rast po stopnji 5% na napeti konstrukciji osnovnih parametrov in da bomo morali šele dokazati njeno realnost na podlagi prepričljivih dejstev, zlasti pa na podlagi vsestransko proučenih materialnih in finančnih bilanc.

Cene in inflacija

Rezultati gospodarskega razvoja se potrjujejo tudi s ceno na trgu. Zato bo imelo gibanje cen v naslednji petletni dobi eno bistvenih vlog pri ocenjevanju uspešnosti izvajanja politike stabilizacije.

Pri tem je treba poudariti dva vidika primarne delitve kot osnove in elementa delitve dohodka v našem sistemu tržno-planskega gospodarstva. Prvič gre za vprašanje sistema cen oziroma zagotovitve ustrezne funkcije primarne delitve z uresničevanjem ustavne vloge združenega dela na področju cen, in drugič za problem zagotovitve nižje splošne stopnje rasti cen in s tem realnejšega vrednotenja rezultatov razvoja proizvodjalnih sil države.

1. V okviru sistema cen je vsekakor osnovno to, da dosežemo take odnose pri primarni delitvi, ki bodo odražali potrebo po vključevanju v mednarodno menjavo in delitev dela in ki bodo hkrati izhajali iz dosežene ravni v razvoju jugoslovanskih proizvodjalnih sil ter realnih potreb in možnosti našega gospodarstva, da bi dosegli dogovorjene objektivno možne spremembe v strukturi proizvodjalnih sil države.

S sprejetjem zakona o temeljih sistema cen in o družbeni kontroli cen smo se opredelili za štiri osnovne funkcije primarne delitve⁷, ki jih bo mogoče uspešno uresničiti le tedaj, če bomo politiko določanja cen uresničevali na podlagi objektiviziranih kriterijev.

Cene morajo biti dejanski odraz odnosov med ponudbo in povpraševanjem na trgu, hkrati pa tudi odraz vpliva svetovnih cen in gibanja povprečne produktivnosti in racionalne uporabe sredstev za proizvodnjo. In končno: cena mora biti tudi podlaga za izenačevanje pogojev gospodarjenja, vendar tudi tedaj le v mejah ekonomske upravičenosti in racionalne delitve dohodka.

S sprejetjem takih izhodišč za cene ter ob učinkovitejšem delovanju trga oziroma zmanjševanju administriranja in ob krepitvi vloge združe-

⁷ a) Da družbeno vrednoti rezultate dela delavcev v temeljnih in drugih organizacijah združenega dela v skladu z produktivnostjo njihovega celotnega družbenega dela in uspešnostjo upravljanja in gospodarjenja z družbenimi sredstvi;

b) da omogoča plansko usmerjanje celotnih tokov družbene reprodukcije in prispeva k usklajevanju materialnih odnosov v družbeni reprodukciji;

c) da opozarja na smeri ekonomsko smotrnega angažiranja in izkoriščanja naravnih in z delom ustvarjenih delovnih potencialov družbe in smotrne delitve celotnega družbenega dela;

č) da izraža mero za racionalno vključevanje v mednarodno delitev dela.

nega dela bodo ustvarjeni pogoji za stabilnejše odnose v primarni delitvi. Ne smemo namreč dovoliti, da bi ostale tudi v prihodnjem obdobju intervencije upravnih organov glede reguliranja inflacije in njenih posledic še na sedanji ravni. Dosedanja praksa je namreč pokazala, da vsako nasilno in administrativno zaustavljanje cen ni trajna rešitev – še več: slej ko prej utegne še bolj spodbujati rast inflacije.

Zato je potreben ustrežnejši odnos do gibanja cen v Jugoslaviji, začnši od združenega dela kot temeljnega nosilca do vseh družbenopolitičnih skupnosti, katerih pravice posegajo tudi v elemente cen. Vsakršno obnašanje, ki krepi delovanje negativnih in neracionalnih pojavov, je največja nevarnost za ponovno krepitev administrativnih ukrepov in za zapostavljanje tržnih mehanizmov, ki bi se morali tudi prek cen v veliko večji meri uveljavljati.

2. Drugo pomembno vprašanje je splošna stopnja rasti cen, ki naj bi jo dosegli v naslednjem obdobju. Zavedati se moramo tega, da povzročajo ekonomske zakonitosti, zlasti pa zakonitosti, ki veljajo v sedanjih mednarodnih razmerah ter na deseženi ravni razvitosti in strukturi proizvodnih sil določeno stopnjo inflacije, ki je ni mogoče izključiti. Gre predvsem za raven uvozne inflacije, ki je odvisna od ravni uvoza, dalje za stroškovno inflacijo in inflacijo, ki je posledica strukture in razmerja domače proizvodnje in porabe – torej za inflacijo, ki je v določenih okvirih objektivno dana.

Čimprej se bomo morali otresti danes dokaj razširjenega slepila, da je možno inflacijo »držati« pod kontrolo in jo zaustavljati predvsem z administrativnim urejanjem ali z neposredno družbeno kontrolo cen. Bitko za stabilizacijo na področju cen lahko dobimo ali izgubimo v bitki proti generatorjem inflacije. In prav v tej bitki nam lahko mnogo pomaga učinkovanje objektivnih ekonomskih zakonitosti. Totalno administrativiranje na področju cen ni le grobo negiranje in kršenje teh zakonitosti, marveč je s tako politiko onemogočeno tudi normalno samoupravno urejanje odnosov v reprodukciji. Vse to zastruje konflikte med državo in trgom, med državo in samoupravno združenim delom. Dolgoročno lahko domačo inflacijo obvladamo predvsem z ustrezno razvojno politiko, s krepitvijo materialne baze na podlagi kvalitativnih faktorjev, z racionalnejšo delitvijo in porabo, z vesplošno racionalizacijo stroškov, z agresivnejšo izvozno politiko in z racionalnejšim uvozom.

Vendar številne analize dokazujejo, da so domači faktorji inflacije le najpomembnejši, tako da so tudi naše možnosti in obveznosti glede kontrole inflacije in celo glede odprave nekaterih njenih izvorov mnogo večje, zlasti če gledamo nanje s stališča jasno zasnovane stabilizacijske in razvojne politike. Najprej je tu neusklajenost blagovnih in denarnih tokov. Oblikovalo se je nerealno visoko kupno sposobno povpraševanje brez materialno-blagovnega kritja na trgu; nato neracionalna delitev, strukturna neusklajenost ponudbe in povpraševanja ter težnja, da se z oblikovanjem inflacijskega dohodka nadomesti nizka raven kvaliteten

dejavnikov v razvoju; nadalje stroški nerealnih in neracionalnih investicij, čezmerna in za našo raven razvoja neprimerna splošna in skupna poraba, »socializacija izgub« itn. Močan vpliv na inflacijo ima tudi praksa, da visoke stopnje rasti cen vgrajujemo v plane kot del pričakovanega povečanja dohodka. Mnogi že naprej računajo z visokimi stopnjami rasti dohodka, ki temelji izključno ali pretežno na inflaciji, s čimer še bolj krepijo pritisk na trg in pritisk na državo, da bi s povečanjem cen ustvarili čimvečji individualni dohodek.

Delno prispeva k inflaciji tudi naša praksa planiranja z vgrajenimi inflacijskimi stopnjami. Planirati je treba temeljne pogoje razvoja in dohodek kot osnovni motiv planiranja. Učinkoviteje je treba planirati tudi blagovno-denarne tokove – tako količinsko kot strukturno in vrednostno, vendar je treba voditi hkrati tudi realnejšo politiko cen, pri čemer je treba izhajati iz objektivnih tržnih zakonitosti in tistih kriterijev, o katerih govori zakon o sistemu cen. Če bomo še nadalje planirali inflacijsko stopnjo, bomo ostali pod pritiskom anticipirane porabe in razglabljali o tem, kdo ima pravico do takega ali drugačnega deleža v planirani ravni inflacije.

Opredelitev za vnaprej planirano stopnjo rasti cen v naslednjem planskem obdobju vsaj v kvantitativnih izrazih in za njeno vgraditev v plane nima nikakršnega opravičila. Zavedati se moramo tega, da bo morala raven inflacije v naslednjem obdobju pasti bistveno pod raven, ki smo ji bili priča v zadnjih letih v jugoslovanskem gospodarstvu. Ta raven se dejansko ne bi smela mnogo oddaljevati od ravni inflacije v državah, ki so naše najpomembnejše ekonomske partnerke. To mora biti naša trdna opredelitev, ne glede na to, da bo pomenila v praktični realizaciji izredno zahtevno nalogo.

Gospodarsko manj razvite republike in SAP Kosovo

Eden temeljnih družbenoekonomskih ciljev bo tudi v naslednjem družbenem planu Jugoslavije politika hitrejšega razvoja gospodarsko manj razvitih socialističnih republik in izrazito nerazvite SAP Kosovo. Pri tem bi morala SAP Kosovo doseči najhitrejši razvoj. V minulih 35 letih družbenoekonomskega razvoja Jugoslavije so se temeljni ustavni cilji politike hitrejšega razvoja gospodarsko manj razvitih območij kljub težavam in problemom v glavnem uspešno uresničevali, čeprav so imeli nekateri problemi razvoja na teh območjih večjo težo in so se razreševali v zahtevnejših razmerah.

V manj razvitih socialističnih republikah in SAP Kosovo je prišlo do korenitih sprememb v njihovi družbenoekonomski strukturi. Zgrajena infrastruktura, porast proizvodnih skladov in zaposlenosti, odločujoč vpliv industrije na proizvodnjo in dosežena stopnja diverzifikacije gospodarstva, občutno zmanjšanje deleža kmetijskega prebivalstva itd. – vse to

dokazuje, da so ta območja uspešno prebrodila prvo in najtežjo fazo pri ustvarjanju pogojev za nadaljnji pospešeni razvoj. K temu moramo dodati vsestransko kulturno preobrazbo prebivalstva, zmanjšanje nepismenosti, skokovit porast kvalificiranih in visokokvalificiranih kadrov kakor tudi nastanek številnih kulturnih, znanstvenih, šolskih in zdravstvenih ustanov. S približno 1500 dolarjev družbenega proizvoda na prebivalca so prišle tri manj razvite socialistične republike v spodnjo skupino srednje razvitih držav.

SAP Kosovo štejemo v tem času za gospodarsko izrazito manj razvito območje. Gospodarski razvoj SAP Kosovo so v preteklosti spremljali mnogi problemi, ki so tipični za začetno razvojno fazo in katerih z dosedanjó politiko in ukrepi nismo uspeli premagati. Med temi naj poudarimo še nadaljnji absolutni porast agrarnega prebivalstva, nerazvjejeno gospodarsko strukturo, v kateri prevladujejo primarni sektor in kapitalno intenzivne panoge, nezadostno izgrajenost prometne infrastrukture, problem vode, velike razlike v gospodarski razvitosti znotraj pokrajine, visoko stopnjo nepismenosti i. tn.

V dosedANJI politiki so bili najpomembnejši ukrepi za spodbujanje hitrejšega razvoja Sklad federacije za kreditiranje hitrejšega razvoja gospodarsko manj razvitih republik in SAP Kosovo in dopolnilna sredstva iz proračuna federacije. Na ta območja smo usmerjali tudi relativno večji del zunanjih kreditov, zlasti kreditov Mednarodne banke za obnovo in razvoj. Na ta način so se v strukturi investicij pojavila pomembna dopolnilna sredstva, ki so bila usmerjena v skladu z družbenimi plani manj razvitih socialističnih republik in SAP Kosovo k reševanju največjih problemov gospodarske in socialne strukture. V zadnjih letih je bil manjši del sredstev skladov uporabljen tudi za uresničevanje neposrednega proizvodno-tehnološkega sodelovanja z domačimi in tujimi partnerji, vendar pa je bil premajhen, da bi že dosegli večje rezultate pri dvigu tehnološke ravni in diverzifikacije proizvodne strukture ter pri povečanju možnosti za plasma njihovih proizvodov na domačem in svetovnem trgu.

Ena glavnih značilnosti politike razvoja na teh območjih je bila nezadostna učinkovitost uporabe domače in zunanje akumulacije. To je bila sicer tudi značilnost razvoja celotnega jugoslovanskega gospodarstva, vendar je prišla močneje do izraza v manj razvitih socialističnih republikah in SAP Kosovo. To je v veliki meri posledica še vedno prevladujočega sistema razširjene reprodukcije v celoti, kjer imajo odločujočo vlogo pri usmerjanju investicij in odločanju o njih ter pri sprejemanju investicijskih odločitev družbenopolitične skupnosti in kjer je upravljanje s sredstvi družbene reprodukcije v znatni meri odtujeno od delavcev v združenem delu.

V sistemu financiranja investicij prek sklada je ta značilnost na manj razvitih območjih še bolj izrazita. Uresničeno tudi ni določilo zakona o sredstvih sklada, po katerem bi bilo treba do 20% sredstev uporabiti za skupne naložbe na podlagi sporazumno določenih interesov organizacij

združenega dela z gospodarsko razvitih in gospodarsko manj razvitih območij. S tem združeno delo ni uresničilo svojega neposrednega interesa niti v tistem manjšem, z zakonom določenem obsegu sredstev, in zato ni moglo bistveneje vplivati na učinkovitost njihove uporabe. To je v veliki meri onemogočalo tudi racionalnejšo delitev dela, večjo diverzifikacijo gospodarskega razvoja, boljšo uporabo znanstvenih dosežkov in strokovnih izkušenj, večjo stabilnost naložb in podobno.

Pri dosedanjem delu ni bilo mogoče uskladiti stališč o objektivnem določanju meril za ugotavljanje stopnje razvitosti socialističnih republik in avtonomnih pokraji; zaradi tega je bila ta naloga preložena⁸ in bo predmet nadaljnjega proučevanja in usklajevanja v naslednjih letih (do 1982). Na podlagi dosedanjih proučevanj, analiz in razprav je izdelan osnutek dogovora o temeljih družbenega plana Jugoslavije za obdobje od 1981 do 1985 glede politike in razvoja gospodarsko manj razvitih republik in SAP Kosovo; z njim bo opredeljena politika za hitrejši razvoj teh območij, ki bo odstopal od povprečja v državi, kakor tudi sistem in politika spodbujanja njihovega razvoja.

Podlaga za dogovor in sistemske rešitve, ki jih bo dogovor vseboval, so tiste opredelitve iz ustave SFRJ in političnih dokumentov, ki govorijo o posebni skrbi in odgovornosti federacije za hitrejši razvoj proizvodnih sil v gospodarsko manj razvitih republikah in avtonomnih pokrajinah, da bi bili na teh območjih s sistemskimi in drugimi ukrepi ustvarjeni materialni, kadrovski in drugi pogoji za samostojen družbenoekonomski razvoj in za uresničevanje načela enakopravnosti narodov in narodnosti v SFR Jugoslaviji.

Z vgraditvijo teh načel v gospodarski sistem in v razvojno politiko bodo v dobršni meri uveljavljeni skupni interesi združenega dela iz gospodarsko razvitih in gospodarsko manj razvitih območij na enotnem jugoslovanskem trgu, združenemu delu pa bo omogočeno, da ob dogovorjenih stimulativnih ukrepih republik in avtonomnih pokrajin v vse večji meri prevzema tudi neposredno odgovornost za skladnejši družbeni razvoj v širšem medrepubliškem in medpokrajinskem merilu.

Prav s tega vidika bo treba sistem spodbujanja hitrejšega razvoja gospodarsko manj razvitih republik in SAP Kosovo še naprej izpopolnjevati na podlagi načel ustave, zakona o združenem delu in drugih sistemskih zakonov. V mislih imam tri glavne zasnove oziroma smeri presnavljanja sedanjega sistema za spodbujanje hitrejšega razvoja gospodarsko manj razvitih republik in SAP Kosovo.

Prvič, sporazumno zagotavljanje dopolnilnih sredstev za pospešeni razvoj gospodarsko manj razvitih področij mora postati postopno in v vse večjem obsegu sestavni del samoupravnega sistema razširjene reprodukcije. Pospešiti bo treba proces deetatzacije sistema razširjene reproduk-

⁸ Dogovorjeno je, da se bo politika hitrejšega razvoja manj razvitih v obdobju 1981–1985 še naprej nanašala na SR BiH, SR Črna gora, SR Makedonijo in SAP Kosovo.

cije v vseh točkah in na vseh ravneh, torej tudi na tem področju, čeprav lahko dopuščamo nekatere izjeme, oziroma da se bo treba glede specifičnosti in postopnosti transformacije skupno dogovarjati.

Drugič, na tej podlagi mora dobiti samoupravno združevanje dela in sredstev bistveno večji manevrski prostor oziroma delež pri zagotavljanju skupnih sredstev za spodbujanje. Posebej je pomembno, da zmanjšamo obseg čistih kreditnih razmerij in centralistično-distributivnih značilnosti sedanjega sistema. Na ta način bi zagotovili nadaljnji razvoj sistema samoupravnih in družbenoekonomskih odnosov na tem področju in bistveno povečali ekonomsko učinkovitost sistema spodbujanja, hkrati pa okrepili tudi odgovornost vseh neposredno zainteresiranih subjektov za uresničevanje skupnih razvojnih programov.

Tretjič, še naprej bo treba dosledno upoštevati specifičnosti položaja SAP Kosovo, in sicer tako o mehanizmih sistema, kakor tudi glede obsega sredstev, namenjenih za spodbujanje.

Samoupravno združevanje sredstev na podlagi dohodkovnih interesov in odnosov bi tako lahko in moralo v času od 1981–1985 leta zajemati najmanj 50% skupaj dogovorjenega obsega⁹ dopolnilnih sredstev za naložbe v gospodarski razvoj. Ugodne pogoje in spodbujanje procesa neposrednega samoupravnega združevanja sredstev bi zagotovili:

1. s širšimi ekonomskimi motivi, saj so dosedanje pobude še vedno utesnjene s pogoji in kreditno konstrukcijo v okviru sklada in kot taki niso stimulatívni za OZD iz razvitih republik in SAP Vojvodine – zlasti ne v razmerah višje stopnje inflacije;

2. z učinkovitejšo akcijo družbenopolitičnih organizacij in organov družbenopolitičnih skupnosti, pri čemer je treba zagotoviti tudi večjo aktivnost gospodarskih zbornic in bank, pa tudi večjo stimulacijo z ukrepi ekonomske politike v gospodarsko razvitejših in manj razvitih republikah in avtonomnih pokrajinah ter z ukrepi skupne ekonomske politike na ravni federacije;

3. z razširitvijo možnosti oziroma področij in dejavnosti v manj razvitih republikah in SAP Kosovo, kjer so možna skupna vlaganja – saj so dosednji kriteriji zelo restriktivni.

Potrebna nam je torej učinkovita usmeritev, brez kakršnihkoli oblik liberalizma, stihije oziroma negotovosti.

⁹ Sam obseg sredstev dodatne akumulacije za te namene je odvisen od kombinacij nekaj bistvenih dejavnikov, kot so:

- dogovorjena ocena razvitosti vseh republik in avtonomnih pokrajin in v tem okviru ocena možnosti, da se tudi z lastnimi sredstvi v večjem obsegu zagotovi hitrejši razvoj gospodarsko manj razvitih republik in SAP Kosovo;
- dejanske možnosti združenega dela materialne proizvodnje, da izloča del akumulacije za te namene;
- potrebe po vse večjem obsegu akumulacije tudi v razvitih republikah in SAP Vojvodini, zlasti spričo vse močnejše strukturne neusklajenosti;
- zelo zahtevne razmere za realizacijo politike ekonomske stabilizacije v vsej državi ter dogovorjeni cilji in smernice razvoja za dobo od 1981–1985;
- in seveda, objektivne potrebe po zagotovitvi določene dinamike razvoja gospodarsko manj razvitih republik in SAP Kosovo, predvsem na podlagi lastnih moči in tudi s pomočjo dogovorjene dopolnilne akumulacije.

Za ustrezno dinamiko priliva dogovorjenega obsega dopolnilnih sredstev ni odgovorno le združeno delo, ampak neposredno tudi republike in pokrajini. Razen tega bomo morali najti tudi primerne oblike samoupravne koncentracije sredstev med zainteresiranimi temeljnimi organizacijami združenega dela v razvitih republikah in SAP Vojvodini, da bi bolj organizirano zagotavljali skupne naložbe s TOZD v gospodarsko manj razvitih republikah in SAP Kosovo.

Potrebne so tudi nekatere spremembe v funkcioniranju samega sklada, in sicer pri tistem delu sredstev, ki bodo še naprej temeljila na kreditnih odnosih. Sklad bi moral predvsem spodbujati samoupravno združevanje sredstev, kar naj bi imelo tudi večji kohezijski učinek v okviru enotnega jugoslovanskega trga.

Pri nadaljnjem razvoju sistema spodbujanja je treba torej izhajati iz dejstva, da je politika hitrejšega razvoja gospodarsko manj razvitih republik in SAP Kosovo skupen ekonomski in politični interes vseh republik in avtonomnih pokrajin in da nihče ne nasprotuje ustavno določenemu in politično dogovorjenemu cilju. Zato je osnovno vprašanje, na kakšen način, na kakšni osnovi in v kakšnih razmerah zagotoviti uresničevanje tega cilja na doseženi stopnji razvoja proizvodjalnih sil v državi.

Za konkretno uresničevanje politike hitrejšega razvoja oziroma doseganja dinamike rasti v gospodarsko manj razvitih republikah in avtonomnih pokrajinah so v določenem obdobju in v skladu z dogovorjenim obsegom dopolnilnih sredstev in spodbujevalnih mehanizmov, odgovorni samo združeno delo in vse strukture gospodarsko manj razvitih republik in SAP Kosovo; te morajo na podlagi lastnih potencialov kot tudi z dopolnilnimi sredstvi težiti k temu, da dosežejo čim večjo dinamiko razvoja na kvalitativnih temeljih in da razvijajo ustrezne strukture proizvodjalnih sil na podlagi enotnega jugoslovanskega trga in ob intenzivnejšem vključevanju v mednarodno delitev dela.

* * *

To so le nekatera vprašanja iz dosedanjih odpredelitev v zasnovi temeljnih okvirov politike v novem planskem obdobju od 1981 do 1985. Iz množice problemov smo poskušali izluščiti le tiste bistvene smeri in osnove razvoja, brez katerih ne bo mogoče naprej, če se ne bomo o njih natančno dogovorili in sicer tako glede njihove vsebine in načina njihove realizacije, kakor tudi glede njihove intenzitete in trajanja. Pri odločanju o posameznih skupnih interesih in razvojnih ciljih bodo vsekakor še naprej potrebni kompromisi in dogovori o t.i. »progresivni razvojni sintezi«, da bi nujne in želene spremembe v razvoju dinamizirali za daljše obdobje, odnosno da bi se zavestno odpovedali razvojnim projektom, za katere ni danih objektivnih možnosti, ali pa zanje ni mogoče dovolj zanesljivo ugotoviti rezultatov in ekonomskih prednosti.

Naša usmeritev, da mora družbeni plan za obdobje 1981–1985 v osnovi temeljiti na načelih novega sistema samoupravnega družbenega planiranja, opredeljuje tudi trdnejšo povezanost vseh planov z interesi in možnostmi osnovnih nosilcev družbene reprodukcije. To je največje jamstvo, da se bomo tudi pri opredelitvah glede posameznih razvojnih vprašanj in dilem oprli na interese, ki jih bo uveljavljalo združeno delo na podlagi okrepljene materialne osnove. To bo tudi najbolj realna osnova, da bomo postopno povečali osebni in družbeni standard v neposredni odvisnosti od realnega dohodka in produktivnosti dela in sicer v razmerah hitrejšega in kvalitetnejšega razvoja socialističnih samoupravnih družbenoekonomskih odnosov.

JANEZ STANIČ

Možnosti in nevarnosti poljske krize

Večina ocen – poljskih in tujih – se strinja, da je bila avgustovska kriza le en člen v daljši verigi iskanja poljskega avtentičnega socializma, ki celotna sega tako v preteklost, kot v še negotovo prihodnost. Resda je bila avgustovska kriza najostrejša in najbolj dramatična, toda tudi po razpletu, ki ga označujeta konec stavk in podpis sporazuma med vlado in stavkajočimi, še zdaleč ni mogoče reči, da je perspektiva trajnejšega reševanja nasprotij in napetosti v poljski družbi zdaj popolnoma jasna. V kompromisu, ki sta ga dosegla oblast in delavski razred, je mnogo nejasnega in tudi marsikaj, za kar se moramo spraševati, ali je sploh uresničljivo. Prav zato so si vse ocene tako enotne, da Poljsko čaka daljše obdobje iskanj in razčiščevanj, v katerem preži ne le veliko neznank, ampak tudi nevarnosti.

Zaradi vsega tega je seveda tvegano spuščati se v dokončne ocene stanja ali celo prihodnjih možnosti. Pač pa intenzivnost in pomembnost dogajanja, ki daleč presega poljske meje, terjata čim temeljitejše raziskovanje in razumevanje okoliščin ter izločanje tistih spoznanj, ki jih je mogoče dokumentirati in se zato zdijo trdnejše.

V tem okviru je gotovo med prvimi treba upoštevati, da konflikti med delavskim razredom in oblastjo (partijo) na Poljskem niso novost. Nasprotno, postali so celo nekakšna pollegalna praksa, ki jo vsi prizadeti upoštevajo, delno in sčasoma vse bolj pa tudi sprejemajo. Dejstva o tem so naslednja:

– Leta 1956 so nemiri, v katerih je aktivno sodeloval delavski razred skupaj z drugimi sloji in skupinami prebivalstva, zajeli domala vso deželo. Povzročili so padec starega stalinističnega režima, kot simbol novega političnega obdobja pa je naravnost iz zavora prišel na čelo partije Wladislaw Gomulka.

– Leta 1968 so vrenje med izobraženstvom in upor študentov v Varšavi in drugih univerzitetnih središčih napovedali konec obdobja »gomulkizma«, ki se je notranje izčrpal in zašel v politično, gospodarsko in duhovno slepo ulico.

– Leta 1970 je delavstvo v Gdansk in drugod končalo tisto, kar so dve leti poprej študenti in izobraženci začeli, pa niso mogli speljati do

konca: delavski nemiri so zrušili Gomulko in gomulkizem in pripeljali na oblast nove ljudi, misli in metode, poosebljene v Edwardu Giereku.

Za vse te nemire je bilo značilno, da sta se obe strani zatekali tudi k uporabi sile, da so nemiri in njihova zadošitev terjali več deset mrtvih in na stotine ranjenih. Toda hkrati je tudi partija postopoma vse bolj priznavala upravičenost revoltov in po nemirih v Gdansku leta 1970 je prvič jasno in javno priznala, da so bile delavske zahteve upravičene.

– Leta 1976 je prišlo do stavk in delavskih nemirov v Varšavi in nekaterih drugih mestih. Delavci so z njimi izrekli odločen »veto« na gospodarsko in socialno politiko partije in zahtevali drugačno razvojno strategijo in tekočo gospodarsko ter politično prakso, ki bosta bolj upoštevali interese in voljo delovnih ljudi.

Poleti 1980 je izbruhnil doslej najhujši stavkovni val, ki je zajel vso deželo (po poljskih uradnih podatkih je stavkalo skupaj 750.000 delavcev, po tujih ocenah pa več kot dva milijona) in nevarno zamajal temelje obstoječega sistema. Poljska se je znašla v krizi, s kakršno se doslej, kljub burnim minulim trem desetletjem, ni še nikoli soočila.

Kot kaže pogostnost konfliktov, so se ti uveljavili kot nek način dialoga med oblastjo in delavskim razredom (delno tudi drugimi sloji), ki je sicer nemogoč. Tak način dialoga je formalno izrazito zunaj sistema in celo protisistemski, vendar je na Poljskem *via facti* postal neke vrste uradno sicer nepriznано pravilo, s katerim računajo vse prizadete strani. V tem je neka poljska posebnost, kajti tak »ljudski veto«, izražen z javnimi protesti, demonstracijami in stavkami, bi bil v drugih državah realnega socializma zelo verjetno ocenjen kot sovražno dejanje. Na Poljskem pa je šel razvoj od leta 1956 do 1980 v smeri vedno večjega priznavanja upravičenosti in delno celo legitimnosti tovrstnih revoltov; v najnovejši krizi so vse »uradne« strukture poljske družbe in sama Poljska združena delavska partija priznale upravičenost delavskega protesta. Že samo to dejstvo ima tudi velik zunanji pomen, zlasti za države realnega socializma. Razvoj poljskih kriz od 1956 do 1980 je namreč pripeljal tako rekoč do »uzakonitve« prakse, da delavski razred lahko tudi s pritiskom (stavkami) nastopi proti oblasti, kar je sicer za teorijo in prakso realnega socializma lahko samo posledica delovanja antisocialističnih sil. Zdaj pa je v eni od držav realnega socializma priznan obstoj nasprotij znotraj sistema in delavski razred, ki je, kot vsi drugi razredi in sloji, le objekt politike, dobiva priznane politične vzvode (novi sindikati) v boju za vlogo subjekta v razvoju in oblikovanju družbe. To je novost, ki ne more biti brez vpliva tudi izven poljskih meja.

Sicer bomo o tem spregovorili še pozneje, za zdaj smo hoteli opozoriti le, da so občasni izbruhi nemirov nek poseben način dialoga med vrhom in bazo v sistemu, ki sicer nima vgrajenih ustreznih mehanizmov za tak dialog; sistem ne predvideva možnosti, da bi se ta ali oni politični ali socialni sloj lahko pojavil kot samostojen subjekt in zahteval dialog z oblastjo. Subjekt politike je lahko samo koncentrat strukturnih sestavin

političnega sistema s središčem in vrhom v vodstvu partije in države; koncentrat, ki govori »v imenu« posameznih razredov in slojev – predvsem v imenu delavskega razreda. Temu razredu samemu sistem v praksi – ne glede na gesla in zagotovila – odmerja le vlogo objekta politike. Ker znotraj sistema torej dejansko ni predvidena možnost relativno stalne interakcije in dialoga, lahko delavski razred izrazi svoje neposredno, avtentično mnenje le zunaj sistema.

Tako stanje je seveda nevzdržno in nevarno, zato že od leta 1956 lahko sledimo liniji, ki se postopoma oblikuje v boj za uzakonjenje pravice do dialoga, oziroma do aktivnega sodelovanja »objektov politike«, predvsem delavskega razreda, v družbenem razvoju. Ena od značilnosti najnovejše krize je, da je bil ta boj že povsem zavesten, jasno izražen in organiziran in da je prišlo do prvega razpleta šele, ko so bile sprejete tovrstne zahteve delavcev, skoncentrirane predvsem v glavni zahtevi po organizaciji in priznanju tako imenovanih neodvisnih, samoupravnih sindikatov.

Toda enake težnje so bile v ozadju konfliktov tudi že prej. Leta 1956 so se na primer izoblikovale v zahteve po samoupravljanju, ki je bilo tedaj tudi sprejeto in uzakonjeno kot temeljna oblika in značilnost poljske poti v socializem. Toda mednarodni položaj Poljske in notranje razmerje sil je bilo tako, da je mnogo od načrtovanega ostalo samo pri namenu in ni bilo nikoli uresničeno. Tako so na primer zakon o delavskih svetih, ki je bil sprejet leta 1956 in je govoril o tem, da delavci upravljajo podjetja, že leta 1959 zamenjali z zakonom, ki daje delavcem samo še pravico nadzorovati delo podjetij. Ideja samoupravljanja je vodenela, utrjeval in širil pa se je tehnokratsko-birokratski centralizirani sistem.

Leta 1970 se je stanje skoraj povsem ponovilo. V zaostrenih gospodarskih razmerah, ki so ogrožale življenjsko raven delovnih ljudi in zato delovale kot katalizator, je znova prišlo do konflikta med sistemom in njegovimi »objekti«. Družbenopolitična in družbenoekonomska vsebina gesel in zahtev, ki jih je zastavil delavski razred, podprlo pa celotno prebivalstvo, je bila spet enaka: več demokracije, več samoupravljanja, več možnosti vpliva in odločanja. In kot že leta 1956 je partija v bistvu sprejela zahteve kot upravičene, vendar pa pri tem ostala pri mnenju, da je do konflikta prišlo zaradi politične nesposobnosti vodstva, ki je dopustilo napake in stranpoti, ne pa zaradi samega sistema.

Naslednje desetletje je z dvema velikima krizama – leta 1976 in zdaj – dokazalo, da je bilo to napačno izhodišče, kajti »fronta« med oblastjo in delavskim razredom teče znova na istih linijah: oblast, ki na delavski razred gleda in ga obravnava kot objekt, in delavski razred, ki to noče biti. Seveda je gospodarski položaj znova odigral vlogo katalizatorja nasprotij, tokrat še toliko močnejšega, ker je položaj toliko slabši. Strašen tempo investiranja, v glavnem v težko industrijo, v panoge, ki počasi vračajo vrednost, močno in čezmerno zadolževanje v tujini, krize v kmetijstvu, ki so jo povečale zaporedne slabe letine, energetska in surovinska kriza v

svetovnih okvirih – vse to je v sedemdesetih letih vedno huje pritiskalo na Poljsko in začelo občutno zavirati rast družbene in zasebne življenjske ravni.

Toda, kot rečeno, gospodarske in socialne težave so bile le povod, ne pa pravi vzrok. Da je temu res tako, dokazuje ponavljajoča se družbena in politična vsebina konfliktov, poleg tega pa tudi dejstvo, da so stavkajoči delavci v sporazumu z vlado veliko popustili na področju gospodarskih in socialnih zahtev, medtem ko so bili nepopustljivi pri političnih zahtevah.

Tu se zdaj približujemo neki drugi posebnosti poljskega povojnega razvoja, ki po svojem pomenu tudi sega preko poljskih meja. Kot prvo smo omenili, da sistem nima vgrajenih mehanizmov za notranji dialog, zaradi česar notranje napetosti in protislovja lahko pridejo do izraza le v izvensistemskih konfliktnih oblikah. Druga značilnost sistema pa je, da nima vgrajene zavesti o družbeni dinamiki. Poljski sistem – in realni socializem sploh – v praksi priznava predvsem le količinsko dinamiko, se pravi neprestano kopičenje materialnega bogastva v sicer statični, nespremenljivi družbi. Glavni vir mnogih konfliktov tako postaja nasprotje med politiko, ki priznava samo količinske spremembe, in med stvarnostjo, ki te spremembe neprestano preoblikuje tudi v kakovostne, kar pač pomeni, da družbeni odnosi v deželi, ki gradi socializem, niso enkrat za vselej dani, ampak so podvrženi spremembam. Če politika tega ni sposobna spoznati in priznati, obsoja sebe in družbo na kopičenje protislovij, ker nima mehanizma za njihovo sprotno reševanje, in s tem na konflikte in krize, ki so toliko bolj resni, kolikor bolj so uradno »nemogoči«.

Če s tega stališča opazujemo poljski razvoj v zadnjih tridesetih letih, potem je treba reči, da poljska partija doslej ni pokazala dovolj posluha za dinamiko družbenopolitičnih in družbenoekonomskih odnosov in da se pravzaprav nikoli ni dokopala do spoznanja, da je treba razmišljati tudi o spremembah sistema, ki ni več en, ne pa le o deformacijah sicer ustreznega sistema. V tem je tudi treba iskati glavni vzrok, da noben od dosedanjih konfliktov ni prinesel trajnega izhoda in da se krizni položaji obnavljajo in občasno zaostrujejo vselej na isti krožnici. V tem je tudi povsem nedvoumna nevarnost za prihodnost.

Če razmišljamo v takšnih smereh, se seveda prej ali slej nujno soočimo z vprašanjem: ali je v najnovejši krizi prišlo do preboja tega začaranega kroga? Glede na to, da končnega razpleta še ni in ga bržda tudi še dolgo ne bo, je odgovor seveda zelo tvegan. Zlasti je tvegan kar zadeva »oblast«, ker se bo stopnja dojemanja novih potreb pokazala šele v praktični politiki in ker po drugi strani »oblast« mora javno govoriti tako, da je čim bolj sprejemljivo s stališča poljskega mednarodnega položaja in interesov poljskih najpomembnejših zaveznikov.

Nekoliko lažji in manj tvegan se zdi odgovor, ki zadeva delavski razred. Zdi se namreč nedvomno, da je delavski razred tokrat odločen iti do kraja v razbijanju omenjenega začaranega kroga in da si je z izvensistemskim bojem zagotovil vzvode za spreminjanje samega sistema. Tu je

treba takoj opozoriti, da gre za spreminjanje socialističnega sistema in ne za iskanje rešitev izven socializma. Očitno je, da se delavstvo zaveda, zakaj so dosednji konflikti ostali v bistvu neplodni in skuša tokrat takšno nevarnost preprečiti.

Vlogo mehanizma, ki naj omogoči delavskemu razredu, da postane subjekt politike, so zaupali novim, tako imenovanim neodvisnim in samoupravnim sindikatom. Ti naj bodo avtentičen predstavnik in zagovornik delavskih interesov, njihovo pomagalo pri dialogu z »oblastjo« in njihovo orodje v boju za svoje socialne in politične pravice.

Ustanovitev teh sindikatov je osrednja točka sporazuma, ki ga je vlada podpisala s stavkajočimi v Gdansk. Podoben sporazum je podpisala tudi z rudarji v Šleziji, pozneje pa zagotovila, da se ti sporazumi nanašajo na vso Poljsko. V sporazumu o novih sindikatih je med drugim rečeno tudi tole:

»Ugotovljeno je, da je potrebno ustanoviti nove samoupravne sindikate, ki bodo avtentični predstavniki delavskega razreda...

Novi sindikati bodo branili družbene in materialne interese delavcev in ne bodo imeli vloge politične stranke. Temeljili bodo na družbeni lastnini nad proizvodjalnimi sredstvi, kar je osnova socialističnega sistema na Poljskem. Novi sindikati priznavajo Poljski združeni delavski partiji vodilno vlogo v deželi in ne zmanjšujejo pomena obstoječega sistema mednarodnih zavezništov...

Vladna komisija se obvezuje, da bo vlada jamčila in omogočala popolno spoštovanje neodvisnosti in samouprave novih sindikatov, upoštevajoč njihovo organizacijsko strukturo in delovanje na vseh ravneh njihove aktivnosti...

Novi sindikati bodo imeli realne možnosti za javno izražanje mnenj o ključnih odločitvah v zvezi z življenjsko ravniyo delovnih ljudi: o načelih za delitev nacionalnega dohodka med potrošnjo in akumulacijo, o delitvi fondov družbene potrošnje za različne namene (zdravstveno zavarovanje, izobrazba, kultura), o osnovnih načelih nagrajevanja in politike plač, predvsem pa o načelu avtomatskega korigiranja plač zaradi inflacije, večletnih gospodarskih načrtih, investiranja in spreminjanja cen...«

V zvezi s tem sporazumom o sindikatih citirajmo še neki drugi del sporazuma, ki govori o potrebi po gospodarski reformi in pravi, da je »treba bistveno pospešiti delo v zvezi z gospodarskimi reformami. Oblasti bodo v naslednjih mesecih izdelale in objavile osnovne linije te reforme. Treba je omogočiti čim širšo udeležbo v javnih razpravah o vprašanih reforme. Sindikati morajo sodelovati zlasti pri delu, ki se nanaša na zakone o družbenopolitičnih organizacijah in o delavskem samoupravljanju. Ekonomska reforma mora temeljiti na bistveno razširjenem samoupravljanju podjetij in dejanskem sodelovanju delavskih samoupravnih teles pri vodenju gospodarstva...

Samo družba, ki se problemov zaveda in ki je v stanju dobro analizirati stvarnost, lahko sproži in uresniči program ureditve našega gospodarstva.

Vlada bo bistveno razširila obseg družbenoekonomskih informacij, ki so dostopne družbi, sindikatom, gospodarskim in družbenim organizacijam...«

Iz navedenih odlomkov iz sporazuma je popolnoma razvidno, da si delavski razred prizadeva dobiti jamstva, da bo končno razbit začarani krog, o katerem smo govorili zgoraj. To je seveda mogoče samo s spremembami v sistemu samem ali, z drugimi besedami, z drugačnim »modelom« graditve socializma.

Zahteva po drugačnem »modelu« socializma je vsebinsko najpomembnejši rezultat tokratne krize. Hkrati pa je ta zahteva tudi najbolj problematična. Vezana je namreč na delovanje novih sindikatov, kar hočeš nočeš pomeni novo, paralelno politično silo. Novi sindikati sicer poudarjajo, da nimajo namena postati politična sila ali celo stranka, toda v sistemu realnega socializma sta politika in gospodarstvo enotna (gospodarstvo načrtuje, vodi in upravlja partija) in boja za delavske socialne pravice preprosto ni mogoče ločiti od politike. Že samo zastavljanje gospodarskih ciljev in prioritet, na primer, je s stališča »oblasti« povsem nedvomno politično vprašanje, s stališča interesov delavcev pa seveda tudi socialno. Takih prepletanj je veliko na vseh področjih, zato je popolnoma nestvarna misel, da je mogoče ločiti »socialo« od »politike« in za eno zadolžiti nove sindikate, za drugo pa partijo. Realni socializem doslej nima obrazca za razrešitev tega vozla. Sploh sta doslej znani samo dve obči smeri rešitev: klasični meščanski pluralizem ali možnosti, ki jih odpira razvoj v smeri socialističnega samoupravljanja.

Prva rešitev za Poljsko ne pride v poštev, ker noben od pomembnejših subjektov poljske družbe ne terja obnove meščanske družbe. Delavski razred je v vseh dosedanjih konfliktih, zlasti pa v zadnjem, jasno povedal, da želi in se bori za socialistične rešitve. Tudi cerkev kot izredno pomembna politična sila je jasno dala vedeti, da ne nastopa proti socializmu in se ne zavzema za obnovo meščanske, kapitalistične družbe. Kar zadeva cerkev, ima pri tem gotovo veliko vlogo zavest, da za Poljsko zaradi njenega mednarodnega položaja ni prav nobenih drugih možnosti kot socializem. Toda naj bodo pobude kakršnekoli, dejstvo je, da na Poljskem danes ni nobene količkej pomembnejše politične sile, ki ne bi pristajala na socialistično družbeno ureditev in na boj za svoje interese v okviru takšne ureditve.

Drugo rešitev ponuja iskanje razvoja v smeri socialističnega samoupravljanja, kar je na Poljskem že vse od leta 1956 stalno prisotna tema. Ob tem seveda nujno prihaja tudi do vzporejanja z jugoslovansko izkušnjo pri samoupravljanju, ki pa ne deluje kot model ali obrazec, ampak predvsem kot dokaz, da obstajajo znotraj socializma drugačne možnosti. Gre za spoznanje, da je realno mogoče trasirati in utreti neko posebno, svojo pot, ki ustreza lastnim zgodovinskim, nacionalnim, razvojnim in kulturnim interesom ter potrebam. Zdaj, ko je v zvezi s Poljsko toliko govora o samoupravljanju, se je torej treba jasno zavedati, da beseda sicer

zveni enako kot v Jugoslaviji in v zvezi z njo, a da vsebina, ki jo označuje ta izraz v poljski rabi, gotovo ni in ne more biti enaka. Za zdaj je na Poljskem samoupravljanje predvsem geslo, ki pomeni drugačnost od sedanjega modela, prav nič pa še ni jasno, kakšna konkretno je ali naj bo ta drugačnost. Jasno je le, da se mora v njej bistveno spremeniti sedanje hierarhično, togo in piramidno razmerje med »oblastjo« in »ljudstvom«. Poljski predsednik Henryk Jablonski je nedavno to potrebo opisal kot nujo, da se dosedanja »oblast v imenu ljudstva«, spremeni v »oblast ljudstva«.

Zdi se, da bi razvoj v smeri samoupravljanja, zasnovanega na izvirnih poljskih potrebah in razmerah, lahko preprečil zelo resno nevarnost, ki v tem trenutku grozi deželi: polarizacijo na objektivno nasprotujoče si sile (partija, novi sindikati, cerkev) v sistemu, ki takšne polarizacije ne prenese in je tudi ni zmožen obvladati. Če bi šel razvoj v tej smeri, bi utegnil biti izid celo katastrofalen, saj je na tej usmeritvi težko pričakovati socialistično rešitev; socialistična rešitev pa je tako navznoter kot navzven pogoj, da bi lahko Poljska sama in po svoje rešila sedanje težave.

Če to nevarnost, ki pa se nam ne zdi povsem zanemarljiva, izključimo, ostaneta še dve okvirni možnosti. Ali postopna razvojenitev in oslabeitev sedanjega izredno močnega pritiska po spremembah modela ali pa ohranitev oziroma po določenem času ponovna vrnitev k znanemu in preizkušnemu modelu. Tak razplet smo že videli po letu 1956 in znova po letu 1970. Ima torej določeno tradicijo in vztrajnost in ni nemogoč, da si nikoli poprej zavest delavskega razreda o tem, da mora za vsako ceno izbojevati spremembo sistema, ni bila tako trdna. Poleg tega je jasno, da je morebitna taka rešitev v bistvu samo odlog do nove krize, ne pa trajni izhod.

Druga možnost je sprememba modela, ki mora zadržati okvire socializma, vendar znotraj njih omogočiti delovanje in sporazumevanje različnih subjektov poljske družbe. Nedvomno je to smer, ki jo zahteva delavski razred in ki jo vsaj verbalno sprejema tudi Poljska združena delavska partija. Problem je tu, vsaj tako se zdi, precejšnja različnost, deloma pa tudi nejasnost mnenj o tem, kako in v kakšni meri model spremeniti. Toda zdi se tudi, da je prav od rešitev v tej smeri odvisen nadaljnji razplet in usoda Poljske.

Kakorkoli že, iskanje rešitev iz nastalih razmer se je komaj začelo in je ves proces še daleč od razpleta. Nedvomno je le to, da so problemi, na katere smo skušali opozoriti, v razvoju poljskega socializma prisotni že dobra tri desetletja in če je kaj jasno, potem je vsaj to, da o njihovi najgloblji naravi zdaj ni več dvoma: gre za zgodovinski boj delavskega razreda, da postane subjekt svoje usode.

(Napisano v začetku oktobra 1980)

Poljski dogodki in socializem kot svetovni proces

S podpisom sporazuma med vladno komisijo in medtovariškim stavkovnim komitejem je bila končana kriza, ki je skoraj dva meseca pretresala Poljsko, s sprejetjem teh sporazumov na 5. plenumu CK PZDP pa so bili dani temelji za nadaljnje politične rešitve v družbenoekonomskem razvoju te dežele. Vendar pa s tem še niso bili odpravljeni vzroki, ki so pripeljali do krize; še več, odprta so bila samo nekatera vprašanja demokratizacije poljske družbe, ki so odkrila zapletena pota dosedanjega družbenoekonomskega razvoja Poljske, njene socialistične preobrazbe in izgradnje dežele delavske demokracije.

Zahteva poljskega delavskega razreda po večji stopnji sodelovanja v procesih odločanja so ponovno odprla vprašanja, kako preseči odtujenost centralno-birokratskega sistema upravljanja v svetu socializma nasploh, še posebej pa v deželah t. i. »realnega socializma«, kjer etatistična oblika družbenih odnosov v precejšnji meri hromi procese družbene reprodukcije v celoti. Še enkrat se je pokazalo, da je socialistična preobrazba družbe zgodovinski proces, ki mora upoštevati objektivne zakonitosti družbenega razvoja. Socialistična praksa je lahko uspešna le tedaj, če omogoča nenehno uveljavljanje naprednih družbenih odnosov, če krepi družbeni in politični položaj delavskega razreda in če zagotavlja normalno rast njegovih materialnih potreb. Poljski dogodki so pokazali, da je vprašljiv celoten koncept »lagerskega socializma«, da kriza, ki je zajela Poljsko, ni samo politična, da ne gre samo za vprašanje delavske demokracije, za socialnoekonomski položaj delavskega razreda, ampak tudi za krizo razvojne usmeritve, za krizo vrednot, ki se kaže v vse večjem zaostajanju razvoja produktivskih sil v vseh teh deželah.¹

Bolj kot karkoli drugega, so poljski dogodki tako pokazali, da socialistična preobrazba družbe vključuje tudi dolgoročno razvojno usmeritev, ki mora zagotoviti usklajen razvoj celotne dežele. Razvojna strategija je uspešna samo, če izhaja iz realnih družbenoekonomskih razmer, v katerih se posamezna družba nahaja, in če zagotavlja ravnovesje med posameznimi družbenimi skupinami, njihovimi interesi in položajem v procesu

¹ Prav gotovo lahko za izhodišče pri obravnavi poljskih dogodkov vzamemo naslednjo Kardeljevo misel: »Problemi o nasprotjih med svetom socializma in svetom kapitalizma bodo postopoma dobivali sekundaren pomen, problemi nadaljnjega razvoja socialističnih družbenih odnosov pa bodo čedalje bolj postajali prava zgodovina našega časa. Res, da bi bilo napačno podcenjevati pomen omenjenih nasprotij, ker so sile kapitalizma relativno še zmeraj močne, še bolj napak pa bi bilo misliti, da je vse povedano, če se reče, da je neka dežela socialistična. Tudi na področju socializma se bije bitka, dasi v drugih oblikah in se prepleta hkrati z notranjimi protislovji samega socialističnega razvoja, kar ravno ustvarja v prehodni dobi možnosti za pojave hegemonizma, nacionalnega egoizma, birokratskega monopola« ... (Kardelj, Edvard: Socializem in vojna. Cankarjeva založba v Ljubljani 1960, str. 156).

zgodovinskega napredka. Produktiven razvoj je mogoč le tedaj, če je angažirana celotna družba, s poglobljanjem demokracije in s sodelovanjem čim širših družbenih množic v upravljanju.

Razvoj poljskega gospodarstva in poljske družbe kaže, da se je v zadnjih letih vedno bolj širil prepad med neposrednimi interesi poljskega naroda in poljskega delavskega razreda na eni strani ter proklamirano razvojno politiko na drugi strani in da se je to nasprotje v celoti pokazalo v velikem strukturalnem neskladju gospodarstva, v veliki zadolženosti Poljske v tujini, veliki stopnji inflacije na domačem trgu, predvsem pa v slabi preskrbi prebivalstva.

V prvi polovici 70. let je Poljska sicer dosegla dinamično kvantitativno gospodarsko rast na podlagi velikih investicij, za katere je porabila tuja posojila. Vendar pa te investicije niso dale ustreznih rezultatov na socialnoekonomskem področju, tako da se postavlja vprašanje, ali so bile racionalno uporabljene.²

Dejstvo je, da ni prišlo do polnega in hitrega aktiviranja novih zmogljivosti in na novo zgrajenih ter posodobljenih objektov. S tem se ni zaostriło samo vprašanje odplačila v tujini najetih kreditov, niso se poslabšale samo ekonomske razmere v deželi, ampak se je pojavilo tudi vprašanje, koliko sta bili razvojna usmeritev pa tudi celotna gospodarska politika na Poljskem odraz poljskega ljudstva, predvsem pa v skladu z interesi delavskega razreda. V ospredje stavkovnega gibanja je tako prišlo vprašanje trajne udeležbe delavcev pri urejanju in reševanju družbeno-ekonomskih in političnih problemov v poljski družbi. To je bistvo poljskih dogodkov in pri iskanju odgovorov na vprašanja, ki jih je postavilo stavkovno gibanje ob nakopičenih ekonomskih problemih, je treba izhajati iz te temeljne ugotovitve o krizi samega sistema centralno-administrativnega upravljanja poljske družbe.

Težaven socialnoekonomski položaj poljskih delavcev

Ekonomske problemi so se zaostriło predvsem v zadnjih dveh, treh letih, pred tem pa je kazalo, da poljsko gospodarstvo doživlja velik razcvet. V začetku sedemdesetih let, v času, ki ga Poljaki imenujejo »podecembrsko obdobje«, je gospodarska rast hitro naraščala, na veliko se je investiralo, v kapitalističnih deželah so se kupovale tovarne z vrhunsko tehnologijo »na ključ«, modernizirale pa so tudi tiste gospodarske veje, ki so bile dotlej zanemarjene. Tako je Poljska v šestih letih podvojila svoje industrijske zmogljivosti.³ Vendar pa v tem obdobju hitre gospodarske rasti poljska vlada ni posvečala dovolj pozornosti produk-

² V letih 1971–1975 so investicije v proizvodnji naraščale povprečno po stopnji 24% na leto. To je bil zelo velik porast, saj so na primer v prejšnjem petletnem planu (1966–1970) naraščale samo za 11,2%. (Bojer, Michel: Ekonomski vidiki situacije na Poljskem. »Le Monde«, 28. avgusta 1980).

³ Vzroki poljske krize: »L'Humanité«, Pariz, septembra 1980.

tivni proizvodnji in produktivnemu zaposlovanju, vse premalo se je trudila, da bi zmanjšala stroške poslovanja in da bi se držala določene ekonomske računice. Povsod so preveč trošili surovine in energijo, tako da vlada ni mogla zagotoviti tistega najpomembnejšega, izvoza, ki je bil nujen za kritje velikih kreditnih sredstev, najetih v tujini.⁴

Kot odgovor na težave, ki so se pojavile, je poljska vlada sprejela nov krog investicij, ki naj bi dvignil nivo produktivnosti in tako omogočil večji izvoz; s tem pa so se dolgovi še povečali, povečala se je stopnja inflacije in naraščati so začele cene, ki so postale še posebej pereče, ker je ves ta čas ostal nerešen še en pomemben problem: neskladje med ponudbo in povpraševanjem po potrošniškem blagu na poljskem tržišču.⁵ Prav tako je bilo storjenega zelo malo pri preskrbi s hrano, zlasti zastarela struktura poljskega kmetijstva je onemogočila normalno delovanje prehranske industrije, kar se je zlasti pokazalo v velikem pomanjkanju mesa in mesnih izdelkov, veliko kritik pa je bila deležna tudi celotna distribucijska mreža, ki je pokazala, da je poljska trgovina skoraj popolnoma neučinkovita.⁶

Vlada je po letu 1976 poskušala naraščajoče probleme reševati z vračanjem na pretirano centralizacijo, ki je še bolj ohromila procese racionalnega odločanja in še bolj zapletla težavne ekonomske razmere. Postalo je očitno, da so bile stvarne potrebe poljskega prebivalstva žrtvovane na račun investicijske porabe, za katero se danes nekateri sprašujejo, ali je bila v skladu z možnostmi in potrebami Poljske.⁷ Dejstvo je, da so se težnje delavskega razreda in poljske družbe lahko še enkrat izrazile samo skoz težko krizo, skoz stavke, kar kaže, da na poljskih tleh ni bilo pravega dialoga med vlado, delavci in širšimi sloji družbe.

Lahko celo rečemo, da obstaja tesna medsebojna povezanost med vsemi družbenimi in političnimi krizami, ki so zajele Poljsko po drugi svetovni vojni, in da so bile te krize enake po svojih pojavnih oblikah in vprašanjih, ki so jih postavile na dnevni red.

Vedno so bile neposredni povod razmere, ki so povzročile poslabšanje socialnoekonomskega položaja poljskega delavskega razreda, hkrati pa je bil vedno v središču pozornosti konflikt med vladajočimi državno-partijskimi strukturami in delavskimi množicami, ki niso imele vpliva na

⁴ Obstajajo različne ocene o tem, kolikšnem je dolg Poljske tujini. Večina govori o 20 milijardah dolarjev, eni o 18 milijardah, nekateri pa celo o 26 milijardah.

⁵ Čeprav so plače v sredini sedemdesetih let naraščale povprečno za 7,2% na leto, kar je bilo veliko več, kot pa je bilo povprečje v šestdesetih letih (2,1% na leto), se ponudba blaga in uslug ni ustrezno povečala. Tako se je poraba blaga za široko potrošnjo zmanjšala od 72,1% v letu 1970, na 62,2% leta 1975. (Boyer, Michel: Ekonomski vidiki situacije na Poljskem. »Le Monde«, 28. avgusta 1980).

⁶ Zaostanost poljske kmetijske proizvodnje morda najboljše ponazarja podatek, da razpolagajo poljski kmetje danes z 1,2 milijona konjev in 600.000 traktorjev. Ibidem.

⁷ Glasilo KP Francije »L'Humanité« je v tej zvezi zapisalo: »Namesto, da bi partija posvetila pozornost potrebam dežele, se je zatekla k voluntarizmu, ki je izključeval vsako demokratično razpravo z ljudskimi množicami. Pojavilo se je stalno nasprotje med uradnimi izjavami in dejanskim stanjem, ki so ga doživljale delovne množice.« Vzroki poljske krize. »L'Humanité«, 8. septembra 1980.

odločanje, čeprav so bile vse odločitve sprejete v njihovem imenu in v imenu socialistične preobrazbe družbe.

Zanimivo je to, da so krize vedno povzročile tudi spremembe v vodstvih najvišjih partijskih in državnih organov, da je novo vodstvo vedno kritično ocenilo dotedanjo prehojeno pot, vsaj delno definiralo največje probleme, se zavzelo za določene družbene »reformne«, vendar pa je v praksi vedno uresničevalo staro politiko. Tako nikdar ni bilo resno načeto vprašanje izpopolnjevanja in spreminjanja družbenoekonomskega sistema poljske države, ki bi prineslo dejanske rešitve za pereče probleme in vsaj delno zadovoljilo razredne interese delavcev.

Leta 1956 je Wladyslaw Gomulka, potem ko je štiri mesece po tragičnih dogodkih v Poznanju prišel na oblast, dejal: »Delavci Poznanja niso demonstrirali proti socialistični Poljski, proti socializmu, ampak proti deformacijam, ki so se široko zažrle v naš politični sistem in ki so jih boleče prizadele. Protestirali so proti izkrivljanju socialističnih načel, ki so njihov ideal...«⁸

V tem času je Gomulka užival nesporno podporo delavskega razreda Poljske, vendar pa je bil po decembrskih nemirih ob Baltiku – leta 1970, samo teden dni po reformi cen, prisiljen zapustiti svoj položaj – in njegov naslednik Edward Gierek je dejal: »Zadnji dogodki nam morajo biti opomin, da mora partija vedno vzdrževati tesne vezi z delavskim razredom in s celotnim narodom in da ne sme zgubiti skupnega jezika z delovnimi ljudmi.«⁹

Poljska partija je v tem času dokaj široko analizirala položaj v dotedanjem razvoju družbe in opozorila na nekatere bistvene elemente krize, v kateri se je znašla Poljska po decembrskih dogodkih. Rečeno je bilo, da (1) gospodarska politika ni bila vedno v skladu z družbenoekonomskimi razmerami v deželi, da (2) k odločitvam o nadaljnjem razvoju dežele niso bili vedno pritegnjeni delovni ljudje, da (3) so bili v partiji zanemarjeni principi kolektivnega dela in demokratičnega odločanja in (4) da se je nasploh poglobil prepad med vladajočimi strukturami in delavskim razredom.¹⁰

Brez dvoma sta poljska vlada in partija po letu 1970 v veliki meri sanirali težak socialnoekonomski položaj delavskega razreda, ki je bil neposreden vzrok za nemire, zastavili sta tudi v marsičem ambiciozen načrt nadaljnjega razvoja poljskega gospodarstva in poljske družbe, vendar pa nista dovolj prispevali k rešitvi nakopičenih sistemskih problemov, ki bi približala odločitve o Poljski poljskemu ljudstvu. Vlada je ponovno prevzela nase »mesijansko« vlogo, da bo Poljakom pokazala pot iz težav,

⁸ Govor Wladysława Gomułki na seji plenuma PZDP, dne 21. oktobra 1956. Citirano po: »Slovenski poročevalec«, Ljubljana, 22. oktobra 1956.

⁹ Govor Edwarda Gierka na plenumu CK PZDP ob izvolitvi na mesto prvega sekretarja 21. 12. 1970. »Delo«, Ljubljana, 22. 12. 1970.

¹⁰ O tem daje zanimivo oceno Paul Sweezy v svojem prispevku »The Lessons of Poland – February 1971«. Sweezy, Paul: On the Transition to Socialism. Monthly Review Press, New York 1971, str. 99.

delavci pa so bili ponovno tisti, ki so rekli, da ta pot ne more iti mimo njih, predvsem pa ne na njihov račun. Spet je bil dvig cen osnovnih življenjskih dobrin neposredni vzrok za delavski protest in spet je delavski razred opozoril, da je preveč potisnjen na obrobje družbenega življenja.

Sam Gierek je neposredno pred spremembami v politbiroju PZDP, potem ko je stavka v Gdansk in Szczecinu v letošnjem avgustu dosegla vrhunec, dejal, da »so bile izrečene hude in ostre besede na račun napak, zakasnitev in nedoslednosti v dosedanji politiki, vendar pa je v njih veliko resnice, ki je pri meni, kot dolgoletnem delavskem aktivistu, deležna posebnega razumevanja«.¹¹

Njegov naslednik na mestu prvega sekretarja PZDP Stanislaw Kania pa je neposredno po podpisu sporazuma med vlado in med tovarniškim stavkovnim odborom v Gdansk dejal: »Resne napake v gospodarski politiki in deformacije v javnem življenju so osnovni vzrok velikega vala stavk, ki je zajel Poljsko v juliju in avgustu letos. Stavke smatramo za manifestacijo delavskega nezadovoljstva, kot protest delavcev v čisto delavski obliki... Ta protest ni bil naperjen neposredno proti načelom socializma, proti naši zvezi, niti proti vodilni vlogi partije, vlogi, ki ji jo je dodelila zgodovina. Protest je bil naperjen proti oddaljevanju od partijske linije, proti napakam v naši politiki«.¹²

Vidimo lahko, da so se zadnji dogodki odvijali zelo podobno kot so se odvijali ob prejšnjih družbenih zaostritvah, da so znotraj vodstva PZDP sprejeli popolnoma enake ocene o vzrokih in naravi konflikta, da so uporabljali celo enake besede in da so tudi tokrat implicitno priznali, da je dotedanja politika poljskega vodstva v deželi doživela neuspeh.

Pretrgane vezi med partijo, vlado in delovnimi množicami

Velika razlika med sedanjo krizo in prejšnjimi krizami se je pokazala v pristopu poljske vlade in partije do samih dogodkov v času, ko so se stavke začele, še zlasti pa v trenutkih njihovega reševanja, saj pomeni sklenitev sporazuma med vlado in stavkovnimi odbori o nadaljnjem družbenoekonomskem razvoju Poljske povsem nov način reševanja takšnih in podobnih kriz v sami Poljski, pa tudi v drugih deželah »socialistične skupnosti«. Ne samo da sta s podpisom sporazuma vlada in partija priznali napake v svoji dosedanji politiki, ampak sta s tem *de facto* priznali tudi obstoj delavskega razreda kot avtonomnega subjekta poljske družbe, ki je pomemben faktor v družbenoekonomskem razvoju dežele; sprejeti pa sta morali tudi oceno, da so bile v preteklosti vezi med partijo in vlado ter delovnimi množicami močno načete. To dejstvo je prav gotovo nov element v razvoju socialističnega sveta in pomeni velik napredek v uresničevanju razrednih interesov poljskih delavcev, pa tudi delavskega razreda drugih dežel »realnega socializma«.

¹¹ Govor Edwarda Gierka na poljski televiziji 24. avgusta 1980. Citirano po poljski novinarski agenciji PAP.

¹² Govor Stanislaw Kania na plenumu PZDP 7. septembra 1980. Citirano po poljski novinarski agenciji PAP.

Zahteve poljskih delavcev tokrat že od samega začetka niso bile ocenjene kot posledica »antisocialističnih sil«, kot zahteve maloštevilnih »nezadovoljnežev«, ki so nasledli »potrošniški propagandi« kapitalističnega sveta, kar se je doslej vedno dogajalo. Tudi leta 1970 je poljski tisk pisal o »razrednih sovražnikih« poljskega naroda in za nemire, zlasti pa za njihov začetek, valil krivdo na »huligane«, »kriminalne elemente« in »razgrajace vseh vrst«. ¹³ Uporabil je znano logiko, »da predstavlja partija interese delavskega razreda in da je vsakdo, ki kritizira partijo, sovražnik delavskega razreda«. Tokrat je poljsko vodstvo samo opozarjalo stavkajoče, da je treba nakopičene probleme reševati trezno, znotraj socialistične ureditve Poljske, ker vse drugo lahko ogrozi nacionalno neodvisnost dežele. S tem je bil v veliki meri izpričan realizem, ki je omogočil mirno rešitev nastale krize.

Najpomembnejši element za razplet krize je bilo dejstvo, da sta bili partija in vlada soočeni z zelo dobro organiziranim stavkovnim gibanjem, ki je, očitno na podlagi izkušenj iz prejšnjih krvavih konfliktov, v času stavk zagotovilo popoln red in mir. To je bila tudi nova kvaliteta v tokratni družbeni in politični krizi pa tudi v procesu osveščanja poljskega delavskega razreda. Opozoriti je treba na izdelan taktični pristop stavkajočih in njihovih pogajalcev, ki so, sproti ocenjujuč razmerje sil med vlado in stavkovnim gibanjem, postopno oblikovali svoje zahteve, hkrati pa so si vseskozi prizadevali, da uresničijo največ od tistega, kar je bilo v danem trenutku možno. To kaže, da so bile stavke zelo dobro pripravljene in da niso bile posledica nekakšne stihijske erupcije nezadovoljstva, ampak da so bile izraz dolgoročnih interesov poljskega delavskega razreda.

V tem je tudi največji pomen sedanjih poljskih dogodkov, ki jasno opozarjajo, kako globok je bil razkorak med državno-partijskimi strukturami in poljskimi delavci, kako zgodovinskih procesov osvobajanja delavskega razreda v nobeni deželi ni mogoče zaustaviti z dogmatskim sklicevanjem na doktrinarska načela in kako objektivne zakonitosti družbenega razvoja v vsaki deželi vodijo k demokratizaciji družbenih odnosov. V tem smislu moramo tudi razumeti, zakaj danes stavkovni odbor sporazum z 21 točkami označuje kot »listino poljskega delavskega razreda«, ki je plod dolgotrajnega boja.

Čeprav so bili neposredni razlogi za stavke ekonomske narave, so v času pogajanj stopile na prvo mesto politične zahteve, ki so kmalu dobile mnogo širši pomen, kot se je to zdelo od začetka, in so bile tudi največji kamen spotike v snovanju sporazuma med vlado in delavci. Pojavila se je zahteva, da se v okviru političnega sistema poljske družbe formirajo »neodvisni sindikati«, ki bodo objektivno zastopali interese poljskega delavstva in omogočili njihov večji vpliv na procese odločanja v družbi. ¹⁴

¹³ Sweezy, Paul: Ibidem, str. 96.

¹⁴ »V socializmu morajo biti sindikati organizacija delovnih ljudi, ki se bori proti napakam v sistemu. Sindikati morajo ščititi interese delovnih ljudi pred tistimi tendencami administracije in vlade, ki zanemarjajo dolgoročne interese delavskega razreda.« Nove izkušnje – nova vsebina. Poljski tednik »Literatura«, Warszawa, 24. septembra 1980.

Kritika, ki jo je delavstvo nasloвило na obstoječo sindikalno organizacijo v času stavk, se seveda ni nanašala samo na sindikalne strukture, ki so najdlje zabredle v institucionalno birokratizacijo, ampak je bila naslovljena celotnemu državnemu ustroju poljske družbe in celotnemu sistemu centralno-administrativnega odločanja, prav tako pa tudi partijski organizaciji. Bila je naperjena proti odtujenim centrom moči, ki so odločali v imenu poljskega delavskega razreda, niso pa izhajali iz njegovih zgodovinskih interesov in niso računali na njegove socialne in materialne potrebe.

Zahteva poljskih delavcev po ustanovitvi »neodvisnih sindikatov« je bila zaradi tega mišljena kot zahteva po ustanovitvi takšnih oblik demokratičnega odločanja v poljski družbi, ki bodo zagotovile trajen vpliv delavcev v vseh sferah družbenega življenja, kajti v dosedanjem razvoju Poljske takih oblik odločanja ni bilo niti v sindikatih, kot tudi ne v celotnem političnem ustroju dežele. Zahtevo po ustanovitvi »neodvisnih sindikatov« moramo torej razumeti kot *proces osvobajanja novonastalih, avtentičnih oblik organiziranja delavskega razreda od zbirokratiziranih državno-partijskih struktur, še posebej pa od tistih političnih odločitev, ki so zanemarjale razredne interese poljskih delavcev*. Takšno razumevanje zahteve za ustanovitev »neodvisnih sindikatov« tako nikakor ne daje nobene podlage za to, da bi lahko političnim zahtevam delavcev pripisovali kakršenkoli »anarhistični« ali pa »socialdemokratski« predznak. Niti ta zahteva ne pomeni oddaljevanja sindikatov od končnih ciljev borbe delavskega razreda za socializem in od interesov socialistične družbe v celoti.¹⁵

Razumeti jih moramo v podobnem smislu, kot je to za sindikate v naši samoupravni družbi dejal Kardelj, kot je opredeljeval njihovo vlogo: »Sindikati imajo še naprej funkcijo, ki jo navadno imenujemo zaščitna. Toda ta vloga se zdaj – v socializmu (op. D. S.) – dokaj razširja. Pravica dela z družbenimi sredstvi zajema celoten kompleks neodtujljivih ekonomskih, socialnih, demokratičnih in drugih pravic delavcev, ki se ne nanašajo samo na delo oziroma na enostavno reprodukcijo, ampak tudi na celotno družbeno reprodukcijo in celoten položaj delovnega človeka v družbi.«¹⁶

Zahteva po ustanovitvi »neodvisnih sindikatov« prav gotovo pomeni zahtevo po širših družbenih spremembah, tudi zahtevo po sistemskih spremembah, toda kar je najpomembnejše, v času spreminjanja ustaljenih družbenih tokov pomeni pogoj za dolgoročnejšo družbenoekonomske premike v funkcioniranju poljske družbe in njenega političnega sistema. »Neodvisni sindikati« morajo namreč zagotoviti trajen vpliv delavskega

¹⁵ Moskovska »Pravda« je 26. septembra objavila obširno recenzijo knjige »V. I. Lenin o sindikatih«, v kateri ravno v podobnem smislu piše, da je Lenin posebno kritiziral tiste, ki so zagovarjali »neodvisne« sindikate od socialistične države. »Takšno stališče je bilo in je še – je poudarjal Lenin – buržoazna provokacija najbolj grobe vrste ali skrajna nepremišljenost ter suženjsko ponavljanje parol iz preteklosti. V današnjem času bi takšna parola pomenila odrekanje od socialističnih nalog delavskega razreda«. »Pravda«, Moskva, 26. septembra 1980.

¹⁶ Kardelj, Edvard: Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja. ČZP Komunist, Ljubljana 1977, str. 202.

razreda v prihodnjem razvoju Poljske, hkrati pa morajo tudi obvarovati pridobitve, ki jih je prinesel sklenjen sporazum med poljsko vlado in delavci. Tako imajo dvakratni pomen, saj nihče ne želi, najmanj pa delavci, da bi se čez nekaj let v zaostreni luči ponovno odprla enaka vprašanja.

Transmisijski položaj poljskih sindikatov

Spremembe v sindikalnem gibanju so opozorile na krizo družbenih institucij na Poljskem, ki niso šle v korak s časom in političnimi zahtevami družbe. V specifičnem položaju so se znašli predvsem sindikati, ki so bili popolnoma vključeni v državno-partijski ustroj dežele in ki so na tej podlagi tudi institucionalno povezali nase del državnih funkcij na gospodarskem in socialnem področju, po neki zgodovinski logiki pa naj bi bili tista družbena organizacija, ki naj bi skrbela tudi za neposredne interese delavskega razreda.

Kakorkoli je socialistična revolucija odpravila pglavitna protislovja kapitalistične proizvodnje, predvsem privatno lastnino kot obliko izkoriščevalskih odnosov v procesu proizvodnje, in na novih temeljih opredelila položaj delavskega razreda, v socialističnih deželah največkrat niti v teoriji niti v praksi ni bila razrešena vloga in položaj sindikatov v pogojih novih, socialističnih družbenih odnosov.¹⁷ Od tod so izvirale vse dileme okrog njihove organizacije in delovanja, ki nikakor niso mogle rešiti vprašanja, ali naj sindikat še naprej skrbi za neposredne interese delavskega razreda in naj predstavlja nekakšno »delavsko opozicijo« nasproti socialistični državi kot lastnici proizvodnih sredstev, ali pa naj bo del te države, ki naj skrbi, da bo proces družbene reprodukcije potekal nemoteno.¹⁸ Hkrati so bila ta nerešena vprašanja tudi vzrok nenehnih konflik-

¹⁷ Že leta 1920 se je v boljševiški partiji začela razprava o tem, kakšna naj bo vloga sindikatov v socialistični družbi. Ta razprava je bila še posebej ostra na 9. kongresu partije in na 3. kongresu sovjetskih sindikatov, kjer so Lenin, Trocki in Buharin zastopali različne ideje. Trocki je bil tisti, ki se je zavzemal za »militarizacijo« dela. »Militarizacija dela je nemogoča brez militarizacije sindikatov, brez ustanovitve sistema, v katerem se bo vsakdo počutil kot vojak dela, ki ne more svobodno razpolagati sam s seboj; če mu je kaj ukazano, mora to izvršiti, če tega ne bo izvršil, bo dezerter, ki bo kaznovan. Kdo bo to nadziral? Sindikati. To bo ustvarilo nov režim, militarizacijo delavskega razreda.« Lenin je bil drugačnega mnenja; menil je, da »mora biti sindikalno gibanje v tem prvem obdobju izgradnje socializma razširjeno, prevzeti mora metode, ki bodo privedle do razširitve demokracije, vzbudile iniciativnost, participacijo pri upravljanju itd.« Bettelheim, Charles: *Class Struggles in the USSR. First Period: 1917–1923*. Monthly Review Press, New York 1976, str. 285 in 390.

¹⁸ V prvem obdobju NEP-a je bila glavna vloga sovjetskih sindikatov skrb za neposredne interese delavcev, še posebej, ker je bil to tudi čas, ko so sindikati s sovjetsko državo sklepali kolektivno pogodbo. V tem času je sindikat tudi branil delavce v stavkah, v katerih je samo leta 1926 sodelovalo 43.200 delavcev. Po letu 1926 se je vloga sovjetskih sindikatov začela spreminjati, v ospredje je vedno bolj stopala naloga, da morajo sindikati skrbeti za porast proizvodnje in izpolnitev planskih nalog.

Ko je bil leta 1929 iz vodstva sindikatov odstavljen Tomski, se je začela vedno bolj uveljavljati Stalinova koncepcija sindikalne organizacije, ki je vso pozornost posvečala »uresničevanju ciljev industrializacije«. To je bil koncept, ki se je še v največji meri ohranil do danes v SZ, pa tudi v drugih socialističnih deželah. Sindikati so postali transmisija države, popolnoma so zanemarili boj za neposredne interese delavskega razreda in v resnici prišli do »militarizacije« dela. Bettelheim, Charles: *Class Struggles in the USSR. Second Period: 1923–1930*. Monthly Review Press, New York 1978, str. 343, 344, 345.

tov med delavci in državo, sindikati pa tarča pogostih kritik delavskega razreda.

Tudi v zadnjih dogodkih je bilo to vprašanje ponovno odprto, saj so tudi v poljskem primeru sindikati opravljali zgolj transmissijsko vlogo države. Njihova najpomembnejša naloga je bila vzdrževanje delovne discipline in organizacija družbenega standarda, kjer je bilo več področij delovanja: zaščita na delu, izobraževanje ob delu, rekreacija, prehrana na delovnem mestu, letni dopusti, domovi počitka itd. Vendar pa je bila vsa sindikalna dejavnost omejena s plansko določenimi sredstvi, tako da sindikati tudi na teh področjih niso mogli pokazati večje samostojnosti, v bistvu so opravljali samo del vladnega dela, tiste »resorje«, ki so bili »širšega« značaja in ki so potrebovali številčnejšo birokracijo. Sindikati tudi niso imeli nobene možnosti, da bi vplivali na delitev dohodka, niti znotraj podjetij še manj pa v širši družbi.

Toda, kot smo že rekli, sam institucionalni položaj sindikatov v poljski družbi niti ni bil toliko vprašljiv, bolj je bilo vprašljivo dejstvo, da ni bilo tudi drugih kanalov, po katerih bi delavci lahko odločilneje vplivali na svoj družbeni in politični položaj. Vse družbene institucije so zabredle v visoko stopnjo birokratizacije, odtujenosti itd., in zlasti za sindikate se je govorilo, da v njih prevladuje karierizem, nepotizem, da se je na široko razpasla korupcija, ki je že resno načela moralne vrednote poljske družbe. O tem je govoril tudi Pinkowski na prvi seji vlade v novi sestavi, ko je dejal, »da je treba odpraviti vse birokratske deformacije v delu državne administracije, izboljšati delo z državljanji v uradih in institucijah. Energično se je treba boriti proti gospodarskim odstopanjem in špekulacijam. Družbena kontrola lahko v tem pogledu veliko naredi; za njo se bomo zavzemali na vseh področjih«.¹⁹

Nič čudnega ni, da se je v takšnih družbenih razmerah poljski delavski razred v boju za večji vpliv v družbi zatekel k nekaterim preizkušenim sredstvom iz zgodovine delavskega gibanja, predvsem k stavki in nazadnje tudi k ustanovitvi »neodvisnih sindikatov«, ki mu po njegovem mnenju edini lahko zagotovijo ustrezen položaj v družbi. Čeprav se v tem trenutku še ne ve, kako bo izpeljana organizacija novih sindikatov, pa je jasno, da vse, kar se je zgodilo v zadnjem času na Poljskem, zlasti pa sporazum in vseh 21 točk iz programa, ki so jih v pogajanjih delavci predložili vladi kot svoje legitimne razredne interese, pomeni velik premik v razmišljanjih poljske družbe o nadaljnji poti socialistične izgradnje. Ves ta miselni premik in način reševanja perečih družbenih problemov je še toliko večjega pomena, ker so njegovi iniciatorji delovne množice.²⁰

¹⁹ Referat predsednika ministrskega sveta J. Pinkowskega na zasedanju Sejma Narodne republike Poljske. »Trybuna Ludu«, 6. septembra 1980.

²⁰ Partijsko glasilo italijanskih komunistov »L'Unita« je v začetku stavke na Poljskem zapisalo: »Da bi se ljudje vključili v produktivno, predvsem pa v kreativno proizvodnjo, je potreben nov razvoj demokracije in sodelovanja v odločanju, za kar ni dovolj le odpiranje neke daljnovidne vodilne skupine. Ta razvoj ne more biti zaprt samo v partijske okvire, in to partije, ki je postala vseobsežna država«. »L'Unita«, Rim, 19. avgusta 1980.

V tem smislu vsebuje sporazum nekatere klasične zahteve iz mednarodnega delavskega in sindikalnega gibanja. Predvsem je tukaj mišljena ustanovitev sindikatov in nato pravica do stavke. Stavkajoči se pri tem sklicujejo na 87. člen konvencije Mednarodne organizacije dela, ki govori o pravicah zaposlenih, da se sindikalno organizirajo, in to konvencijo je Poljska ratificirala. Že ta zahteva, predvsem pa sklicevanje na konvencijo MOD kaže na to, v kako nemogočem položaju je bil poljski delavski razred in do kakšne mere so se odtujile partijske in državne strukture; zahteva, da se jim zagotovi pravica do stavke, pa kaže na resnost položaja, predvsem pa na strah stavkovnega gibanja, da bi prihodnost lahko ponovno zaustavila proces demokratizacije. Zato je Lech Walensa tudi rekel: »Želimo svobodne sindikate, to je silo, ki bo omogočala, da bomo lahko razpravljali, da pa nam pri tem ne bo treba stavkati ali se nam bati kazenskega preganjanja!«²¹

Potreba po obstoju takšnih sindikatov je na srečo prodrla tudi v zavest partijskih in državnih voditeljev in Stanislaw Kania je že v svojem prvem govoru dejal, »da partija teži k resnični obnovi sindikatov, tako da bodo le-ti v celoti samoupravni in učinkoviti zastopniki interesov ter pravic delavcev kot tudi partner administraciji. Doseči moramo, da bodo vsi zaposleni spoštovali te nove organizacije, ki bodo delovale na podlagi socialističnih principov in ki bodo samo eden od elementov socialistične demokracije.«²²

Iz vseh teh izjav izhaja samokritično priznanje poljskega vodstva, da sindikati v preteklosti niso opravljali svoje vloge dovolj ustrezno in v skladu z interesi delovnih množic, da so bile zahteve stavkovnega gibanja v največji meri upravičene in da nekaterih klasičnih pravic iz sindikalnega gibanja ni mogoče preprosto zavreči kot preživelo »šaro« iz zgodovine delavskega gibanja.

Seveda pa sporazum med poljsko vlado in delavci ne vsebuje samo teh klasičnih pravic in neposrednih zahtev, ki se nanašajo na socialnoekonomski položaj delavskega razreda. Največ točk sicer govori o socialnoekonomskih problemih, o povišanju plač, boljši preskrbi z živili, delovnem času, o pokojninskem zavarovanju itd., vendar pa sporazum vsebuje še dve pomembni točki, ki sta velikega pomena za iskanje izhoda iz današnje krizne situacije. Ena govori prav o prihodnjih rešitvah, in sicer pravi: »Treba se je resnično prizadevati, da bi se dežela rešila krize; treba je objaviti popolno informacijo o družbenoekonomskem položaju v deželi in omogočiti vsem okoljem in slojem, da bodo sodelovali v razpravi o programu reform.«²³ Druga, ki je tesno povezana s prvo, pa pravi, da je treba »spoštovati z ustavo zajamčene svoboščine govora, tiska in publiciranja, potemtakem ne preganjati neodvisne izdajateljke in doseči to, da

²¹ Iz intervjuja Lech Walensa. »Le Monde«, Pariz, 26. avgusta 1980.

²² Govor Stanislaw Kania na plenumu PZDP 7. septembra 1980. Citirano po poljski novinarski agenciji PAP.

²³ Sporazum med poljsko vlado in medtovarniškim stavkovnim komitejem podpisan v Gdansk. Poljska novinarska agencija PAP, 1. septembra 1980.

bodo informacijska sredstva dostopna predstavnikom vseh veroizpovedi«. ²⁴

Ti dve zahtevi prav gotovo nimata samo revandikativnega značaja, ampak imata, tako kot sta zapisani, dejansko tudi velik politični pomen. Izražata namreč zahtevo poljskih delavcev, da bodo tudi oni sodelovali pri iskanju izhoda iz zapletene situacije, da vlada ne more pričakovati, da bodo delavci samo uresničili na državni ravni sprejete rešitve, ampak da želijo najprej skupaj oblikovati program gospodarske sanacije in ustreznih političnih sprememb v poljski družbi, potem pa si bodo vsi skupaj prizadevali, da ga uresničijo tudi v praksi. Za to pa je po njihovem mnenju potreben tudi demokratičen dialog med vlado in delavci, potrebni sta svoboda izražanja in mišljenja, predvsem pa svobodna sindikalna organiziranost.

Čeprav predstavniki medtovarniškega stavkovnega odbora ne govorijo o političnih dimenzijah sporazuma, nasprotno, izrecno poudarjajo njegovo »sindikalno« plat in zlasti za dejavnost novih sindikatov pravijo, da ne bo imela nikakršnih političnih ciljev, danes vsi govorijo prav o tem, o realizaciji načel socialistične demokracije, ki zahteva javno obravnavanje družbenega življenja, o spremembah v metodah upravljanja, odločanja itd., celo o poljski obliki samoupravljanja. »Trybuna Ludu« je takoj po podpisu sporazuma zapisal: »Upravljanje ni samo tehnika vodenja, ampak družbeni proces, ki ne prinaša samo odločitev, ampak tudi ustvarja atmosfero za njihovo uresničevanje.« ²⁵

V boju za zgodovinske interese delavskega razreda

V tem trenutku še ne vemo, kakšne bodo napovedane reforme v družbenem življenju Poljske; tudi z vidika mednarodnih razsežnosti, v katerih se razpletajo poljski dogodki, je prezgodaj govoriti o tem. Pomembno pa je, da je na Poljskem prišlo do realnejše ocene družbenoekonomskega in političnega položaja v deželi in da so to oceno dali Poljaki sami, poljska vlada, partija, predvsem pa delavski razred.

Samo slutimo lahko, v kateri smeri gredo njihova razmišljanja. Premier Pinkowski je govoril o »bistvenih spremembah na področju planiranja in upravljanja z lokalnim gospodarstvom«. Dejal je: »Na teh področjih nameravamo uvesti pomembno decentralizacijo, ki bo v precejšnji meri upoštevala odločitve in zaključke lokalnih organov oblasti. Z začetkom prihodnjega leta bomo razširili pooblastila in odgovornost lokalnih oblasti na področju kmetijstva, trgovine, drobne industrijske proizvodnje, obrti in cestne ter stanovanjske izgradnje. Na te organe bomo prenesli tudi potrebna sredstva. Mislimo, da bo vse to pripeljalo do sprememb v

²⁴ Ibidem.

²⁵ »Razvoj socialističnega samoupravljanja ima za cilj podružbljanje strateških odločitev, ki zadevajo gospodarstvo in druga področja družbenega življenja. Gre za to, da te odločitve spremlja dejanska podpora določene sredine, ki je še posebej pomembna v času njihove realizacije«. Socialistično samoupravljanje, »Trybuna Ludu«, 2. septembra 1980.

sistemu centralnega planiranja in državnega proračuna kot tudi v delu posameznih ministrstev. Okrepil se bo vpliv narodnih svetov kot organov lokalnega samoupravljanja.«²⁶

Z napovedano decentralizacijo bi poljska vlada najbrž precej prispevala k razširitvi družbene baze, na kateri temeljijo procesi odločanja v družbi. Še zlasti, ker nekatera razmišljanja kažejo, da bi poljska vlada želela v okviru omenjenih usmeritev zagotoviti tudi večjo učinkovitost gospodarstva. Z neposrednejšo stimulacijo bi rada zagotovila racionalnejše obnašanje vseh gospodarskih enot in posameznikov. O tem govorijo nekateri predlogi.

Predvsem nameravajo v planih družbenoekonomskega razvoja opredeliti naloge s področja tržne proizvodnje za izvoz, hkrati pa opustiti določanje obligacijskih pokazateljev za druge vrste proizvodnje. Ukiniti nameravajo tudi omejitve pri zaposlovanju. Prihranke od plačilnega fonda, ki bodo posledica zmanjšanja zaposlenosti, bodo podjetja lahko porabila za individualno nagrajevanje, da bi na ta način povečala produktivnost dela.²⁷

Ni naključje, da je v središču pozornosti vladnih prizadevanj vprašanje produktivnosti dela, saj je – po mnenju poljske vlade – lahko samo »boljše in produktivnejše delo podlaga za rešitev nakopičenih družbenih in ekonomskih problemov današnje Poljske.«²⁸ Značilno pa je, da dobiva v tem trenutku poudarjanje »produktivnejša dela« drugačen pomen. S tem ko se razmišlja o širjenju procesov odločanja na vseh ravneh, pri teh zahtevah ne gre več samo za tehnokratsko vizijo družbenega razvoja, ki je bila v preteklosti nenehni vir konfliktnih situacij med delavskim razredom in birokratskoetatističnim načinom upravljanja, ki so ga zagovarjale najvišje državno partijske strukture. Poljski delavski razred je zavrnil tehnomanagersko miselnost, ki jo je v posameznih obdobjih zagovarjala državna birokracija in katere bistvo je v tem, da je absolutni cilj samo večja proizvodnja, produktivnost, konkurenčnost itd. poljskega gospodarstva. Zavrnil je tudi vse tiste oblike grobe propagande, ki so imele za cilj zgolj večjo storilnost dela, hkrati pa so delavce v marsičem potiskale v mezdni položaj in niso v ničemer prispevale k osvoboditvi dela v najširšem smislu.

Poljski dogodki so še en dokaz več, da v nobeni družbi razvoja produktijskih sil ni mogoče opredeljevati zgolj z administrativnimi ukrepi, da proizvodnja ni samo tehnika upravljanja in da družbenih odnosov ni mogoče planirati vnaprej. Družbeni razvoj je namreč še veliko več: v njegovem središču je človek, ki razvija svoje kreativne zmožnosti samo v nenehnem dialogu z družbo, s potrjevanjem samega sebe in tistih družbenih vrednot, ki vodijo k napredku dežele in imajo najširši družbeni konsenz.

V Ljubljani, septembra 1980

²⁶ Referat predsednika ministrskega sveta J. Pinkowskega na zasedanju Sejma Narodne republike Poljske. »Trybuna Ludu«, 6. septembra 1980.

²⁷ Ibidem.

²⁸ Ibidem.

LUDVIK HORVAT

Starši o vzgoji in varstvu predšolskih otrok

Odperta vprašanja vzgoje in varstva predšolskih otrok

Novi zakon o vzgoji in varstvu predšolskih otrok prinaša vrsto novosti, med katerimi pa so tudi take, ki po svoje le zakonsko izpeljujejo v praksi že uveljavljene oblike dela in razna povezovanja. Načelno uvršča novi zakon predšolsko vzgojo v enoten sistem vzgojnoizobraževalnega procesa od predšolske dobe do visokošolskega študija. Vzgojnovarstvena organizacija (v nadaljevanju samo VVO) je opredeljena kot središče vzgojnega in varstvenega dela v krajevni skupnosti, in sicer tudi za otroke, ki niso redno vključeni v vzgojnovarstveno dejavnost organizacije. K temu moramo še dodati, da je novi zakon tudi na tem področju dosledno izpeljal načelo svobodne menjave dela. Zakon daje osnovo za polnopravno sodelovanje staršev pri delu VVO od sprejemanja načrtov vzgojnovarstvene dejavnosti do vrednotenja rezultatov te dejavnosti.

V zvezi z zadnjim je bilo največ pomislekov v samih pedagoških krogih. Odprlo se je vprašanje, katere dejavnosti bodo uporabniki – starši favorizirali in ali bodo dovolj zreli, da bodo razumeli vso širino ter pomen vzgoje. Brez vsakršne dejanske podlage se je izoblikovalo prepričanje, da vidijo starši v VVO predvsem njene varstvene funkcije in da jih veliko manj zanimajo vzgojni procesi. Za to splošno razširjeno mnenje nismo mogli najti podlage v nobeni empirični študiji, ker jih pri nas preprosto nimamo. K temu so veliko prispevale VVO same in vsi tisti, ki skrbе za sistem predšolske vzgoje, saj ga skušajo čimbolj samozadovoljno zapreti v lasten krog. Kot dokaz nam lahko rabi tudi to, da se v predšolski vzgoji v samih VVO sploh niso uveljavili posamezni strokovni delavci od pedagoga, socialnega delavca, psihologa, logopeda in še koga, medtem ko imamo v šoli že uspešne strokovne teme za pomoč učitelju, učencem in vodstvu šole.

Vsem novostim zakona navkljub bo ostala na tem področju vrsta vprašanj in zvezi z dohodkovnimi odnosi; treba bo še veliko sporazumevanja in usklajevanja stališč uporabnikov ter izvajalcev vzgojnovarstvene dejavnosti. Sporazumevanja in dogovarjanja med VVO in krajevno skup-

nostjo bo treba konkretizirati še zlasti pri tistih oblikah dela, ki niso tako standardne in sodijo med naloge, o katerih govori zakon; VVO je nosilka ali središče varstva in predvsem vzgoje predšolskih otrok v svojem okolju. V študiji¹, ki jo prikazujemo, nas je predvsem zanimalo, kako starši vrednotijo vzgojne in varstvene dejavnosti VVO. Zanimalo nas je tudi, ali dajejo starši prednost varstvenim dejavnostim pred vzgojnimi.

Metodološki okvir in postopek zbiranja podatkov

Mnenje oziroma stališča o predšolski vzgoji in varstvu so nam povedali starši, ki že imajo otroke v VVO. Menili smo, da so ti starši dovolj seznanjeni z dejavnostmi VVO in da jih lahko realno ocenjujejo tudi glede na to, kako vplivajo na njihovega otroka.

Na podlagi prejšnjih preskusov smo sestavili poseben anketni list z 9 vprašanji. Listu z vprašanji smo priložili še prošnjo za sodelovanje, razložili namen zbiranja podatkov (samo v raziskovalne namene), pojasnili, kako naj odgovarjajo, in zagotovili anonimnost odgovorov.²

Anketo smo izvedli v dveh različnih okoljih: del podatkov smo zbrali v VVO Sonje Vidmar v Ljubljani (Murgle), del pa v VVO Murska Sobota. Izvedli smo jo tako, da so vzgojiteljice razdelile vprašalnike staršem, ko so ti pripeljali otroke. Ker je bila anketa anonimna, so starši izpolnjene vprašalnike vrnili tako, da so jih vrgli v zaprto skrinjico pri vhodu v VVO. Na tem mestu se še posebej zahvaljujemo za pomoč vzgojiteljicam v obeh organizacijah.

Odziv staršev je bil po svoje presenetljiv, saj smo dobili več kot 90% pravilno izpolnjenih vprašalnikov. Pri takšnih anketah je odzivnost navadno veliko manjša. Odzivnost je bila enaka v M. Soboti in v Ljubljani. Ker smo z vprašalnico zvedeli tudi za izobrazbo in spol staršev (oče, mati ali kdo drug), smo lahko ugotovili, da v odzivnosti ni bilo velikih razlik, čeprav je znano, da se posamezne socialne skupine različno odzivajo na anketiranje.

V obdelavo smo vključili 172 izpolnjenih anket. Od tega so jih 96 izpolnili v M. Soboti in 76 v Ljubljani.

Rezultati in kvalitativna analiza

Zbrane podatke smo statistično obdelali in jih bomo prikazali s pomočjo procentualnih deležev posameznih stališč. Posebej smo ugotavljali razlike med odgovori glede na regijo (Ljubljana, M. Sobota) in glede

¹ L. Horvat: »Intelektualni razvoj predšolskega otroka«, Katedra za razvojno psihologijo pri PZE za psihologijo na Filozofski fakulteti v Ljubljani, april 1979.

² Pri izvedbi ankete in obdelavi podatkov je sodelovala tovarišica Ida Hojnik, študentka psihologije.

na izobrazbo staršev. Če so te razlike velike, jih prikazujemo pri vsakem vprašanju posebej. Razlik nismo našli pri nobenem vprašanju, če smo za kriterij vzeli spol anketirancev. Stališča očetov in mater so zvečine enaka.

1. Čas otrokovega bivanja v VVO

Ugotovili smo, da so otroci v VVO od šest do 10 ur. Poprečno preživijo naši otroci v VVO nekaj več kot 8 ur na dan. Če upoštevamo samo tisti del dneva, ko je otrok buden, potem to pomeni, da otroci preživijo zunaj družine tako rekoč 2/3 dneva. Drugače rečeno – ti otroci so 11 mesecev v letu, najmanj pet dni v tednu in dve tretjini dneva, ko so budni, deležni vzgoje in varstva zunaj družine v institucijah. To pa je dovolj tehten argument, zakaj staršem ne more biti vseeno, kakšne vzgojnovarstvene dejavnosti so deležni njihovi otroci.

Nadalje smo tudi ugotovili, da otroci delavcev preživijo v VVO v poprečju kar 8,7 ur, medtem ko so otroci staršev s srednjo in visoko izobrazbo v VVO poprečno le 7,6 ur. Razlike izhajajo iz narave dela, ki ga opravljajo prvi in drugi starši. Vrsta intelektualnih poklicev dovoljuje gibljiv delovni čas. Tako si ti starši ustvarijo več časa za družino in otroke. To je nedvomno velik privilegij teh staršev pri poklicnem delu, saj lahko načrtujejo delovni čas in čas, ki ga preživijo z družino.

K tem podatkom dodajamo še temeljne ugotovitve iz sodobne razvojne psihologije, da se med 3. in 8. letom starosti oblikuje večji del človekovih primarnih miselnih potencialov.

2. Kako kvalitetno je varstvo otroka v VVO?

S tem vprašanjem smo želeli zvedeti za stališče staršev o kvaliteti varstvene dejavnosti, ki je je deležen njihov otrok. V 39% odgovorov so starši to dejavnost ocenili kot »zelo dobro« in v 61% odgovorov kot »dobro«; nihče izmed vprašanih ni odgovoril, da je varstvena skrb za otroka »slaba«. Glede na izobrazbeno raven staršev ni bilo večjih razlik. Starši v M. Soboti so manj ugodno ocenjevali varstveno delo kot starši v Ljubljani; starši v M. Soboti so pogosteje dajali oceno »dobra« kot pa »zelo dobra«.

3. Kako kvalitetno je vzgojno delo v VVO?

Na vprašanje, ali dobi otrok v instituciji dovolj spodbud za vsestranski osebni razvoj, je 38% staršev menilo, da je ta vzgojna dejavnost taka, da dobi otrok »zelo veliko vzgojnih spodbud«. 61% staršev je bilo mnenja, da dobijo njihovi otroci »še kar dovolj spodbud«, in samo 1% staršev je bil mnenja, da imajo njihovi otroci »premalo takšnih spodbud«. Pokazalo se je, da so dajali starši z višjo izobrazbo bolj kritične ocene, pa tudi, da so bili starši v Ljubljani strožji pri oceni kot starši v M. Soboti.

Splošna raven ocen za vzgojno in varstveno dejavnost pa je približno enaka in izrazito pozitivna.

4. Kako vrednotimo neposredne vzgojne učinke?

Zaradi tako visoke ocene vzgojnega dela smo vpraševali starše, kaj jim pomeni, če ugotovijo, da se je otrok v VVO »naučil« nečesa novega (na primer igre, pesmice, spoznal nov pojem itn.). Odgovori na to vprašanje so izrazito homogeni in enoznačni. Glede na kraj in izobrazbeno raven staršev tako rekoč ni bilo razlik. Tudi ocena teh učinkov je izrazito pozitivna. Kar 82% staršev je odgovorilo, da jim to »veliko pomeni«, in samo 19% vseh staršev je odgovorilo, da so »zadovoljni«. V kategorijo »mi je vseeno« se ni uvrstil noben odgovor. Ti rezultati kažejo visoko socialno raven skrbi za otrokov osebnostni razvoj in po svoje tudi že skorajda pretirano usmerjenost k storilnostnim vidikom vzgojnega dela, katerim sodobnejši nazori o predšolski vzgoji nasprotujejo.

5. Vzgoja ali varstvo?

S tem vprašanjem smo poskušali do zdaj prikazano analizo še bolj precizirati. Želeli smo ugotoviti, katerim funkcijam – vzgojnim ali varstvenim – dajejo starši prednost. Izbrali smo malce nenavaden metodološki pristop. Odločili smo se za metodo prisilne (rangirane) izbire. To pomeni: izbrali smo pet najbolj značilnih vzgojnih dejavnosti in pet najbolj značilnih varstvenih dejavnosti, nato smo jih pomešali in na seznamu zahtevali od staršev, da med desetimi aktivnostmi izberejo samo pet tistih, ki se jim zdijo najpomembnejše. Tako smo anketiranca prisilili, da se je moral odločiti za prednostne dejavnosti, četudi je morebiti menil, da je vseh deset dejansko zelo pomembnih. Tako smo se izognili stereotipnim odgovorom in odgovorom glede na socialno pričakovanje ali doktrino.

Rezultati so nemalo presenetljivi iz dveh vzrokov. Prvič, med starši ni bilo nobenih razlik glede na njihovo izobrazbeno raven in tudi ne glede na kraj bivanja.

Drugo presenečenje pa je bilo v tem, katere funkcije so prevladale – namreč izključno vzgojne. Pa še pri vzgojnih funkcijah so bile v ospredju tiste postavke, ki so prikazovale predvsem storilnostne vidike oziroma nekakšne izobraževalne komponente. Ti rezultati jasno pobijajo mnenja, da je za večino naših staršev pomembno predvsem varstvo njihovega otroka v času službe, mnenje, ki se je brez neke empirične potrditve uveljavilo pri nas.

Pri izbiri prednostnih aktivnosti močno izstopata dve, in sicer: »da otrok pridobi osnovne higienske in delovne navade« in »da razvije spretnosti ter samostojnost«. Šele na tretjem mestu je vrednota, »da se otrok nauči pogovarjati in igrati s sovrstniki«, in na četrtem mestu, »da ima otrok dovolj možnosti za sproščeno igro«, čeprav psihologi in peda-

gogi v predšolski vzgoji izrecno poudarjamo prav ta dva vidika. Komaj na petem mestu je zahteva, naj bi »imel otrok zadostno in kvalitetno prehrano«. Tej postavitki sledijo še druge varstvene funkcije: da »otrok biva v čistih in urejenih igralnicah«, »da preživi dovolj časa na svežem zraku ter se sprosti«. Na zadnjem mestu je po pomembnosti za starše skrb, »da se otrok ne poškoduje ali ne uniči obleke in obutve«. V drugi polovici postavk je tudi vzgojna funkcija, da »otrok pridobiva in pogloblja svoja znanja o naravi, sebi in družbi«.

6. Vpliv sovrstnikov

Da bi čimbolj izpopolnili podatke o vzgojnih vplivih na otroka v VVO, smo prosili starše, naj ocenijo vpliv drugih otrok na razvoj njihovega otroka. Znano je, da sovrstniki močno vplivajo na razvoj človekove socializacije. Prav tako pa pogosto slišimo sodbe ali opravičila, da se je otrok vsega slabega »nalezel« od svojih sovrstnikov v vrtec. V 54% primerov so starši menili, da je vpliv drugih otrok na njihovega pozitiven in samo v 4% primerih, da je negativen. 42% vseh staršev pa meni, da drugi otroci v VVO nimajo posebnega vpliva na razvoj in vzgojo njihovih otrok. Starši z nižjo izobrazbo bolj pogosto menijo, da je vpliv drugih otrok pozitiven, starši z visoko izobrazbo pa pogosteje menijo, da je vpliv drugih otrok negativen. Razlike med temi sodbami pa vendarle niso posebno velike. Tudi okolje ustvarja razločke pri tem vprašanju. Starši v Ljubljani bolj pogosto pozitivno vrednotijo vpliv drugih otrok kot pa starši v M. Soboti. Zadnje rezultate lahko pojasnimo tudi tako, da je v močno urbanem okolju za starše stik njihovih otrok z drugimi že posebna vrednota.

7. Kako pa ravnamo?

Zadnje vprašanje se metodološko razlikuje od prejšnjih, v katerih smo želeli bolj ali manj ugotoviti stališča staršev o nekaterih pojavih. Izhajali smo iz ugotovitve, da preživijo naši otroci dve tretjini dneva v VVO in le manjši del v družini. Tako je otrok deležen dveh vzgojnih okolij, ki do njega ne postavljata zmeraj enakih zahtev. Vemo, da je proces podružbljanja vzgojnih dejavnikov zajel že tudi predšolskega otroka, ki se težje kot šolski otrok prilagaja različnim socialnim zahtevam. Zato menimo, da bi se morali vzgojiteljica in starši skorajda vsak dan obveščati o vzgojnih problemih.

Starše smo vprašali, kako pogosto se z vzgojiteljico pogovarjajo o svojem otroku. Samo 26% staršev se v poprečju enkrat ali večkrat na teden pogovarja z vzgojiteljico. 25% staršev ima takšne stike nekajkrat na mesec. Večina staršev – kar 49% – pa je izjavila, da se z vzgojiteljico pogovarja o otroku »enkrat na mesec ali manj«. Razlike med starši z različno izobrazbeno ravni niso pomembne; pomembne pa so razlike

med obema krajema. Starši v Ljubljani imajo pogostejše stike z vzgojitelji kot starši v M. Soboti. Ti rezultati nas lahko kar precej streznijo in nas opozarjajo, da so zmerom razlike med deklariranimi stališči in ravnanjem.

Kratka diskusija in nekateri sklepi

Rezultate naše empirične validacije moramo razumeti skrajno previdno, ker smo jih dobili od manjšega pilotskega vzorca 172 oseb. Resda smo imeli podatke iz dveh različnih regionalnih področij in resda je bil vzorec glede na spol (delež mater in očetov) in izobrazbeno raven staršev zadosti reprezentativen.

Res je, da imamo v naši družbi otroke, ki preživijo v VVO do 10 ur na dan. Različni otroci preživijo v VVO različen čas, vendar sta to v poprečju dve tretjini časa, ko je otrok buden. Ugotovili smo še, da starši tako varstvo kot vzgojno dejavnost vrednotijo izrazito pozitivno. Starši z višjo izobrazbo so bolj kritični do vzgojnega dela, ker menijo, da lahko o tem utemeljeno sodijo. Prav narobe pa starši z nižjo izobrazbo bolj kritično vrednotijo varstveno dejavnost. Te razlike so očitne, vendar spet ne izrazite. Pri vseh starših je očitna težnja, da bi izrazito pozitivno vrednotili neposredne vzgojne učinke, ki se kažejo v otrokovem mentalnem razvoju. Iz tega je razvidna tipična slovenska storilnostna usmerjenost pri vzgojnoizobraževalnem procesu. Tudi drugi del analize o delitvi vzgojnih in varstvenih funkcij je postavil v ospredje vzgojne funkcije, med njimi spet tiste, ki imajo vsaj droben storilnosten prizvok ali imajo vidnejši vzgojni učinek. V nasprotju z različnimi stereotipi glede negativnega vpliva drugih otrok smo ugotovili, da v resnici večina staršev vpliv drugih otrok pozitivno ocenjuje ali pa mu ne pripisuje posebnega pomena.

Ti rezultati nam lahko po svoje tudi pomagajo, da si pojasnimo, zakaj so naši občani izjemno zainteresirani za razvoj družbenega varstva in vzgojo predšolskih otrok. Pri tem jih ne vodi samo želja, da bi bil otrok med delovnim časom obeh zakoncev v varstvu, marveč tudi želja, da bi bil njihov otrok že zgodaj deležen ustrezne vzgoje. Te težnje občanov se po svoje tudi kažejo v samoprispevkih pri združevanju sredstev za razvoj mreže VVO. Ta stališča so po svoje tudi izrazito pozitivna, saj so jih izrekli samo starši, ki že imajo otroke v VVO.

V prihodnje bo treba še bolj prisluhniti željam in potrebam porabnikov in jih tudi podrobno seznanjati z vzgojnovarstvenimi dejavnostmi VVO. Po novem zakonu pa je tudi ena temeljnih nalog VVO, da se povezuje z okoljem, v katerem dela. Le tako se bosta zblížali vzgoja v družini in v instituciji in postali vsebinska celota, in tako otrok ne bo več občutil sveta odnosov v VVO kot tuj svet navad, norm in zahtev, ki se vsiljuje svetu v družini. Samo z usklajevanjem zahtev in potreb ter z vpeljevanjem najnovejših spoznanj znanosti bo dosegla predšolska vzgoja raven, ki smo si jo zastavili kot izhodišče pri ciljih in smotrih v zakonu o vzgoji in varstvu predšolskih otrok.

Socialno-ekonomski položaj družin in družbena pomoč

Ustavna določba, da mati, otrok in družina uživajo posebno družbeno varstvo, se uresničuje tudi z družbeno pomočjo (denarno, materialno) družinam za vzdrževanje otrok. To klasično področje socialne politike je pri nas razmeroma pogosto predmet različnih kritik in razprav, za katere je značilno, da so večinoma neargumentirane, »po občutku«; isto pa na žalost velja tudi za ukrepe, ki jih izvajamo na tem področju. Naša socialna politika do družine je dostikrat povsem nedosledna. Imamo odlična izhodišča, zapisana v vrsti družbenih dokumentov, od ustave dalje; izpeljava teh izhodišč pa je dokaj različna, mešajo se pristopi, uporabimo tistega, ki je trenutno aktualen, čeprav nenačelen.

Primer: pred leti se je pojavila teza, da socialna politika pomeni v bistvu prelivanje že podružbljenih sredstev nazaj v osebno porabo. Posledica te teze je bila, da mnogih socialnih dajatev nismo valorizirali, zato so se ob hitrem naraščanju cen življenjskih stroškov nekatere docela razvrednotile. In obraten primer: ob povišanju osnovnih življenjskih potrebščin smo kot ukrep za zavarovanje standarda prebivalstva pogosto priporočali (in tudi izvedli) povišanje otroških dodatkov, ne da bi se vprašali, kdo te dajatve prejema in koliko s tem resnično vplivamo na življenjski standard ljudi.

Od leta 1968 dalje – ko je bil otroški dodatek z zakonom preurejen, tako da je namesto prejšnje pravice vseh zaposlenih postal pravica (pomoč) tistih družin, ki s svojimi dohodki ne morejo zagotoviti otrokom vsega, kar potrebujejo – je temeljno načelo družbene pomoči, da pomoč dobijo le družine z manjšimi lastnimi dohodki. Razen pomoči ob rojstvu otroka, ki jo dobijo vsi novorojenčki v SR Sloveniji, dajemo vse dajatve družinam na podlagi pogojev, ki vključujejo tudi dohodkovni cenzus, se pravi le tistim, ki nimajo dovolj lastnih sredstev za vzdrževanje otrok, ali za to da bi lahko uporabljali usluge družbenih dejavnosti – vzgojo in varstvo otrok v vzgojno-varstvenih organizacijah, prehrano v šoli, letovanja, itd. S splošno rastjo standarda in z izboljševanjem in širjenjem družbeno organiziranih oblik dejavnosti za otroke postaja te vrste pomoč tudi čedalje pomembnejša in neposredne denarne dejatve objektivno izgubljajo svoj pomen. Socialna politika, če jo pojmuje kot politiko pravičnega porazdeljevanja družbenega bogastva, tako postaja čedalje manj politika prerazdeljevanja (denarnih) sredstev in čedalje bolj politika dostopnosti družbenih služb in uslug vsem družinam oziroma otrokom. Takšna politika pa seveda nujno vključuje tudi upoštevanje socialnoekonomskega položaja družin, saj je dejavnost (usluga, storitev) dostopna

samo v primeru, da jo tistim, ki ne zmorejo z lastnimi dohodki pokriti polne cene, le-to subvencioniramo.

Ena izmed značilnosti naše socialne politike je velika decentralizacija. Pomoč – dajatev ali subvencijo – dajejo predvsem republiške in občinske samoupravne interesne skupnosti. Naj samo bežno omenim pomoči družinam: pomoč za opremo novorojenčka, otroški dodatek za otroke delavcev, otroški dodatek za otroke kmetov, posebni otroški dodatki za bolj ogrožene otroke (razvojno moteni in otroci samohranilcev), subvencionirane cene varstva otrok v vzgojno-varstvenih organizacijah, subvencionirane cene drugih, družbeno organiziranih programov za otroke (letovanje, različni rekreacijski programi), subvencionirane cene prehrane v šoli in šolskih potrebah, celovito ali delno plačilo oskrbe otrok v zavodih ali v rejniških družinah, štipendije in druge oblike pomoči za šolanje otrok iz družin z nizkimi dohodki, denarne pomoči socialnega skrbstva, posebne oblike pomoči (npr. družinam Romov itd.) in končno tudi davčne olajšave družinam, ki vzdržujejo otroke. Te pomoči pa običajno medseboj niso usklajene.

V letu 1977 smo v Skupnosti socialnega varstva Slovenije naredili pregled pomoči družinam v 21 občinah; ugotovili smo, da so izhodišča, kriteriji, cenzi in višine pomoči v vsaki občini drugačni čeprav so bile anketirane občine, ki imajo zelo podobno socialno strukturo (npr. Tržič, Jesenice, Kranj). V nobeni občini niso izhajali iz potreb družin v občini ali iz proučene socialne strukture družin, čeprav bi v nekaterih manjših občinah skoraj lahko že osebno poznali vsako družino. Nikjer niso določili višine pomoči na podlagi ocene stroškov, ki jih ima družina za otroke, čeprav ta podatek (vsaj povprečen) v republiki izračunavamo že vrsto let. Npr. pri subvencioniranju cene varstva v vzgojno-varstvenih organizacijah ponekod subvencionirajo ceno tako rekoč vsem staršem, drugje pa le manjšemu delu. Čeprav nimamo podrobnejših analiz, bi lahko rekli, da je krog upravičencev odvisen bolj od razpoložljivih sredstev neke samoupravne interesne skupnosti kot pa od resničnih potreb družin. To neusklajenost med občinami in znotraj občine pri nas s tako pogostnim in priljubljenim linearnim pristopom le še povečujemo.

Taka naklonjenost je tudi značilnost naše celotne socialne politike, čeprav že od sprejetja nove Ustave SR Slovenije v letu 1974 poznamo samoupravni mehanizem, ki naj bi zagotavljal koordinacijo med ukrepi različnih nosilcev (to so skupnosti socialnega varstva), ki pa jih žal le malo uporablja.

Ob razmišljanju o družbeni pomoči družinam se nam vedno zastavi vprašanje: komu naj bi bile namenjene ali drugače: Kje je meja oziroma ob kolikšnem dohodku družine naj intervenira družba? Ob tem takoj naletimo na več problemov. Prvi: kaj je dohodek družine? Večen očitek našemu sistemu socialnih dajatev je, da je krivičen, ker večinoma dajemo pomoč le na podlagi evidentiranega dohodka, to pa je največkrat le dohodek iz rednega delovnega razmerja. Strokovnjaki ocenjujejo, da

neevidentirani dohodki predstavljajo okrog 10 odstotkov skupnega dohodka prebivalstva. Pri posamezni družini pa seveda lahko tudi znatno več in se zato kajpak dogaja, da prejemajo družbeno pomoč tudi družine, ki imajo že sicer dober ali celo nadpovprečen standard.

Drugo dejstvo je, da se je iz različnih vzrokov, večkrat tudi zaradi trenutnih potreb, izoblikovala cela vrsta izjem oziroma spregledovanja dohodka in smo tako pomalem sprejeli smešno prakso, ko ne moremo reči: »tej družini dajemo pomoč, ker ima takšen dohodek«, temveč: ... »ker ti in ti dohodki po takih in takih predpisih ne štejejo za dohodke, šteje, da ima družina tak dohodek«. Tako je npr. pri določanju pravice do otroškega dodatka kar 10 vrst dohodkov izvzetih in ne štejejo kot dohodek. Tako je sistem, ki je najbrž zelo uporaben in pravičen, če bi šlo npr. za davčno politiko, v posameznih primerih popolnoma izkrivil načelo, da dajemo pomoč družini zato, da bi omogočili minimalni standard otroku.

Tretjič: pri določanju subvencij dajatev večinoma ne upoštevamo kot dohodek, pri določanju dajatev pa subvencij praviloma ne upoštevajo, čeprav so skladno z vse večjo pomembnostjo in obsegom te vrste družbene pomoči včasih znatno višje kot pa denarne oblike pomoči družini. Npr. udeležba družbe v pokrivanju cene uslug vzgojno-varstvenih organizacij je kar precejšnja in za večino staršev, ki imajo otroke v vzgojno-varstvenih organizacijah in plačujejo le del cene za oskrbo, je skupni delež družbenih sredstev precej višji od najvišjega možnega otroškega dodatka.

Zaradi vsega naštetega z ukrepi socialne politike povzročamo v bistvu specifično socialno razlikovanje, saj npr. dve družini s precej različnim resničnim dohodkom pri presoji upravičenosti do pomoči popolnoma izenačimo, oziroma damo enako pomoč. To se pravi, da startne osnove ne izenačimo, ampak jo še bolj diferenciramo.

Pogosto slišimo še en očitek: da namreč ukrepi socialne politike vplivajo destimulativno, oziroma da z njimi vzpodbujamo miselnost – »ne spleča se več delati, saj z večjim dohodkom iz dela izgubim pravico do socialnih dajatev«; pogosten je tudi očitek, da se socialne dajatve neupravičeno kopičijo (npr. družina, ki si pridobi pravico do ene izmed dajatev – npr. do otroškega dodatka – s tem avtomatično pridobi pravico do še drugih ugodnosti oziroma drugih vrst pomoči). Analize so pokazale, da na splošno to ne drži, da pa se to lahko zgodi predvsem v primerih, ko je družinski dohodek tik na meji postavljenega cenzusa, ko se z malenkostnim povečanjem osebnega dohodka staršev lahko razpoložljivi dohodek družine celo zmanjša, ker družina izgubi pravico do ene ali celo več vrst pomoči.

Vprašanje je tudi, ali z družbeno pomočjo izenačujemo standard družin. Večinoma to ne drži, saj so višine pomoči enake. Če bi hoteli bistveno prispevati k izenačevanju standarda, bi morali pogosteje uporabiti princip dopolnjevanja, ko višino dajatve določimo glede na konkretni dohodek posamezne družine. Seveda pa je tak pristop možen le v primeru,

da odločitev; kdo in koliko naj dobi, sprejema organ, ki je blizu okolja, kjer prejemnik živi. Prav gotovo takega pristopa ni mogoče uporabiti tam, kjer pravico oziroma dajatev zagotavlja republiška skupnost, celo v občini je to najbrž vprašljivo.

Sam po sebi se zato ponuja sklep, da bi znatno večje pristojnosti glede dajanja pomoči moralo imeti neposredno okolje, kjer družina, ki pomoč prejema, živi. To pa bi zahtevalo prevrednotenje vloge krajevne skupnosti v sistemu socialne politike. Krajevne skupnosti imajo v sedANJI socialni politiki večinoma le posvetovalno vlogo in še to predvsem pri tistih ukrepih, ki sodijo v pristojnost skupnosti socialnega skrbstva; pri dodeljevanju denarnih pomoči, ki jih zagotavljajo te skupnosti, običajno vprašajo pristojno krajevno skupnost za mnenje.

Seveda je moč najti veliko očitkov in pomislekov glede odločujoče vloge krajevne skupnosti; da te skupnosti posvečajo več pozornosti problemom komunalne ureditve, da organi krajevne skupnosti niso usposobljeni za reševanje socialne problematike pa do tega, da takšno neposredno presojanje soseska lahko povzroči tudi hude krivice, saj lahko na odločitve vplivajo zavist, nevoščljivost itd. Po drugi strani pa je tudi veliko pozitivnih strani takšne ureditve: s tem bi se krepila zavest soodgovornosti ljudi za življenje vseh v nekem okolju, možno bi bilo predvsem reagirati hitreje in bolj življenjsko; edinole s presojo neposrednega okolja pa bi bilo možno tudi vrednotiti resnične dohodke neke družine, ne pa »papirnatih« dohodkov, ki tolikokrat izkrivijo sliko o socialnem stanju družine. Le na ta način bi se približali temu, kar naj bi po mojem socialistična samoupravna socialna politika pomenila: možnost pomagati slehernemu, ki pomoč rabi, pomagati tedaj in tako, da je pomoč najbolj učinkovita.

BENO ZUPANČIČ

Delavci in kultura

Zveza komunistov si je v splošnem zmeraj prizadevala zoper državno-lastninske težnje in zoper vse, kar nosijo s seboj, in je v tem pogledu naredila nekaj znanih zgodovinskih premikov v celotni družbeni pa tudi v kulturni politiki. Uspela je navsezadnje toliko, da je zadosti široko vsaj načeloma sprejeta zamisel glede samoupravne organiziranosti kulturnih dejavnosti v združenem delu in njihove povezanosti v političnem sistemu: temeljila naj bi na bistveno spremenjenih družbenoekonomskih razmerjih in v zvezi s tem na nekaterih novostih (neposrednja menjava dela), kakršne se že uresničujejo. Taka organiziranost naj bi spreminjanje družbenoekonomskih razmerij tako spodbujala kot omogočala.

Vendar je vse to dosti časa veljalo bolj za načela, stališča, sklepe itd. kot za dejansko vsakdanjo idejno in politično prakso organizacij. V organizacijah sta se marsikod – kot v vsej naši družbi – dobro vgnezdila kmečko-posestniška družbena miselnost ali malomeščansko-podeželsko zadovoljstvo. To je vse svoje socialne težnje tako rekoč hitro zadovoljilo – že zato, ker jih je zaradi splošne nerazvitosti lahko zadovoljevalo na sorazmerno nizki gmotni, intelektualni, moralni, politični ali kulturni ravni, s tem pa po svoji plati pristajalo na zamisli, ki kulturno politiko vidi samo v *približevanju* ljudstva kulturi ali kulture ljudstvu, »dvogovor« kultura-družba pa spreminja predvsem v dvogovor *kultura-oblast*.

Taka nerazvita, zaostala, socialno napak »naslonjena« družbena zavest je skorajda praviloma poskušala reševati nekatera vprašanja kulture (npr. preseganje razrednih obeležij podedovane kulture in kulturnega življenja delavstva) na ta način, da je skušala vpreči v voz svojih interesov ali neposrednih nalog predvsem kulturne dejavnosti in ustanove, pri čemer je na poglobitvo mimogrede pozabila. Tako je lahko celo tisto, kar je bilo kot ukrep ali dejavnost namenjeno družbenim temeljem, služilo hočeš nočeš veliko bolj različnim elitam ali elitniškim težnjam.

Tej površni oceni bi lahko dodali še tole: organizacije zveze komunistov so bile v tem pogledu toliko bolj šibke, kolikor so bile same vsako toliko v nevarnosti, da se zrastejo z državo ali z drugimi središči odtujene gmotne ali politične moči, zaradi česar so bile seveda v nevarnosti, da padejo pod vpliv državno-lastninske (birokratske, tehnokratske) praktič-

nosti in uspešnosti. Tu je tudi iskati prave korenine partijskega *liberalizma* – pojavov idejne razpuščenosti in svojevoljnosti v zvezi komunistov. Ravno tako kretnje, ki ji jo očita Josip Vidmar, da se je namreč v nekem trenutku naše povojne zgodovine kratko in malo odrekla kakršni koli kulturni politiki. Prepričan sem, da je ta očitek v bistvu upravičen in pravilno naslovljen, nisem pa tako prepričan, da se je zveza kot celota zares kdaj odrekla kulturni politiki načeloma ali praktično.

Zato pa bo bržkone treba razmisliti o nečem drugem – o tem, zakaj ni znala ali ni mogla iz starega v novo, tega pa očitno ni znala toliko učinkovito tudi v splošni družbeni politiki, da bi se bila lahko izognila nekaterim hudim kulturnim, političnim in družbenim stiskam – ne da bi se jim bilo sploh mogoče izogniti docela.

Šibke in v nevarnosti, da se nehajo boriti, pa so bile organizacije toliko bolj, kolikor bolj so se v socialnem, nazorskem, generacijskem pogledu tudi »starale« in se obenem preveč naslanjale na napačne družbene sile – na malomeščane, na birokracijo, tehnokracijo, na svoje »aparatchike« ipd. Zaradi perečih gmotnih problemov družbe, neenakomerne razvitosti dežele, različnih zgodovinskih tradicij itn., skratka najrazličnejših notranjih in zunanjih težav, so bile nenehoma v nevarnosti, da pozabijo na *kulturno in duhovno življenje* delavcev in večine prebivalstva; da pozabijo na resnico, ki pravi, »da način produkcije materialnega življenja določa socialni, politični in duhovni proces življenja nasploh« (K. Marx); da pristanejo na podedovane delitve dela oziroma na njihove razredne posledice kot na »večne«; da se posamezne med njimi v trenutkih pomembnih odločitev v tem pogledu postavijo na *napačno stran družbene in tudi kulturne »fronte«*; da se v njih samih vgnezdijo nekakšna gosposka logika kot posledica spoznanj, kako težko je doseči kak napredek v družbenih temeljih, z množico.

Njihova prizadevanja, da zagotovijo socialistično-humanistično smer družbene in kulturne politike, so bila odvisna od splošnih družbenih gibanj (gospodarski napredek, socialna kakovost samoupravljanja, ureničevanje različnih reform, vpliv organiziranega delavskega razreda na družbo in na kulturne dejavnosti ipd.), vendar pa tudi od *posebnih zavestnih* prizadevanj v prostoru idejnega in kulturnega osveščanja in delovanja članstva in posameznih vodstev. Zlasti mislim na vodstva, ki so bila v tem pogledu tudi kadrovska, gmotno in tehnično bolj opremljena. Nikakor ni mogoče mimo dejstev, da so bile njene organizacije, zlasti pa vodstva (z najvišjimi vred) marsikdaj ravno tako »gluha« kot npr. državna uprava. Tudi ko je bilo popolnoma jasno, da so nastali žgoči problemi, da se jih je treba odločno in poglobljeno lotiti, ko je bilo celo jasno, da bi lahko dobili za bitko prave zaveznike, se mnogokrat ni naredilo čisto nič: zato, ker je vodstvo delalo po »svojem planu dela«, ker je imelo toliko moči, da se je lahko znebilo neprijetnih zadev in pustilo teči stvari tako, kakor so pač tekle, tiste pa, ki so si kaj prizadevali – je včasih pustilo kratko in malo na cedilu. V tem pogledu so partijska vodstva zakrivila

marsikatero (tudi kulturno) napako in dovolila zapraviti marsikakšno reformsko prednost, do kakršne smo se le s težavo dokopali.

V zvezi komunistov bi potemtakem morali mimo drugega posvetiti potrebno skrb »notranjim nasprotjem«: v mislih imam zlasti razlike med splošno samoupravljalsko zavestjo delavstva in tako zavestjo v članstvu zveze. Seveda gre pri tem za t.i. poprečno zavest članstva tudi o kulturi in kulturni politiki – podatki namreč opozarjajo na probleme socialne in generacijske sestave članstva, na pojave idejne zanikrnosti, malomeščanščine, zasebno-lastninske miselnosti ipd. Pot v notranje prenavljanje, ki se je zadnje čase začelo – se odpira predvsem s socialnim in generacijskim pomlajevanjem.

V zvezi se danes vodi odločnejše kot včeraj bitka vsaj zoper idejno razpuščenost in nedejavnost, zoper neborbenost, zoper to, da se prepuščajo idejni tokovi »stihiji« ali bitke samo poklicnim vodstvom ali celo samo državnim upravi. Seveda je bila in ostane taka bitka jalova – če ni dobro usmerjena, če se vodi samo enostransko – samo zoper posledice, ne pa tudi vzroke, samo zoper tisto, kar je napak, če ljudje ne vedo ne samo *zoper* kaj, ampak tudi *za* kaj si naj prizadevajo ali če so smotri motni ali samo »začasni« ali celo »umetni« (izmišljeni).

Večja idejnopolitična dejavnost komunistov, njihovih organizacij in vodstev, zlasti če se dovolj hitro socialno in generacijsko pomlajujejo, bodo imela toliko več uspeha: kolikor bolj bodo tudi nova družbenoekonomska razmerja v družbi, politični sistem in samoupravljalsko preseganje državnega ali kakršnega koli posredništva po svoji plati prispevali v bitki za iste smotre (nova ustava); kolikor bolj se bodo članstvo in organizacije osvobajale stare miselnosti, svoje prevelike (informativne, analitične, akcijske) odvisnosti od »države«, preživelih načinov obravnavanja kulturne problematike delavstva in ljudstva; kolikor bolj bodo novim družbenoekonomskim razmerjem ustvarjalno prilagajale svoje kulturnopolitične zamisli in dejanja.

Če nas je družbena izkušnja opozorila na idejne in politične nevarnosti, ki nastajajo v razmerah očitno preživele, ne pa še premagane visoke stopnje državno-lastninskega ali kakršnega koli drugačnega odtujevanja presežnega dela, pravic, možnosti itd. vsem tistim, ki naj bi jim to prvenstveno pripadalo, nas je obenem opozorila tudi na hude posledice *umetnega razdvajanja* delovnih ljudi tudi po poti necelovite, preživele kulturne politike.

S tem imam v mislih predvsem dejstvo, da so bile kulturne dejavnosti od nekdaj s proračunskim financiranjem, z administrativnim vodenjem in vsem, kar sodi zraven, do neke mere ločene in oddaljene od družbenih temeljev, od gospodarstva, od delavstva, od deleža celo, ki so ga same prispevale k ustvarjanju presežnega dela. To velja celo za kulturne dejavnosti, ki so po svoji vsebini izrazito ljudske in povezane s kulturnim življenjem (v ožjem smislu besede) delovnega ljudstva.

To pa med drugim opozarja na to, da se črta take in črta dejanske razredne razmejitve nista ujemali, zaradi česar sta bili obe sferi lahko predmet takih ali drugačnih birokratskih manipulacij.

Če so razvejane in bogate znanstvene, kulturne, umetniške ipd. dejavnosti izredno pomemben del kulturnega življenja ljudstva in delavskega razreda v njem, če so čedalje pomembnejši dejavnik za napredovanje same materialne proizvodnje, kakor tudi prizadevanj za socialistično samoupravno demokratizacijo družbenega življenja, potem moramo upoštevati dejstvo, da tudi najpomembnejši dosežki teh dejavnosti morajo ostati – če sproti ne rešujemo prvotnih problemov družbenoekonomskih razmerij – veliko bolj možnost kot stvarnost, kakršna naj bi v večji meri prispevala k samoupravljalnim, človeško-osvobodilnim naporom socialističnih družbenih sil.

Danes smo v družbi ravno tu: dosežki kulturnih dejavnosti (zlasti t.i. poklicnih kulturnih dejavnosti) in kulturne možnosti so – v celoti vzeto – veliko večji, kot jih lahko v družbi (zlasti delavski razred) »uporabljamo«. S tem želim poudariti, da smo v Jugoslaviji od vojne sem v tem pogledu (vzgojno-izobraževalne, znanstveno-izobraževalne, umetniške, kulturne dejavnosti itn.) ustvarili kljub vsemu velikanski napredek. Ustvarili smo marsikaj tega, kar smo želeli in kar je danes vsem na razpolago – vendar je za to, da bi bilo *dejansko na razpolago vsakomur*, treba storiti še nekaj več, zlasti pa »spodaj«.

Zaradi vsega tega so se pred časom začela in še zmeraj trajajo prizadevanja zveze komunistov in drugih družbenih dejavnikov, da se ta ločenost preseže, da se s sporazumevanjem in dogovarjanjem v okvirih samoupravno organiziranega združenega dela kot bistven pogoj za globljo zraščenost uveljavi neposredna »menjava dela« med gospodarskimi in kulturnimi in drugimi družbenimi dejavnostmi. Na temelju take menjave naj bi se izločila posrednik in posredništvo (države, birokracije) in se med drugim izoblikovala skupna družbena (in kulturna) »fronta« zoper tiste sile in težnje, ki bi rade na kakršnem koli temelju pridobljeno oziroma odtujeno presežno delo izkoriščale za privilegije in družbeno moč, preprečujoč tudi na tak način integracijo dejavnosti, ki to presežno delo neposredno ali posredno ustvarjajo oziroma pomagajo ustvarjati.

To pa hočeš nočeš pomeni tudi »fronto« zoper *enačenje* kulture s kulturnimi dejavnostmi, zoper *zoževanje* kulturne politike pretežno na nekatere dejavnosti in ustanove. Tako enačenje namreč ne more pomeniti drugega kot to, da je treba končnoveljavno priznati uveljavljene delovne in razredne delitve kot večne – oziroma *kapitulirati* pred dosedanjó zgodovino.

S stališča splošne družbene in kulturne politike zasluži posebno pozornost prizadevanje, da se tudi po tej poti pomaga ustvariti »normalno« stanje, v kakršnem ne bi mogel nihče v družbi porabljati nekaj, kar sploh ni bilo ustvarjeno. Najbrž gre ob tem omeniti vprašanje, ki bi si ga lahko zastavili nekako takole: Ali niso nekatere enostranosti ali celo skrajnosti v

obravnavanju kulturnega in sploh intelektualnega dela – samo druga plat stanja, v kakršnem imamo še opraviti s potrebo in težnjo po višji stopnji emancipacije proizvodnega dela?

* * *

V spomin na nedavno preminulega slovenskega pisatelja ter dolgoletnega družbenopolitičnega delavca in publicista Bena Zupančiča ponatiskejemo iz njegove zbirke študij Delavci in kultura (Komunist, Ljubljana 1975) krajši odlomek iz razdelka Povzetki in sklepi (str. 98–103). Beno Zupančič se je odzival tudi na vabila naše revije ter zanjo napisal nekaj razprav, ki so značilne za njegovo publicistično angažiranost: Problemi kulture v naši družbi (1967), Premalo razumevanja za intelektualno iskateljstvo (1975), Kultura kot dosežek in pogoj napredka (1977).

DANICA BRESJANAC

Nekatera sociološka in ekonomska vprašanja ekološke problematike

I. Uvod

Ekologija je bila dolgo časa beseda, najpogostneje uporabljana v biologiji, ki so jo poznali le najožji krogi strokovnjakov. Etimološko je ekologija sestavljena iz dveh grških besed: oikos – dom in logos – razum, nauk, ki v biologiji označujeta nauk o odnosu živali in rastlin do okolja ter o odnosih med njimi. V obdobju zadnjih dveh desetletij se ta pojem vse bolj pogostno pojavlja ne le v znanstvenih delih in razpravah, marveč tudi v politiki in vsakdanjem življenju kot opredelitev vse bolj zaostrenega nasprotja med naravo in družbo.

Problemi, ki jih odpira ekološka kriza, so številni in raznovrstni, kot je različen njihov značaj ali ideološko političen odnos do njih. Gre za vprašanja daljnosežnega pomena ne le za odnos do sveta in življenja, marveč tudi glede pojmov, ki jih uporabljamo in na katere smo navajeni, kakor tudi glede razmer, za katere smo bili prepričani, da nam omogočajo obstoj, razvoj družbe in posameznika.

V okviru ekološke problematike se odpirajo osnovna vprašanja človekove misli, sedanosti in prihodnosti; zatrjevanja ali oporekanja, da človek je, oziroma da je lahko popolni in brezmejni gospodar narave; možnosti brezmejnega ekonomskega oziroma materialnega razvoja kot skoraj edinega pogoja globljih družbenih sprememb in doseganje človekove »sreče in blaginje«; vprašanje nujnosti razmejevanja materialne rasti od družbenega napredka; ali obstajajo meje in kakšne so celovite posledice industrializacije in tehnične civilizacije nasploh; porast in premiki prebivalstva v odnosu na naravne in druge vire družbenega razvoja; odnosi med razvitimi in deželami v razvoju; odnosi med cilji in sredstvi, med teorijo in prakso, med vladavino in predvidevanji o možnostih njene samoohranitve. To so le nekatere izmed tem, ki sicer zajemajo vsa področja človekovega mišljenja, znanja in interesov za aktivnosti in poklice, toda ravno zato predstavljajo vso zahtevnost in kompleksnost

problematike človekovega okolja, ki le na specifičen način odslikava proces družbenega razvoja in družbe v celoti. Zato sta samoupravljanje in resnično pa učinkovito reševanje problematike človekovega okolja komplementarna izziva sodobnemu človeštvu ter istočasno možnost za njegovo bolj zavestno in odgovorneje grajeno prihodnost.

Ker gre za večdimenzijska vprašanja prakse, teorije in politike, se poskusi iskanja odgovorov gibljejo med skrajnostmi v okviru ideoloških protislovij in zato tudi med apokaliptičnimi napovedmi na eni strani in neodgovornim ravnodušjem na drugi.

Človek ne more obstajati, zadovoljevati in razvijati svojih potreb in sposobnosti, ne da bi posegal v naravo, jo spreminjal in izkoriščal. To spreminjanje in izkoriščanje pa sta po vsebini in obsegu odvisna od načina proizvodnje. Sodobni konflikt med naravo in družbo, sodobna ekološka kriza, se po kakovosti in obsegu razlikuje od nekdanjih konfliktov. Človek v vlogi nabiralca sadežev, lovca in ekstenzivnega nomadskega živinorejca se je moral predvsem prilagajati naravnim pogojem svojega načina življenja. Spremembe, ki jih je že na tej stopnji povzročala človekova dejavnost v naravi, običajno niso škodile rastlinstvu. (V obdobju zadnjih 2000 let je bilo na našem planetu iztrebljenih približno 150 vrst živali.) Človek je na podlagi svojih vedno novih potreb razdelil naravo na koristno in škodljivo. Ob sodobnih ekoloških spoznanjih je postala takšna razmejitev vprašljiva in celo nevzdržna.

Sodobna, visoko razvita kapitalistična oblika industrijske proizvodnje in tako imenovana usmerjena poraba v veliki meri povzročata doseženo intenziteto in obseg ekološke krize.

Ekološki, s tem pa tudi eksistenčni problem sodobnega človeka opredeljuje dejstvo, da doseženi obseg porabe v visoko razvitih kapitalističnih deželah terja, da se letno za posameznika iztrga iz zemeljske povezanosti okoli 20 ton različnih snovi.

»Ekološka kriza je svetovni problem. Ves naš planet je zelo zapleten in kompleksen toda enovit naravni eko-sistem, ki deluje le kot celota, se ne ozira na državne meje in le kot takšna nedeljiva celota predstavlja eksistenčni pogoj vsakemu posamičnemu delu človeštva, ki živi znotraj državnih meja. Z internacionalizacijo ekoloških problemov so povezane vse večje zahteve za podružbljanje naravne podlage družbene reprodukcije. Dokler zaradi neenakopravnosti oziroma razrednih razlik ni mogoče skupno enakopravno izrabljanje, varovanje in uživanje plodov Zemlje, toliko časa je seveda edino progresivna zahteva po suverenosti vsake dežele nad svojim naravnim bogastvom. Toda izkoriščanje tega bogatstva ne more biti suvereno v tem smislu, da bi bilo neodgovorno, kakšne učinke bo naprtilo svojim bližnjim in daljnjim sosedom, sebi in sploh vsemu človeštvu.« (A.Kirn: Od Adama do ekološke krize, Naši razgledi, Lj. 1978).

II. Ekološka problematika v svetu

V zvezi s sodobnim ekonomskim razvojem je nujno opozoriti na dejstvo, da glavne pospeške razvoja prinašajo panoge bazične industrije (energetika, metalurgija, kemija), ki so istočasno največji porabniki naravnih virov ter najizrazitejši onesnaževalci. Te panoge, zahvaljujoč nadpovprečnim stopnjam rasti, oblikujejo večji del družbenega proizvoda industrije v visoko razvitih deželah. Pospešena industrializacija na splošno poudarja pomen in delež ravno tistih panog, ki povečujejo povpraševanje po mineralnih surovinah in gorivih, ter istočasno terjajo vse širšo uporabo kemičnih substitutov. Tako prihaja do neke vrste zaprtega kroga, ki ob vsakokratni rotaciji povečuje razmere uničevanja narave. Lahko bi rekli, da izrazito veliko ekološko škodo povzročajo najbolj dobičkonosne industrije, ravno s pomočjo ekološko destruktivnih postopkov in novih proizvodov.

Statistični izračuni kažejo, zatrjuje Janez Stanovnik, da z onesnaževanjem in s škodo v okolju letno izgubijo dežele, članice EEK, tri do pet odstotkov tako imenovanega bruto nacionalnega proizvoda in jih primerja z Alice v čudežni deželi, tečejo vedno hitreje, pri tem pa ostajajo na mestu. Nacionalni bruto proizvod v teh deželah namreč raste s stopnjo tudi tri do pet odstotkov letno.

Regionalno gledano je ekonomski razvoj neenakomerno razporejen in so različni tudi njegovi učinki na naravo. Čeprav imajo ekološki problemi globalni značaj, njihova moč in obseg nista enaka v vseh delih sveta zaradi velikih razlik v stopnji ekonomske razvitosti, ki med njimi obstajajo.

Soodvisnost med ravniyo ekonomskega razvoja in ostrino ekološko-kriznih pojavov je več kot očitna. Industrijsko razvite države neprimerno izraziteje ogrožajo človekovo okolje. V njih se porabi več kot dve tretjini svetovne proizvodnje naravnih surovin, čeprav v njih živi manj kot tretjina človeštva. Samo ZDA sodelujejo v porabi neobnovljenih naravnih virov z več kot 30 odstotki, pri čemer je poraba surovin na posameznega prebivalca šestkrat večja od svetovnega povprečja.¹ Poraba energije na prebivalca v razvitih deželah je desetkrat preseгла povprečno porabo energije nerazvitega sveta. Očitno je, da razvite države vedno močneje pritiskajo na biosfero glede na intenzivnost porabe surovin in energije. Države, članice OECD, danes kontrolirajo več kot polovico svetovne industrijske proizvodnje, nanje odpade tudi 88 odstotkov atomske energije in čez 90 svetovne proizvodnje avtomobilov. Zato je popolnoma razumljivo, da prispevajo tudi največji del k onesnaževanju in siromašnju naravnih virov.

Nerazvite države z nizko sedemodstotno udeležbo v svetovni industrijski proizvodnji so s približno enako nizko udeležbo vključene v globalno

¹ H. Kahn, W. Brown, »The Next 200 Years«, New York, 1976.

onesnaževanje okolja. Degenerativni pojavi v naravi so specifični v nerazvitih in deželah v razvoju. Nastopajo predvsem kot rezultat nezadostnega ekonomskega razvoja in eksplozivne rasti prebivalstva. S temi neposrednimi vzroki je povezano tudi kopičenje prebivalstva v kmetijstvu, ekstenzivnost metod gospodarjenja ter vse drugo (podiranje in uničevanje gozdov, erozijski pojavi, izsuševanje tal itd.).

Takšne razmere silijo dežele v razvoju k ukrepom, ki večinoma še bolj pospešujejo degradacijske procese v naravi, kot so uvažanje tehnologije ne oziraje se na stopnjo zaključenosti in dognanosti proizvodnih procesov (to pa je ena izmed najbolj rafiniranih oblik eksploatacijskih odnosov in sodobno modificirane kolonialistične politike kapitalističnega sveta do dežel v razvoju), siromašenje lastnih naravnih surovinskih in energetskih virov in rezerv itd. Celovitost narave in ekosistemov se podira, kar kažejo tudi spremembe podnebja in nastajanje puščav na nekoč rodovitnih območjih, kar še dodatno povečuje lakoto in pritisk za pospeševanje ekonomskega razvoja.

Danes se tudi socialistične dežele soočajo s kritičnimi razmerami v človekovem okolju in s podiranjem ekološkega ravnovesja. Nekatere prednosti (proizvodna sredstva v družbeni lasti, planski značaj gospodarstva, možnosti uspešnejšega usklajevanja dolgoročnih in kratkoročnih ciljev itd.) so s tega vidika še večinoma neizkoriščene. Socialističnim državam še vedno ni uspelo v dosedanjem razvoju uresničiti družbeno racionalno interakcijo z naravo pri izrabljanju njenih virov in njenem spreminjanju. Toda stopnja degradacije človekovega okolja je v teh državah relativno nižja kot v razvitih kapitalističnih državah. Njihova udeležba v skupnem, globalnem onesnaževanju je manjša od njihove relativne udeležbe v svetovni industrijski proizvodnji. Pri tem sta odigrali določeno vlogo plinifikacija in toplifikacija, ki zmanjšujeta stopnjo onesnaženosti zraka, delno se jim je uspelo izogniti hipertrofiji individualnega avtomobilskega prometa in dosegle so več ali manj uspešno zoperstavljanje modelom porabe zahodnega sveta. Vendar ti delni rezultati v bistvu ne spreminjajo splošnih razmer, ki jih karakterizirajo mnogoteri krizni pojavi kot posledica izrabe naravnih virov in podiranja ekosistemov. Avtentični viri kažejo na intenzivno onesnaževanje zraka, voda in tal, na kopičenje različnih industrijskih in komunalnih odpadkov, na uničenje krajine, na velike izgube pri ekstrakciji in predelavi naravnih virov, na pogostnejše erozijske pojave ter povečano saliniteto tal zaradi nesmotrnega izkoriščanja območij s poljedelskimi kulturami in gozdovi.² Vse pogostneje se kaže pomanjkanje energije in surovin, čeprav je gospodarsko sodelovanje socialističnih držav z Zahodom do prek kratkim temeljilo na izvažanju surovinskih viškov.

Pri nastajanju omenjenih kriznih ekoloških pojavov je v socialističnih državah odigralo pomembno vlogo dejstvo, da so se socialistične države

² P. A. Novikov, »Problemi okružajušče sredi u mirovoj ekonomike«, Moskva 1976.

zaradi svoje ekonomske nerazvitosti morale prebiti skozi fazo prvotne akumulacije v svojem razvoju, da so bile usmerjene na izvajanje inicialne industrializacije in hitro rast ekonomske osnove. Toda dajanje prednosti industriji oziroma hitrejšemu razvoju materialne družbene baze je marsikdaj preseglo svojo optimalno mejo. Cilji materialnega razvoja postajajo v nekem smislu avtonomni, njihov pomen se pretirano povečuje v odnosu do drugih socialnih ciljev, ki se podrejajo kvantitativnim vidikom ekonomskega razvoja. Tem vidikom se prilagajajo oblike in metode gospodarjenja, struktura ekonomskih ukrepov in njihovo funkcioniranje. V osredju so elementi in kriteriji, ki razvoj usmerjajo k maksimizaciji ekonomskih efektov, k hitremu in neposrednemu porastu proizvodnje, ob zanemarjanju negativnih, dolgoročnih posledic, ki jih bo to povzročilo na marsikaterem pomembnem področju družbenega življenja. Enostranska usmeritev na ekonomsko rast in maksimizacijo ekonomskih učinkov pogojuje enostranski odnos do narave, njeno obravnavo kot prostega vira predmeta dela za rastočo industrijsko ekspanzijo. Prednosti socialističnih držav so se enostransko izkazale v praksi. Prišle so do izraza pri reševanju osnovnih vprašanj pospešene industrializacije in materialne rasti, a le delno na drugih področjih družbenega življenja. V določenem obdobju je družbeni razvoj v precejšnji meri reduciran na kvantitativne elemente ekonomskega napredka.

Ta ekonomski redukcionizem poskušamo pojasnjevati tako, da je v nerazvitih in deželah v razvoju obdobje graditve materialno tehnične baze socializma komaj združljivo s skrbjo za uresničevanje drugih družbenih ciljev, ter da je za doseganje teh ciljev potrebna posebna etapa v razvoju socialistične družbe.

III. Ekološke razmere v Jugoslaviji

Tudi razvoj Jugoslavije v povojnem času spremljajo pojavi ogrožanja in degradacije narave. S temi pojavi smo se srečevali tudi v preteklosti, toda bili so drugačne narave in obsega.

Bili so podobni kot so tudi danes v nerazvitem svetu. Velika zaostalost, nerazvita delitev dela, preslabi prehrambeni viri glede na tehnologijo kmetijske proizvodnje, vse to je povzročilo uničevanje gozdov, spreminjanje gozdnega zemljišča v kmetijsko pridelovalne površine, posledica tega pa je bila močnejša erozija tal, podiranje vodnih režimov, zmanjševanje rodovitnosti zemljišč. K tem tradicionalnim pojavom prizadetosti ekosistemov se sedaj pridružujejo novi problemi, ki jih v preteklosti ni bilo, ali so obstajali v latentni obliki in so imeli lokalni značaj.

Naše sedanje ekološke razmere opredeljuje številnost pojavov in oblik ter povečan obseg degradacije človekovega okolja. Zlasti je prisotno onesnaževanje biosfere, nesmotrno izrabljanje neobnovljivih naravnih virov surovin in energije ob nevarnosti njihove dokončne izrabe, še

preden najdemo ustrezne substitute, ter ne nazadnje, stalno povečevanje hrupa, še posebej v večjih mestih. Stihija v prostoru s koncentracijo gospodarskih aktivnosti in urbanizacije, zmanjševanje površin pridelovalnih kmetijskih zemljišč in povečana raba zemlje v neproizvodne namene, poškodbe krajine ter zmanjševanje prostora za oddih in rekreacijo so že vsakdanji pojavi. Pri tem je pomembno, da se vsi pojavljajo več ali manj istočasno ter da imajo kumulativen značaj. Ravno to povečuje njihov učinek na podiranje ekološkega ravnovesja zaradi izrazite soodvisnosti naravnih procesov, ki imajo v končni posledici tudi kumulativni značaj.

Neposredni vzroki za nastajanje naštetih pojavov so isti kot v globalnem, svetovnem merilu. Hiter gospodarski razvoj, visoka stopnja ekonomske rasti, forsirana industrializacija, nagla urbanizacija, porast števila prebivalcev, uporaba tehnologij, usmerjenih k maksimalnemu izkoriščanju naravnih virov, vse to karakterizira tudi razvojne procese v naši družbi.

Jugoslavija je dosegla, glede na obdobje med svetovnimi vojnama, trikrat hitrejši ekonomski razvoj. Nacionalni proizvod se je v letih 1947–1977 povečal za več kot šestkrat, obseg industrijske proizvodnje za 14-krat, kmetijske proizvodnje pa 2,5. S tem je v biti spremenjena struktura nacionalnega proizvoda. Industrija je zasedla tisto mesto, ki ga je nekoč imelo kmetijstvo. Družbeni proizvod industrije je presegel obseg kmetijske proizvodnje za 2,3-krat. Z nacionalnim dohodkom približno 1.700 dolarjev v letu 1977 stopa Jugoslavija v vrste srednje razvitih držav, čeprav na koncu te vrste.

Tako pomembne kvantitativne in strukturne spremembe bistveno vplivajo na človekovo okolje. Z množično uporabo industrijskega načina dela in industrijske tehnike se povečuje obseg človekovega poseganja v naravne procese. Zadostuje, če se spomnimo, da se je v obdobju od leta 1947 do 1977 obseg osnovnih sredstev v industriji povečal za več kot 11-krat. Pospešen je razvoj energetike, metalurgije, bazične kemije in kemije na sploh, ki tvorijo večji del celotne industrijske proizvodnje. Povečanje njihove proizvodnje povečuje povpraševanje po primarnih surovinah ter vse intenzivnejšo eksploatacijo naravnih energetskih virov. Poraba električne energije v industriji se je v zadnjih 20 letih povečala za 10-krat; ob izredno visoki stopnji letne rasti 12,3 odstotka. Prehod od tradicionalnih na sodobne industrijske panoge je spremenil tudi odnos med industrijo in človekovim okoljem, tako da se je večkrat povečal pritisk na vse elemente ekosfere. V industrijskih podjetjih s 1000 in več zaposlenimi, ki tvorijo le 10 odstotkov vseh industrijskih delovnih organizacij, je okrog polovica vseh zaposlenih delavcev v industriji, z več kot polovico neto proizvoda industrije.

Z vidika spremenjenih pogojev delovanja na naravno okolje so pomembne tudi spremembe v obsegu in ekonomski strukturi jugoslovankega prebivalstva, v obsegu in strukturi zaposlenosti, enako kot spremembe v povojnih procesih urbanizacije. V obdobju med letom 1948 in

1977, se je prebivalstvo povečalo za okrog šest milijonov, to je več kot za tretjino. To je povečalo gostoto poselitve (od 62 na 83 prebivalcev po kvadratnem kilometru), kar je pomembno v zvezi s konfiguracijo našega teritorija in veliko površino, ki jo tvori hribovit in gorski svet.

Še bolj so pomembne spremembe v ekonomski strukturi prebivalstva. Za 2,8 milijona se je zmanjšalo število prebivalstva, ki se je preživljalo s kmetijsko proizvodnjo. Zato se je nekmetijsko prebivalstvo povečalo za 2,5-krat (od 5,2 na 12,7 milijona) v istem obdobju. Očitna je ekspanzija zaposlenosti zunaj kmetijstva. Leta 1948 je bilo zaposlenih zunaj kmetijstva 1,5 milijona, leta 1977 pa 5,2 milijona, od tega tri milijone oseb, ki so se pred tem ukvarjale s kmetijsko dejavnostjo. V treh desetletjih (1947–1977) se je število prebivalcev v mestih povečalo za skoraj trikrat, z nekaj manj kot tri milijone na več kot osem milijonov. Tako je v razmeroma kratkem zgodovinskem obdobju prišlo do korenitih sprememb v razporeditvi prebivalstva, v fizičnih in socialno-ekonomskih razmerah njegovega življenja, v načinu in sredstvih vplivanja na človekovo okolje.³

S povečanjem kvantitete in absolutnih vrednosti sovpadajo spremembe v gospodarski strukturi, v sestavi proizvodjalnih sil, razmerju in značaju proizvodnega potenciala, tehniki in tehnologiji proizvodnje, razporeditvi in strukturi prebivalstva, v ravni in strukturi osebne in družbene porabe. Ekonomska rast je omogočila izrazit razvoj zlasti materialnih proizvodjalnih sil, višjo produktivnost dela in povečano zaposlovanje in s tem tudi višjo raven materialno-kulturne blaginje prebivalstva. Po drugi strani pa vsi tokovi očitno niso bili usklajeni z ekološkimi razmerami, z naravnimi pogoji in možnostmi.

IV. Sociološki in ekonomski vidiki ekološke problematike v svetu in pri nas

Vse bolj se uveljavlja spoznanje, da je optimizacija porabe mogoča le z vzpostavitvijo dinamične skladnosti med tremi komponentami, ki so vključene v pojem kvalitete življenja, med materialnimi dobrinami, nematerialno porabo in kakovostjo človekovega okolja. Ta nujnost izhaja iz dejstva, da čezmerna množična proizvodnja dobrin več ne zagotavlja občutka blaginje, marveč povzroča občutek podiranja celovitosti človekovih potreb in življenja ter pelje v izrazit spopad z naravo, kar kaže na očitno krizo sodobne porabniške družbe. Med naštetimi tremi komponentami obstaja soodvisnost, pri kateri je očitno, da so na sedanji stopnji razvitosti tehnologije materialne dobrine in kakovost človekovega okolja medsebojno v obrnjenem razmerju. Dosežena stopnja razvitosti tehnologije terja z vidika človekovega okolja določeno omejevanje rasti porabe

³ Nikola Čobeljić, Privredni razvoj i problemi človekove sredine, Beograd, decembar 1979, referat na SANU.

materialnih dobrin, zato se vsiljuje potreba po zagotavljanju optimalne usklajenosti med tema dvema komponentama. Ta potreba postaja toliko bolj izrazita, kolikor bolj se družba približuje določeni stopnji materialne blaginje.

Tržno gospodarstvo in z njim povezana usmeritev k maksimizaciji rasti materialne proizvodnje ne zagotavljata pogojev za doseganje potrebne skladnosti. Dosedanji kriteriji in načini merjenja učinkovitosti proizvodnje in ekonomske rasti postajajo vse manj družbeno uporabni. Vloga ekonomskih kriterijev bo še naprej pomembna v funkciji racionalizacije družbenega dela in sredstev, toda ne smemo pozabiti na njihovo omejenost in nezadostnost. Ti kriteriji ne izražajo učinkov in rezultatov celovitega družbenega napredka, ker gre za kompleksen sistem, v katerem je gospodarstvo, čeprav fundamentalni, vendar le eden izmed podsistemov.

Družbenega razvoja ni mogoče izenačevati z ekonomsko rastjo in materialno blaginjo, zato je nujno potreben celovitejši sistem vrednotenja proizvodnje, ki omogoča bolj vsestransko ocenjevanje proizvodnih učinkov, izhajajoč predvsem iz družbene funkcije ekonomske rasti, čemu je namenjena in kakšne vrednostne cilje mora zadovoljevati. Namesto dominacije ekonomskih kriterijev, ki absolutizirajo pomen materialne proizvodnje, je nujno njihovo povezovanje z vrsto drugih kriterijev, kar bi prispevalo k objektivizaciji dejanskih rezultatov ter celovitejšemu usmerjanju družbenega razvoja. Izključna uporaba kriterijev ekonomske učinkovitosti je najneustreznejši način za vrednotenje vseh bogastev, dobrin in pogojev, ki jih narava ponuja človeku.

Sistemizacija dohodka kot osnovni motiv gospodarjenja pogojuje in prinaša pomembne deformacije na področju vrednostnega sistema in ocen ter povzroča pretirano poudarjanje poslovno komercialne usmerjenosti proizvodnje, vzpodbuja tudi takšno povečanje dohodka, ki ni generator dejanske blaginje, podpira proizvodnjo zaradi porabe in ne zaradi zadovoljevanja avtentičnih človekovih potreb. Doslednost pri spoštovanju tega principa se sprevrže v svoje nasprotje. Namesto da deluje v smeri ekonomske uporabe sredstev, pelje k razsipniškemu ravnanju z naravnimi viri in človekovim delom. Tako bi lahko prišlo do stopnje, na kateri bi postala dokončno vprašljiva možnost ustvarjanja dohodka nasploh. Zato je že sedaj nujno relativiziranje tega principa ter njegova uporaba le kot enega izmed načel, po katerih se ravnamo pri zadovoljevanju relevantnih družbenih potreb in uresničevanju širših in dolgoročnejših družbenih interesov.

Bistveni pomen sistema družbenih potreb je, da omogoča ravnovesje med vsemi sestavinami družbenega napredka, da pelje k univerzaciji človekovih potreb, pri čemer je doseganje določene stopnje razvitosti materialne podlage vendar le pogoj za razvijanje potreb višje stopnje. Določena raven materialne blaginje omogoča bistvenejše spremembe na vrednostni lestvici. Nekdanji pomeni materialnih dobrin dobivajo nove, kvalitetnejše potrebe. Toda razmere v svetu nas ponovno prepričujejo, da

čepprav je struktura družbenih potreb pogojena z doseženo stopnjo materialnega razvoja, nanjo bistveno vpliva in jo pogojuje še vrsta dejavnikov, ki sicer ločujejo posamezne družbene sisteme. V odvisnosti od ciljev, ki jih posamezni družbeni sistem zasleduje, je tudi odvisno, ali bo v sistemu družbenih vrednot dominantna na socialno humanističnih vrednotah ali pa na gmotnem statusu. Teorija o avtomatičnih spremembah v sistemu družbenih vrednot v prid humanistično opredeljenega družbenega razvoja zaradi dviganja ravni materialne blaginje ni točna. Do teh sprememb lahko prihaja le ob zavestnem družbenem usmerjanju in doslednem vztrajanju pri afirmaciji in uresničevanju višjih vrednot, ki odražajo notranje pobude in potrebe človeka.

Upoštevajoč objektivne potrebe po obstoju blagovne proizvodnje glede na doseženo stopnjo razvitosti proizvodjalnih sil, je nujno sprotno obvladovanje protislovij, ki jih le-ta poraja. Blagovni proizvodnji so lastne zakonitosti, norme in motivi obnašanja, ki postavljajo v ospredje tržno učinkovitost in kratkoročno maksimizacijo dohodka oziroma poslovnih rezultatov; torej tisti motivi, ki so pogojeni z ozko pojmovano ekonomsko racionalnostjo. V osnovi blagovne proizvodnje je tendenca k neprekinjeni ekspanziji materialne proizvodnje. S svojo potrošniško usmerjenostjo pelje k porabi zaradi porabe, s težnjo, da vse človekove potrebe spremeni v menjalne, tržne vrednosti. Te značilnosti blagovne proizvodnje najpogosteje prihajajo v nasprotje tudi s cilji in možnostmi zagotavljanja skladnosti med naravo in družbenim razvojem.

Hitrost in intenziteta sprememb, značaj in način poseganja v naravne procese so neizogibno vodili v degradacijo narave in nezaželene spremembe ekoloških pogojev našega podnebja.

Pomemben dejavnik pri vsem tem je bila vsekakor relativno enostranska preokupacija družbe s problemi ekonomske rasti, zato da bi v čim krajšem času premagali gospodarsko zaostalost države. Izbira družbenih prioritet se mnogokrat omejuje na ozek vidik gospodarskih aktivnosti, zlasti na industrijo in njene vodilne panoge. Visoki primat materialne proizvodnje daje majhne možnosti za uresničevanje nekaterih drugih ciljev iz zaporedja družbenih vrednot, zlasti socialnih. Tako so bili zapostavljeni tudi dolgoročni cilji z vidika človekovega okolja. Družbeno preokupacijo z ekonomsko rastjo kaže tudi dejstvo, da se za merilo uspešnosti razvoja uporablja stopnja rasti materialne proizvodnje, ne glede na njen vpliv na druge elemente družbenega napredka, zlasti ne na človekovo okolje itd. Lahko bi rekli, da se je na neki način ukoreninilo pojmovanje, po katerem sta materialna rast in družbeni napredek eno in isto, kot bi šlo za njuno avtomatično istovetenje. Pri tem se v rast materialne proizvodnje vključujejo tudi tisti proizvodi, ki so z vidika človekovega okolja najbolj nevarni, enako kot stroški družbe za odpravo posledic njihovega vpliva na naravo, čeprav bi jih morali odšteti od družbenega proizvoda. Materialna rast je bila tako dvojno privilegirana na račun narave oziroma človekovega okolja.

Zaradi vsega povedanega postaja nujno preverjanje principa maksimizacije dohodka kot ciljne funkcije proizvodnje ter kot osnovnega gibalnega gospodarskega razvoja. Posledica doslednega vztrajanja pri tem principu je, da postaja koristna vsaka proizvodnja, ki prinaša dohodek, ne glede na to, ali zadovoljuje dejanske potrebe človeka, kako deluje na izrabljanje naravnih virov, ali in kakšne negativne družbene učinke ima. Proizvodnja ni sama sebi namen, je le sredstvo za kar najpopolnejše zadovoljevanje družbenih potreb. Ocenjevanje družbene koristnosti proizvodnje izključno z višino dohodka, ki se ustvarja na trgu, zagotovo prinaša s seboj deformiranje družbenih vrednot in potreb, ter pelje k zamenjavi cilja s sredstvom za njegovo doseganje, zlasti pri motivaciji in vrednotenju družbene proizvodnje. V tej inverziji se skriva nevarnost oblikovanja profitorske mentalitete in zgubljanja interesa za splošne družbene potrebe. Ni mogoče uskladiti družbeno smotrne organizacije izmenjave energije in materije z naravo, če princip maksimizacije dohodka ne bo korigiran z vrsto kriterijev, pa tudi omejitvenih pogojev v prid zagotavljanju dolgoročnih in širših družbenih ciljev.

Med dejavnike, ki pogojujejo razmere v človekovem okolju, je potrebno opozoriti tudi na porabo in potrošniško obnašanje. Ekonomski razvoj je omogočil zadovoljevanje širšega spektra potreb, višjo življenjsko raven ljudi, pa tudi precej višjo od ravni eksistenčnega minimuma za nekatere družbene plasti. Toda hkrati s tem postaja pri nas marsikdaj očitno posnemanje potrošniških navad in obrazcev porabe zahodnega, razvitega kapitalističnega sveta. Poraba začenja postajati igra simbolov in vprašanje socialnega statusa. Precenjuje se pomen materialnih dobrin in materialne plati življenja na račun harmoničnega razvijanja materialnih in vseh drugih človekovih potreb. Sociološka proučevanja kažejo, da je ta potrošniška usmeritev pri nas že precej zakoreninjena in da hitro narašča. Gre očitno tudi za vpliv splošne naravnosti družbenega razvoja, usmerjenega predvsem v razvijanje materialne družbene baze na podlagi tradicije principa maksimizacije dohodka ter široko odprtih možnosti za spreminjanje družbene akumulacije v osebno porabo. Tako poraba močno pritiska na naravo, pospešujoč nesmotrno in prezgodnje izčrpavanje naravnih virov ter hkrati ogromno povečevanje odpadkov, ki onesnažujejo naravno okolje. Po drugi strani ima prenašanje modela porabe, značilnega za porabniško družbo, svojo še bolj resno družbeno dimenzijo, ki pomeni sprotno apsorpiranje elementov sistema vrednot meščanske družbe, njenega obnašanja in odnosa do človeka in sveta.

Vse bolj postaja jasna potreba po koreniti spremembi tradicionalnih pojmovanj ekonomske rasti, spremembe v značaju našega pa tudi svetovnega gospodarskega razvoja. Dosedanja značilnost je bila v poudarjanju zlasti ene plati, ene dimenzije družbenega napredka skozi maksimizacijo in ekstenzivno rast materialne proizvodnje, pri čemer je razvoj neizprosno prihajal v nasprotje z zahtevami po ohranitvi naravnega človekovega okolja. Če je bila v razmerah izrazite zaostalosti in nerazvitosti takšna

usmeritev utemeljena in družbeno upravičena, danes vse bolj zgublja svoj smisel.

Jugoslavija je danes v obdobju svojega razvoja z značilnostmi srednje razvite države, kar bistveno spreminja pomen dejavnikov in virov ekonomske rasti. Težišče se s kvantitativnih prenaša na kvalitativne dejavnike razvoja, na dejavnike intenzivnega razvoja, na področja izobraževanja in znanstveno raziskovalnega dela ter vsa druga, ki prispevajo h kar najbolj vsestranskemu razvijanju in izkoriščanju človekove ustvarjalnosti. Postopno izčrpavanje učinkov ekstenzivne rasti postavlja vse bolj v ospredje dejavnike znanja, intelektualnega razvoja, znanstvene organizacije proizvodnje. Toda spreminjanje značaja ekonomskega razvoja ob povečanju njegove baze ni avtomatičen proces. Za njegovo uresničitev je potrebno zavestno družbeno angažiranje. Potrebno je kontinuirano zagotavljanje pogojev za prehod potencialnih možnosti v realnost ekonomskega razvoja.

Za to so potrebni novi pristopi k teoriji gospodarskega razvoja, nove osnove in pogoji za doslednejšo humanizacijo te teorije in tudi prakse. Gre za ustvarjanje in uresničevanje takšnega zaporedja družbenih vrednot, ki bo še bolj izražal in upošteval razvoj dejanskih človekovih potreb in sposobnosti ter bo tako tudi ustreznejši večdimenzijski dinamiki razvoja proizvodnih sil. To ni nikakršna naključna, pridigarska etično humanistična zahteva. Nov aksiološki pristop postaja vse bolj imperativ objektivnih družbenih razmer in osnovno vprašanje samega ekonomskega razvoja, ki bo moral implicirati optimalno reprodukcijo narave kot osnovo človekovega obstoja. Pravilno ekološko usmerjena družbena proizvodnja je pglavitni izraz njene humanizacije, naravnosti na vsestranski razvoj človekove osebnosti, na njegovo izpopolnjevanje in samopotrjevanje.

Preusmerjanje ciljev gospodarskega razvoja, njihovo usklajevanje z ekološkimi zakonitostmi je neizogibni pogoj minimiziranja nezaželenih učinkov ekonomske rasti na človekovo okolje. To je tudi pot, ki pelje k uresničitvi Marksove misli: da bosta zemlja in narava spet postali osnova osebnega dostojanstva človeka, zahvaljujoč osvobojenemu delu.

V. Zaključek

Vse dokler samoupravna socialistična družba ne bo imela v zadostni meri razvite lastne osnove ekonomske in družbene reprodukcije, je izrazito pomemben družbeni napor za iskanje poti in načinov za relativiziranje in omiljenje protislovij blagovne proizvodnje oziroma za uveljavljanje, dosledno uresničevanje sistema samoupravnega družbenega planiranja in njegovih temeljnih načel: sočasnosti, kontinuirnosti in celovitosti; ta ne le da omogoča stalno usklajevanje potreb materialnega razvoja z drugimi, fundamentalnimi cilji družbenega napredka, marveč predstavlja v zgodovini in danes edinstveni sistem odločanja, katerega primarni in

poglavitni nosilec je delavec, neposredni proizvajalec. In ravno to dejstvo, postavljanje delovnega človeka v takšen družbeni položaj, da se na podlagi popolnih informacij o učinkih, torej zavestno, odloča o rezultatih svojega dela, o načinu zadovoljevanja svojih potreb in o izbiri potreb, ki jih lahko zadovolji glede na možnosti. Ta, najpomembnejši učinek uveljavljanja sistema samoupravnega družbenega planiranja je potrebno vztrajno zasledovati, tudi v prid reševanja ekološke problematike.

Sistem družbenih potreb se spreminja s časom. Struktura družbenih potreb pa v nekem smislu odločujoče vpliva na usklajenost procesov med naravo in družbo. Toda spoznavanje in opredeljevanje resničnih potreb družbe in posameznika ter zavestna izbira načinov za njihovo zadovoljevanje pomeni že tako stopnjo razvitosti ne le proizvodjalnih sil, marveč družbenih odnosov in družbene zavesti, ki predstavlja celovito uresničitev samoupravljanja v najpopolnejšem pomenu tega pojma. Deformacije v sistemu potreb, deformirani načini za njihovo zadovoljevanje so veliko bolj izraz nehumaniziranih družbenih odnosov kot pa posledica zaostalosti v razvoju proizvodjalnih sil. Problematika človekovega okolja ni v kakem nepremagljivem sporu moderne tehnologije oziroma razvoja proizvodjalnih sil z naravo, pravi E. Kardelj, marveč v tistem sporu, ki nastaja zaradi zaostajanja človekove zavesti o nujnosti sistematičnega obvladovanja stihije in stihijskega delovanja materialnega razvoja družbe oziroma proizvodjalnega načina in družbenega življenja na naravo.

Pri zaostajanju zavesti ne gre samo za nujnost spoznavanja prave nevarnosti in za zavestno odločitev človeka, da se bo bojeval zoper to nevarnost. Ali se bo ta zavest uveljavila v dejanski, če ne celo večji meri, je odvisno tudi od narave družbenih oziroma proizvodjalnih odnosov. Glavnih problemov v odnosih med človekom in njegovim naravnim okoljem ne pogojuje samo narava in človekova volja ter njegove gmotne in tehnične možnosti, marveč predvsem splošni proizvodjalni in družbeni odnosi, ki jim je podrejena njegova zavest. V končnem rezultatu lahko pripelje do bistveno novega in drugačnega razmerja človeka do narave samo preseganje tistih družbenoekonomskih odnosov, ki temeljijo na dobičku in izkoriščanju človeka po človeku, na neobzdrani eksploataciji naravnega okolja v imenu tehnološke in tehnokratske učinkovitosti, na prepadu med razvitimi in zaostalimi državami, na ideologiji tehnokratskega monopola v proizvodjalnih odnosih itd., ob hkratnem tehnološkem in gmotnem usposabljanju družbe za reševanje tovrstnih problemov.

Družbeni napor in akcija za to, da se bodo ljudje zavedali svojih potreb in nalog do narave, je obenem družbeni napor za napredek v družbenih odnosih, za premagovanje vsakršnega lastniškega ali tehnokratskega upravljskega monopola in za premostitev prepada med razvitimi in nerazvitimi deželami in obratno. Še več. Skrb za človekovo okolje se ne more izražati le skozi odpravljanje pojavnih, posledičnih oblik nasprotij med naravo in materialnim razvojem družbe. Resnična pripravljenost družbe ali družbenega sistema za reševanje te problematike vodi

izključno skozi odpravljanje pravih in temeljnih vzrokov za nastajanje ekološko nezaželenih posledic in se kaže v zavestnem naporu za preseganje eksploatorskih družbenoekonomskih odnosov, za preseganje miselnosti usmerjene k dobičku za vsako ceno, za preseganje tehnokratskega monopola itd.

Zato po pravici lahko pričakujemo, da bo prav socialistična samoupravna družba, v kateri ljudje v združenem delu skupno upravljajo sredstva v družbeni lasti, kjer bo delo vedno manj gola aktivnost za proizvodnjo dobrin zavoljo dobička ali zaradi elementarnega ohranjanja življenja, čedalje bolj pa svobodna ustvarjalna dejavnost in področje vsestranskega človekovega uveljavljanja v celovitosti njegovih umskih in naravnih zmožnosti, da bo ta družba navsezadnje najbolj sposobna uresničiti bistveno spremembo zavestnega razmerja med človekom in naravo, saj v temelju spreminja predvsem razmerje človeka nasproti človeku. Samo človek, ki ni sovražnik drugemu človeku, lahko neha biti sovražnik narave, kakor se sovraštvo proti naravi v bistvu zmeraj ponavlja kot sovraštvo do človeka.

Literatura

1. Dr. N. Čobeljić: Privredni razvoj i problemi človekove sredine, referat na SANU, Bgd., 1979.
2. Dr. I. Goričar: Socialistična družba ni in ne more biti potrošniška, Komunist, št. 16, 1980.
3. E. Kardelj: Temeljne usmeritve z vidika človekovega okolja, Ljubljana, »Naše okolje« 1979, št. 2.
4. Dr. A. Kirn: »Od Adama do ekološke krize« – Naši razgledi, Lj., 1978.
5. Dr. S. Možina: »Psihologija in sociologija trženja«, Mrb., 1975.

ANDREJ KIRN

Socializem in narava: izhod iz grozeče ekološke krize

(*sovjetska teoretična vizija in utopija*)

V socializmu po Girusovu (1976, 92) ni več notranjih meja razvoja proizvodnje, pride pa do novega protislovja med notranjimi brezmejnimi možnostmi razvoja proizvodnje in omejenimi možnostmi naravnega okolja. V razvitem socializmu pomen ekoloških problemov nezadržno raste (SPEIS, 1978, 10). V socializmu zahteva visoka raven zadovoljevanja potreb tudi velikanske vire.¹

¹ Pričujoči sestavek je odlomek iz raziskovalne naloge: Znanstveno tehnična revolucija in družbene spremembe (analiza sovjetskih koncepcij); II. faza raziskave: Znanstveno tehnična revolucija in narava. Nalogo je financirala raziskovalna skupnost Slovenije v letu 1979.

Kapitalizem v svoji razširjeni reprodukciji zadeva na fizične zunanje meje, ki jih ne more pramagovati še z večjo produkcijo in še z večjo porabo. Marx je že v *Kapitalu* ugotovil, da razvoj tehnike in kombinacija družbenega procesa v kapitalizmu uničuje oba vira slehernega bogastva: zemljo in producente. Neskladje med neorganskimi pogoji človekovega bivanja in samim tem bivanjem se po Marxu polno razvije samo v obliki odnosa med mezdnim delom in kapitalom. Kapitalu ni mar, da bi obnavljal naravne proizvodne sile dela. Marx ni ovrednotil negativno samega znanstveno-tehnološkega revolucioniranja narave, čeprav je ta zgodovinsko nastal v svoji kapitalistični družbeni obliki. Zdaj pa je bil že skrajni čas za vsestransko osvetlitev *samega* znanstveno-tehnološkega revolucioniranja ali bolje izsiljevanja in izigravanja narave in ne zgolj njegove specifične kapitalistične ali socialistične družbene oblike. Michel Bosquet in André Gorz (1977, 11) sta prišla do sklepa, da je kapitalizem rasti mrtev. Kapitalizem ni v krizi samo zato, ker je kapitalizem, ampak ker je kapitalizem rasti. Socializem rasti, ki je prejšnjemu podoben kot brat, pa kaže na deformirano podobo naše preteklosti, ne pa naše prihodnosti.

Menim, da kapitalizem brez rasti ni mogoč, toda ali sta mogoča socializem in komunizem brez rasti? To možnost moramo misliti in teoretično izdelati, ne pa je apriorno zavreči. Vzhodni Nemec Harich si je prvi v okviru marksizma drznil misliti na to možnost, četudi skozi statistična očala svoje družbene prakse. To alternativo je treba premisliti tudi iz samoupravnega izkustva.

Večina sovjetskih avtorjev odklanja vizijo socializma brez rasti, čeprav ob tem poudarjajo, da mora iti za družbeno kontrolirano rast in za uskladitev z zakoni biosfere. Izhajajo iz predpostavke, da zakonitosti biosfere, energetski in surovinski viri na Zemlji in še zlasti možnosti vesolja ter človekova ustvarjalnost dopuščajo in omogočajo nenehni razvoj produktivnih sil in s tem razvoj človekovih potreb in bogastvo manifestacije človekovega življenja. Šklovskij Z. S. (1973, 300–301) si ne more misliti družbe brez kvantitativnega in kvalitativnega razvoja produktivnih sil. Sodi, da zgolj kvalitativen razvoj produktivnih sil brez kvantitativne rasti ni možen. Prekinitev razvoja produktivnih sil po njegovem nujno pelje družbo v propad. Družba, ki bi se zavestno odločila, da zadrži razvoj produktivnih sil na določeni ravni, bi morala to raven vzdrževati z visoko natančnostjo, takorekoč na konici noža, ker v nasprotnem primeru, če bi se ta kvaliteta zniževala na leto samo za majhen delež odstotka, bi zdrsnil v nekaj tisoč letih tehnični potencial družbe tako rekoč na ničlo. Obenem pa Šklovskij prizna, da ni dvoma, da neomejeni rastoči tehnološki potencial v sorazmerno kratkem času stopa v protislovje z omejenostjo naravnih virov Zemlje.

Kako naj človeštvo krmari med Scilo in Karibdo?

Rešitev ni v zaustavitvi razvoja produktivnih sil in ne v nadaljnjem razvoju produktivnih sil in dosedanji obliki niti v vračanju k preteklim zgodovinskim oblikam povezanosti z naravo. Kakšno dejansko pot bo

ubrala družbena praksa med temi teoretsko spoznanimi nemožnostmi? Zadovoljiv odgovor nima še nihče, čeprav nimamo več kot 30 ali 50 let časa, da izoblikujemo in uveljavimo drugačen način proizvodnje in porabe.

Poleg poziva k skrbnejšemu odnosu do naravnih virov, k revoluciji energetskih temeljev družbe (prehod k atomski in sončni energiji) ter prekinitvi nekontroliranega stihijskega razvoja produktivnih sil vidi Šklovskij dolgoročni radikalni izhod v praktičnem osvajanju vesolja. »Ko nastopi obdobje osvajanja vesolja, se v načelu radikalno spremeni problem virov civilizacije« (ibidem, 302). Pri tem se opre na hipotezo Kardaševa o treh možnih razvojnih stopnjah civilizacij v vesolju z vidika njihove energetske tehnološke razvitosti. Če gledamo dolgoročno v razdobju nekaj stoletij in tisočletij, je praktični izhod človeštva v vesolje edino materialno zagotovilo za neomejen kvalitativni in količinski razvoj človeške dejavnosti. Toda z vidika 30–50 let, ko mora človeštvo revolucionarno razrešiti svoje doslej izoblikovane ekološke, surovinske in energetske znake, ponujena možna alternativa še ne bo igrala praktične vloge, kar pa ne izključuje spoznavnega in tehnološkega vpliva vesoljske tehnologije na raziskovanje in izkoriščanje zemeljskih virov. V doglednem času je edino realno, če iščemo rešitve v okviru Zemlje, obstoječe planetarne družbe in njenih zemeljskih pogojev za bivanje. »Vsi ljudje naj bi vedeli in razumeli, da je njihova lastna blaginja in blaginja prihodnjih generacij odvisna samo od njih« (Sezanov, *SAE*, 1977, 98).

Stališča, ki zelo neodgovorno in abstraktno zatrjujejo, da je ekološke probleme mogoče rešiti samo na temelju stalnega razvoja produktivnih sil (A. S. Ahiezar, *SPEIS*, 1978, 66), so še zelo živa. Takšno stališče utegne kazati katastrofalno zaslepljenost. S. K. Fedorov (1977, 56) podobno trdi, da isti tehnični napredek, ki povzroča onesnaženje, ustvarja tudi vse možnosti, da onesnaženje preprečimo. V. A. Anučin (*VF*, 1974, št. 8, 121) je bolj zadržan in odklanja socialistično utopijo, daje izhod v količini denarja, ki bi bil na razpolago raziskovalcem, pa bi s pomočjo znanosti in tehnike rešili vse. Zgodilo pa bi se lahko, da bi razmere človekovega življenja še poslabšali.

Sovjetski avtorji trdijo, da kapitalizem ni sposoben preprečiti ekološke krize in jo rešiti. Priznavaajo pa, da so kapitalistične dežele veliko storile, da bi popravile stanje onesnaženega okolja, vendar ti napor ostajajo fragmentarni (Dubinin, Pašin, 1978, 122). Usmerjeni so k reševanju ozkih lokalnih problemov. Interes privilegiranih slojev za varstvo okolja postavlja reševanje ekološke problematike v ozek okvir (*SPEIS*, 1978, 28). Država spodbuja privatni kapital za čistilne naprave, nudi davčne in kreditne olajšave, neposredne dotacije in sredstva za temeljna ekološka raziskovanja. Leta 1972 so ZDA porabile za okolje 193 milijard \$, tj. 1,5% bruto narodnega dohodka (1978, *NTR*, 163). Privatni kapital je dal v tem letu za okolje 10,3 milijarde \$. Izdatki za ekološke namene presegajo v kapitalističnih deželah 1% bruto narodnega dohodka, na

Japonskem pa ta delež znaša celo 2,2% (POS, 1976, 139). SZ daje za varstvo in izboljšanje okolja 2,5% narodnega dohodka (Gudožnik, 1975, 180). ZDA so sprejele vrsto zakonov o vodi, gozdovih, zraku, toda ti zakoni so brez učinka. Na $\frac{2}{3}$ področja v ZDA onesnaženje zraka presega normo, ki jo dopuščajo zakoni. Sprejemajo nove zakone, ne da bi izvajali obstoječe (Gudožnik, 1975, 103). Toda takšna praksa obstoji tudi v SZ in tudi v naši samoupravni socialistični družbi. Glede tega kakih posebnih prednosti ni.

M. Goldman (1972) v analizi ekološke situacije v SZ pa narobe prav tako dokazuje, da so bili številni zakonski akti brez učinka, ker so jih stalno kršili. Hozin (1979, 52–54) očita tej kritiki tele pristranskosti:

- spregleda, da se napake popravljajo,
- zanika, da državna lastnina produkcijskih sredstev zagotavlja preprečevanje degradacije okolja,
- deformira splošno podobo dosežkov socialističnih dežel pri varstvu okolja,
- je v službi krogov, ki nasprotujejo normalnemu razvoju ameriško-sovjetskih znanstveno kulturnih vezi.

Sovjetsko ekološko izkustvo

Sovjetski avtorji pojasnjujejo neugodno ekološko situacijo in posamične kritične primere v svoji deželi z več dejavniki. Sovjetska družba še ni dovolj bogata, da bi si povsod lahko privoščila čistilne naprave. Ne more npr. že zdaj dajati za čistilne naprave 100 milijard rubljev (Fedorev E. K., VF, 1973, št. 1. 53). Odsevi tradicionalnega odnosa do narave kot objekta izkoriščanja obstajajo še v začetni fazi socializma (Anučin, 1978, 58–59). Velika naravna bogastva in obsežna področja SZ so utrjevala prepričanje, da so brezmejna (Lapatev, 1977, 72). Tega prepričanja še niso izkoreninili. SZ bi imela boljše uspehe v varovanju okolja, če bi se graditev socializma začela v ugodnejšem mednarodnem ozračju. Ekonomska blokada, ki jo je začela večina kapitalističnih dežel do SZ v začetku leta 1920, je bila monstrozna. Sovjetski ljudje so lahko pridobili sedanji položaj med narodi v svetu samo z velikim odpovedovanjem in velikan-skimi žrtvami. To je vključevalo tudi veliko porabo naravnih virov, ki bi bila lahko veliko manjša, če SZ ne bi bila prisiljena, da sama razvija svoje modele, vse tehnološke procese produkcije in vse blago, ki ga je potrebovala (ibidem, 72–73). Tega ji nihče ni hotel prodati. Prva socialistična dežela je nastala v času, ko je bila tehnična in ekonomska samozadostnost bistvena za njen obstoj. V takih razmerah so začasno potisnili v ozadje varovanje narave in bolj racionalno uporabo njenih bogastev. To je bilo upravičeno in nujno, vodilo pa je k temu, da niso posvečali pozornosti porabi materiala za enoto produkcije, kar je porajalo samopašnost pri uporabljanju naravnih bogastev (Leptev, 1977, 72–73).

Povprečna norma porabe vode na 1 tona železa je 115 m^3 . V poprečju pa sovjetska metalurgija porabi 250 m^3 za 1 tona železa. Obstojijo pa velikanske razlike od podjetja do podjetja od 25 m^3 pa do 746 m^3 (Anučin, 1978, 232).

Toda Leptev niti z besedo ne omenja notranjih vzrokov velikanskih žrtev, odpovedovanja in ekološkega nasilja, ki ga je prinesla stalinistična ekonomska in splošna politika, ki je tudi porajala ekonomsko izolacijo SZ v času, ko so zunanji pritiski vsiljene izolacije vendarle že nekoliko popustili. Leptev ocenjuje, da se je situacija temeljito spremenila po ekonomski reformi leta 1965. Kvaliteta produktov je dobila izreden pomen. Skrbno so začeli meriti porabo kovine, energije, surovin in drugih porabljenih materialov, ker je to imelo učinek za profit podjetja. Vendar kljub temu še niso popolnoma izginili stari pogledi. Čistilne naprave imajo še mnogi delavci in direktorji za odvečne. Sprašujejo se, zakaj bi trošili denar, saj je voda bližnjih rek še pitna in zrak še čist. Čistilne naprave bi gradili kasneje, ko se bo stanje poslabšalo. Metode obdelovanja zemlje v Ukrajini so mehanično prenesli na stepe Kazahstana. Dosetletje je bilo potrebno, da so agronomi uvideli, da je to odprlo pot vodni in vetrni eroziji (Laptev, 1977, 74).

Ekonomija na stroške narave vodi po Laptevu v velike izgube na račun družbe, toda to so le začasni odkloni, ki pa niso značilni za socialistični družbeni sistem in njegov odnos do narave. To je bolj posledica tega, da je socialistična družba sprejela tehnično bazo od kapitalizma, kar daje svojevrsten pečat izkoriščanju narave, ki je podobno tistemu, ki je značilno za kapitalizem (Girusov, 1976, 96). Odnos do narave pa je postal še eno področje tekmovanja med socializmom in kapitalizmom. Ekološko situacijo in ekološke ukrepe so začeli pretresati tudi najvišji politični organi. Leta 1972 sta CK KP SZ in svet ministrov SZ sprejela odlok o intenzifikaciji varstva narave in izboljšanju uporabe naravnih virov. Ekološka problematika je našla svoje mesto tudi v politični platformi XXV. kongresa KP SZ in sicer v dokumentu *Osnovnyje napravlenie razvitija narodnogo hozjajstva SSSR v 1976–1980 goda*. V njem nakazujejo tele nujne ekološke ukrepe:

- uvajanje učinkovitih načinov in sistemov pridobivanja, obogatitve in predelave koristnih izkopenin,
- polna in kompleksnejša predelava mineralnih surovin in s tem zmanjšanje vpliva proizvodnje za visoko učinkovite čistilne naprave,
- povečanje plodnosti tal in njihova zaščita pred vodno in vetrno erozijo.

A. Vinogradov (1977, SAE, 23) pa določa tele obsežne znanstvene ekološke naloge, ki se jih morajo lotiti inštituti AZ SSR:

- razvoj temeljnih načel izkoriščanja narave, ocenitev in napovedovanje stanja okolja,
- napoved regionalnih in globalnih sprememb, ki bodo nastopile v okolju zaradi naravnih procesov in človekove aktivnosti,

- razvoj racionalnih sredstev uporabe, varstva in reprodukcije bioloških virov biosfere,
- razvoj znanstvenih načel za nove tehnološke procese, ki ne bodo imeli nobenega škodljivega vpliva na okolje,
- razvoj avtomatičnih modelov za rešitev problemov optimalnega upravljanja z biosfero in individualnih ekoloških sistemov,
- razvoj načel ekološke in ekonomske ocenitve uporabe najbolj pomembnih naravnih virov in ocena škode, ki jo povzroči človekova aktivnost,
- razvoj znanstvenih načel za poenoteni sistem zakonskih norm na področju uporabe narave.

Četudi sovjetski avtorji priznavajo neljube primere ekološke situacije v svoji domovini, pa hitijo prikazovati, kako se napake popravljajo. Opozarjajo na pionirske napore glede varstva narave v letih po oktobrski revoluciji, na politična stališča in dokumente najvišjih partijskih in državnih organov, zlasti iz začetnih 70. let. Radi poudarjajo, da je bil že leta 1929 v Moskvi prvi vsezvezni kongres za varstvo narave.

Vzpostavljeni so avtomatični opozorilni sistemi za onesnaženje zraka v Kijevu in Leningradu in avtomatski sistemi za nadzor voda. vzdolž reke Moskve so leta 1973 postavili 750 čistilnih naprav in še 460 jih je v gradnji. Zrak v Moskvi je postal 2–4 krat čistejši. Do leta 1980 naj bi uresničili grandiozni plan očiščenja rek Volge in Urala. SZ da je prva na svetu postavila zelo stroge norme dopustnega onesnaženja zraka in vode (Fedorov, 1977, 150).

Več kot 100 industrijskih središč ima sistem avtomatičnega nadzora z operativno informacijo, ki daje podjetjem navodila za znižanje odpadkov, če to zahtevajo atmosferske razmere. Delež očiščenih tekočih voda se je v 7 letih dvignil od 43% na 65% (Fedorov, 1977, 144). S čistilnimi napravami je v SZ opremljenih 60% podjetij. Vrednost čistilnih naprav ponekod znaša tudi 40% vrednosti podjetja (Girumov, 1976, 109). Načrt za graditev petrokemičnega kompleksa ob Tomsku so spremenili, ko so ugotovili, da bi lahko ogrozili podzemeljske vode. Začeli so tudi biološko čistiti odpadne vodu kuznetskega metalurškega kompleksa. Sovjetski inženirji so izumili številne čistilne naprave in nekatere licence so kupila tudi zahodna podjetja. Leta 1976 je na Mendeljejevem inštitutu za kemično tehnologijo diplomirala prva skupina inženirjev iz tehnologije industrijske obnove materialov. Na fakultetah so uvedli široko izobraževalno akcijo, tako da so vključile ekološko problematiko v svoje programe (do 20 ur). Ukrepi za varstvo okolja so organski del letnih in perspektivnih planov (Los, 1978, 91). Planiranje produkcije mora vsebovati ne samo, koliko se bo vzelo iz narave, ampak tudi, koliko se ji bo vrnilo.

Obsežne družbene akcije so se lotili za sanacijo Bajkalskega jezera. Voda Bajkalskega jezera je presojna do 40 m. Vanj priteka 33 rek, iz njega pa teče samo reka Angara. Ekološki problem Bajkala je postal pereč v 60. letih, ko so v mestu Bajkalsko postavili tovarno celuloze, ki

porabi 12 milijonov litrov vode na uro in je prav toliko izvrže v jezero po očiščenju. Čeprav očiščena voda ustreza standardom, ki jih je postavilo ministrstvo za zdravstvo SZ, se kaže škodljiv vpliv na rastlinski in živalski svet. Vrednost čistilnih naprav celuloze kombinata znaša 25% osnovnih sredstev, toda še vedno ne zadoščajo.

Fizik Kapica (1977, VF, št. 2, 11–12) je proti geslu »roke proč od Bajkala«. Bajkal je treba izkoriščati, toda tako, da bodo ohranjene očiščevalne sposobnosti jezera, ki deluje kot velikanski biološki filter. Naloga biologov je, da proučijo biološke procese, ki se odvijajo, ko se zlivajo odpadki v jezero. Na ta način bodo ugotovili, koliko in katere odpadke jezero lahko sprejme, kemiki pa morajo razviti tehnološke procese, ki bodo izpolnili zahteve biologov. Celemu svetu je po Kapici (VF, 1973, št. 2, 41) treba pokazati, kako je možno izkoriščati vode Bajkalskega jezera, ne da bi podrli naravno tavnotežje. Izkoriščanje Bajkala dobiva zato mednarodni pomen. SZ tudi na ekološkem področju pripisujejo pionirsko vlogo vzornika. E. K. Fedorov (1977, 137) ugotavlja, da druge socialistične dežele prevzemajo izkustvo SZ o varstvu okolja.

Ekološke kritike državno-planske organizacije proizvodnje

Ekološko krizo je treba obvladati tako na družbeni kot na tehnološki ravni. Na družbeni ravni so predpostavke po mnenju večine sovjetskih avtorjev že zagotovljene. Te predpostavke so družbena lastnina zemlje in produkcijskih sredstev, državno-plansko upravljanje in optimalno racionalno izkoriščanje narave ter enotnost družbenih interesov, ki zagotavlja in omogoča izkoriščanje narave v dobro vsega ljudstva.

»V okoliščinah družbene lastnine produkcijskih sredstev, planskega vodenja vsega narodnega gospodarstva ni socialnih vzrokov za plenitev naravnih bogastev, ni objektivne osnove za poslabšanje biosfere.« (Ara-keljan, VF, 1976, št. 3, 16).

Vendar pa ta domneva za nekatere ni tako samoumevna kakor se kaže v velikem delu strokovne literature. Priznavajo (VF, 1974, št. 9, 68), da problem okolja lahko pridobi neko določeno ostrino tudi v socialističnih deželah. Kritizirajo obstoječo državno organizacijo gospodarstva, ki panno gospodarstva ločuje in odteguje drugo od druge in tako onemogoča in ne spodbuja izkoriščanja odpadkov. Takšna organizacija gospodarstva je v nasprotju z rastočo ekološko nujnostjo po integrirani brezodpadni tehnologiji, ki zahteva drugačno prostorsko razvrstitev in povezanost gospodarskih aktivnosti. Prostorski proizvodni kompleksi bi morali biti organizirani po načelu raznorodnosti, na katerem temelji tudi funkcioniranje biosfere kot celote.

Girusov (1976, 6) izredno poudarja, da ni dovolj spremeniti tehnologijo proizvodnje, a pustiti nedotaknjeno sedanjo prostorsko razvrstitev podjetij. Treba bo preiti k načelu kompleksne razmestitve podjetij po

teritorialnem proizvodno-ekološkem komplementarnem načelu. Vzpostavitev zaprte brezodpadne tehnologije ovira tudi to, da razne panoge podjetij spadajo pod pristojnost različnih ministrstev. Vse, kar bi bilo mogoče izveči iz surovin in odpadkov, že lahko spada v pristojnost drugega »tujega« ministrstva (Arakeljan, VE, 1976, št. 5, 21). Arakeljan ugotavlja, da podjetja niso zainteresirana za uresničevanje ekoloških predpisov. Glavno je, da se čim lažje izpolni plan, to pa je materialna korist za podjetje in škoda za celotno gospodarstvo. Ljudje morajo biti hkrati družbeno-ekonomsko zainteresirani in prisiljeni za varstvo okolja. Ta prisila se mora uveljavljati kot njihov lastni interes. Vrste planskih nalog iz leta 1975 niso izpolnili. Od 38 ministrstev in uradov je plan o očiščenju fizikalno-kemičnih odpadkov izpolnilo samo 23 (ibidem, 22). Vzpostaviti je treba ekonomsko ekološko zainteresiranost podjetij, ki naj bi po predlogu Arakeljana bila v tem, da bi plačevali surovine iz profita, če poraba surovin prekorači predpisane normative. Los' (1978, 98) se spotika nad organizacijsko nedograjenostjo varstva okolja, ker niti eno ministrstvo ali urad ne nadzoruje vpliva na produkcijske dejavnosti na okolje v celotnem državnem obsegu. Nezadostna je koordinacija komitejev za varstvo narave po republikah.

Da bi to stanje presegli, so ustanovili medministrski znanstveno-tehnični svet za kompleksne probleme varstva naravnega okolja in racionalnega izkoriščanja naravnih bogastev; ta naj bi koordiniral dejavnosti te vrste in opravljal konzultantske funkcije.

Ekološka razsežnost zahteva tudi spremembe dosedanjega prevladujočega razumevanja nekaterih ekonomskih kategorij. Asučin (1978, 98) se upravičeno sprašuje, komu bo še potrebna ekonomsko utemeljena proizvodnja, če ljudje zaradi takšne proizvodnje ne bodo mogli živeti. Ekonomska rentabilnost še ni družbena rentabilnost. Prav tako ugledni energetik Venikov (MAIB, 1975, 58) zavrača enostransko ocenjevanje ekonomskega učinka pridobljene cenene energije, ker je treba upoštevati tudi celoten ekološki učinek. Ekonomska znanost je prišla v krizo tudi zaradi ekološke krize.

Nekateri mislijo, da bi ekološki problem lahko reševali preprosto z mehanizmom cen. Mehanizem cen bo sicer lahko znižal obseg porabe zaradi zvišanja cen ob pomanjkanju ali težji dostopnosti surovin, upoštevavanja ekoloških mer idr., ne bo pa zato neposredno proizvedel več energije, več surovin, več kisika in vode. Takšen način reševanja ekološke problematike samo zaostruje razredne vidike porabe, prerazvrščanja možnosti zadovoljitev potreb med različne sloje in razrede prebivalstva, zmanjšuje kupno moč in nekaterim onemogoča zadovoljevanje nekatere potrebe ali pa jih vsaj sili, da jih zadovoljujejo v zmanjšanem obsegu. Višje cene preusmerjajo, če je možno, pritisk človekovih potreb na druge vire, s tem pa posredno spodbujajo iskanje drugih virov, surovin in tehnoloških rešitev.

Ekonomska škoda je leta 1968 samo zaradi onesnaženja zraka znašala v ZDA 16,2 milijard \$, od tega je škoda pri zdravju ljudi znašala 6,1 milijarde, škoda pri stavbah 5,2 milijarde, škoda zaradi kvarjenja materialov in rastlin 5,9 milijarde. Te izgube pa bi v letu 1977 lahko narastle na 25 milijard \$ (*Environmental Quality*, 1973, 78). Ekonomske sankcije zaradi onesnaženja niso učinkovite v dvojnem smislu: prvič, ker niso usmerjene k preprečevanju onesnaženja, drugič, ker denarno nadomestilo ni ekvivalent za zrak in vodo. Treba bi bilo vrniti čist zrak in vodo, ker so te dobrine za človeštvo nenadomestljive. Izdatki za očiščenje naraščajo v geometrijski progresiji glede na povečano stopnjo onesnaženja. Odstranitve 99% onesnaževalcev iz tekočih voda je, denimo, lahko 2 krat dražja kot očiščenje za 90% (Gudožnik, 1975, 158). Pri tovarni sladkorja je za 100% očiščenje vode potrebno 100 krat več sredstev kot za zgolj tridesetodstotno očiščenje vode. Ob rastočem onesnaženju postane ekonomski prijem tudi pri preprečevanju ali sanaciji onesnaženja nezadosten in neučinkovit. Treba je iskati bolj celostne in učinkovitejša rešitve.

Ekologizirana proizvodnja in tehnologija

Brez boja za drugačno družbo je izgubljen boj za drugačno tehnologijo in težko bo preprečiti grozečo ekološko krizo. Res pa je seveda tudi narobe, da je brez boja za drugačno tehnologijo izgubljen boj za drugačno družbo (Bosquet, Gorz, 1977, 33–35). Zaradi ekoloških posledic se v znatni meri znižuje učinkovitost znanstveno-tehnične revolucije. Ekološka situacija zahteva novo smer in novo etapo znanstveno-tehnične revolucije. Nekateri celo sodijo, da mora znanstveno-tehnična revolucija preiti v ekološko revolucijo produktivnih sil, ki naj bo celostna prestrukturacija znanosti in tehnike v skladu z zakonitostmi biosfere.

Oldak P. G. (VF, 1974, št. 8, 113) trdi, da stoji človeštvo na pragu nove tehnološke revolucije, katere bistvo je v prehodu k zaprtim proizvodnim procesom. Ta revolucija bo še bolj temeljita kot prehod k strojni proizvodnji, atomski energiji ali k računalniški tehniki. To je popolnoma nova dimenzija v dosedanjih ustaljenih ocenah o radikalnosti in perspektivnosti znanstveno-tehnične revolucije.

Girusov (1976, 109) ekologizacijo tehnike in proizvodnje razume strožje in drugače od običajne vsebine tega pojma. Pri njem ne gre za ekologizacijo tehnike v tem smislu, da se poleg proizvodne tehnike razvije vzporedni, dodatni sistem tehnike, ki preprečuje ali odstranjuje nezaželeno ekološke učinke. Takšna ekologizacija tehnike je ekonomsko nesmotna, ekološko neučinkovita ter ne razrešuje protislovja med starim tipom tehnologije in novimi zahtevami po varstvu okolja. Po tem načelu bi sistemsko ekologizirana proizvodnja porabila nove količine snovi le za razširjeno reprodukcijo in za nadomestitev nujno »izgubljenih« snovi. Če bi živa narava po Girusovu uporabljala snovi po takih načelih kot sodobna

proizvodnja, potem že davno ne bi nič ostalo od našega planeta pri obstoječem biogenem tempu migracije elementov.

Čistilne naprave so drage, zavzemajo veliko površino, zahtevajo naravne surovine in rabijo energijo in tudi sproščajo ekološke posledice, če ne že v fazi svojega funkcioniranja, pa vsaj v fazi proizvodnje. Glede na vse strožje ekološke normative tudi niso več zadostno učinkovite. Pri sedanjem tempu naraščanja bi vrednost čistilnih naprav lahko kmalu presegla vrednost primarnih reprodukcijskih sredstev. Po Girusovu (1976, 108–109) obstoječa praksa v reševanju ekološke problematike, ki se usmerja pretežno h gradnji čistilnih naprav, ne pa k zamenjavi obstoječe ekološke destruktivne tehnologije z novo, ne more imeti trajnih globalnih rezultatov. Tehnologija je lahko zelo moderna, avtomatizirana, toda z ekološkega vidika je to tehnologija starega tipa. Ekologizirana tehnika v običajnem pomenu pa bo gotovo še dolgo časa prevladujoča oblika reševanja ekološke problematike.

Tehniko je treba ekologizirati torej tako, da ne bo potrebovala dodatnega vzporednega tehničnega sistema za varstvo okolja, ki bi neučinkovito odpravljal in preprečeval ekološko pomanjkljivost primarne proizvodne, energetske in transportne tehnike. Po načelu krogotoka snovi, ki vzdržuje dolgotrajno stabilnost biosfere, se mora organizirati tudi družbena produkcija. To je najbolj učinkovita oblika razrešitve sodobnega protislovja med naravo in družbo. Večja ovira za vsestransko uresničitev tega načela je po Girusovu energetska stran tehnoloških in transportnih procesov. Človekova dejavnost mora upoštevati strategijo biosfere, »modrost življenja«, nakopičeno v teku milijarde let njenega obstoja.

Ekologizirana tehnika mora potrditi načelo, da človek ne sme znati slabše kot narava. Narava producira in troši brez odpadkov, tako naj tudi družba organizira svojo produkcijo in porabo. Samo vključitev človekove dejavnosti v biotični krogotok zagotavlja človeštvu prihodnost (MAIB, 1975, 148). Pri tehnološkem načinu industrijske proizvodnje tako v socialistični kot kapitalistični družbeni obliki je šlo za spreminjanje naravnih procesov v tehnološke industrijske procese, pri ekologizaciji proizvodnje pa se zahteva nasprotna usmeritev: spreminjanje tehnoloških industrijskih procesov v naravne procese. Po Ju. M. Maninu (1979, 59) ekologiziran tehnološki način proizvodnje, ki se že oblikuje v fazi razvitega socializma, ustreza komunističnemu načinu produkcije. Ekologizirana proizvodnja ima novo in širšo znanstveno osnovo. Klasična industrijska proizvodnja je temeljila na mehaniki in klasični fiziki makrosвета, za znanstveno-tehnično revolucijo pa je značilno izkoriščanje mikrosвета in predbioloških oblik gibanja materije. Nova faza ZTR vse vse bolj opira na biofizikalne in biokemične zakonitosti. Izpopolnjujejo biološke metode proizvodnje, povezane s prehodom od kemizacije k biologizaciji proizvodnje. Ekologizacija proizvodnje kvalitativno spreminja dosedanje industrijsko in poljedelsko produkcijo. Kemična sredstva za boj proti

škodljivcem poljedelskih kultur bodo zamenjala biološka sredstva. P. Kapica (VF, 1977, 1, 10) ugotavlja, da bo zaprta ekologizirana tehnologija bolj kompleksna in bo zahtevala večjo porabo energije. V svetovnem obsegu jo bo mogoče razviti samo, če bomo razpolagali dejansko z neizčrpnimi viri energije.

Ekologizirana tehnika zahteva po Girusovu:

- plansko uravnavanje vseh členov proizvodnje,
- kvalitativno druge ekonomske spodbude kot pa maksimalni profit,
- plansko upoštevanje potreb ljudi in okolja ne glede na velikost profita,
- zahteva pa tudi novo kulturo porabe.

Ob vsej tej perspektivni usmeritvi na ekologizirano tehnologijo, ki jo je treba vzpostaviti, E. T. Faddeev (SPEIS, 1978, 118) dvomi, da bi produkcijska tehnologija kdaj lahko prenehala negativno vplivati na naravno okolje. Mar ni družba v svojih sedanjih obsežnih zahtevah do narave ujeta v »hudičevo« zgodovinsko proizvedeno dialektiko, v katerem ene vrste ekološke probleme zamenjuje z drugimi, ene vrste onesnaženja z drugimi, ki ga v svojem bistvu ne odpravlja, ampak celo zaostre. Razvoj družbene proizvodnje na osnovi antropocentrizma, ki gleda na družbe neodvisno od narave kot celote in za katerega je narava samo vir, je opredelil tudi naravo sodobne tehnologije (Anučin, 1978, 59).

Z ekološkega vidika bi bilo mogoče klasificirati te tehnološke načine proizvodnje:

a) Empirična – predznanstvena, maloproduktivna, toda v glavnem ekološko zaprta, poljedelska, živinorejska, obrtniška proizvodnja. Proizvodnja in poraba sta povezani družbeno in ekološko. To je čas prevladujoče naravne proizvodnje.

b) Znanstvena, ekološko enostranska, strojno-mehanska, odprta, produktivna, industrijska proizvodnja. Tehnološko osvobajanje človekovih transportnih, tehnoloških in energetskih funkcij poteka na račun degradacije narave. Družbeno in ekološko se ločita proizvodnja in poraba. To je čas prevladujoče blagovne proizvodnje.

c) Znanstveno-dialektična, kompleksna, ekološko zaprta, toda družbeno visoko produktivna tehnologija. Osvobajanje človekovih neustvarjalnih produkcijskih funkcij ne poteka za ceno degradacije narave in njene vse večje obremenitve. Pride do ponovne integracije proizvodnje in porabe v družbenem in ekološkem pogledu. Tudi prostorska razvrstitev prebivalstva upošteva ekološka načela. Ekologizirana tehnologija je nestrojna in brezodpadna.

To ni tehnologija oddaljene prihodnosti, ampak z vso nujnostjo že pritiska na sedanost, samo vprašanje je, če bomo pravočasno odgovorili na to potrebo, preden se bo celotna naša civilizacija znašla v brezizhodnem položaju, ko ne bo več časa in sredstev, da bi v kratkem času množično vpeljali novo tehnološko-produkcijsko prakso. To bi se moralo zgoditi do konca 20. stoletja ali vsaj v prvih desetletjih 21. stoletja. V

mnogih deželah se že oblikuje množična zavest, da po starem tehnološkem produkcijskem in porabniškem načinu ni več mogoče dalje, toda ni pa še jasno, kako ubrati novo in drugačno pot.

Upanje in iluzije integralnega upravljanja z naravo

Družbena lastnina produkcijskih sredstev po stališčih sovjetskih avtorjev omogoča rešitev temeljnih problemov ne samo na ravni posamičnih delovnih organizacij, industrij in ekonomskih področij, ampak še zlasti na ravni nacionalne ekonomije kot celote (Hozin, 1979, 55). Družbena lastnina naravnih pogojev dela in plansko družbeno upravljanje z naravo v smeri optimizacije odnosov med naravo in družbo sta sposobna obvladati vsa dejanska in potencialna protislovja med naravo in družbo.

Skrajni čas pa seveda je, da se proklamirana teoretična prednost socializma glede možnosti reševanje ekološke krize čimprej uveljavi, drugače bomo navzlic tem prednostim tudi v socializmu umirali in obolevali zaradi onesnaženja okolja. Kljub vsem opravičljivim razlogom ostaja grenko spoznanje, da socializem ni preventivno ravnal glede na negativno ekološko prakso kapitalizma.

Od pozitivne rešitve ekoloških problemov je po Los'u (1978, 3) v znatni meri odvisna blaginja sedanjih in prihodnjih generacij. Po Los'u (1978, 91) v ekološkem pogledu še niso zadosti izkoriščene prednosti, ki jih nudi socialistična družba. Zavračajo muzejsko konserviranje narave, potrebna je aktivnejša pozicija, ki izhaja iz upravljanja narave in izoblikovanja novih tipov ravnotežij. Po Kamšilovu (MAIB, 1975, 150) povratak k poldivjaškemu stanju ni mogoč, pa tudi ne tehnicistična vizija zamenjave biosfere s tehnosfero, ampak le zavestno upravljanje z naravo z bolj dovršeno tehniko. Iz same ljubezni do narave se po ekonomistu Oldaku (1977, 62) človek ne more odpovedati uporabljanju narave. Potrebno je racionalno povezati interese sedanjosti in prihodnosti. Sovjetski avtorji ne menijo, da bi bilo treba ponovno vzpostaviti ali varovati nekakšno »idealno naravno ravnotežje«. Samo če se odpovemo razvoju in rasti človeštva, je mogoče zahtevati ohranitev nekega določenega ravnotežnega stanja. (Fedorov, 1977, 54).

Geološka in biološka revolucija sta stalno spreminjali naravno ravnotežje. Pojav rastlin je podrl obstoječe ravnotežje. Je bila to degradacija ali napredek? Z vidika nadaljnjega razvoja življenja je bil pojav svobodnega kisika v atmosferi napredek (ibidem, 53). Samo zato, ker se je podrlo naravno ravnotežje, se je človek lahko pojavil in je človeštvo preseglo okvir biološke evolucije. Človek ni edini, ki spreminja ali celo podira naravna ravnotežja, narava je sama pred človekom prehajala iz ene oblike ravnovesja v drugega, toda vedno je obstajalo neko stabilno, ciklično dinamično, razvojno ravnovesje.

Ponujata se dve možni strategiji človekovega odgovora na sedanji ekološki položaj:

1. Strategija idealizacije narave: narava ima vselej prav. To lahko vodi v pasivizacijo človekovega odnosa do narave ali pa prevzame aktivnejšo obliko, ki zahteva od človeka, da mora znati vsaj tako dobro kot narava.

2. Strategija obogatitve narave: upravljanje z naravo ima tudi svoje omejitve, ker ne bomo mogli nikoli upravljati z naravo, vesoljem kot celoto (*MAIB*, 1975, 227). Pri upravljanju z naravo je treba upoštevati tudi objektivno neopredeljenost samih procesov, ki je ne znižuje kopičenje naših spoznanj, kot tudi Heisenbergova relacija nedoločnosti ni rezultat pomanjkljivosti naših spoznanj, ampak izraz objektivne zakonitosti med impulzom in prostorsko lokalizacijo delca. Vsi procesi v biosferi se ravna po statističnih zakonitostih in sta zato neopredeljenost in alternativnost velikanski. Kako naj torej na globalni ravni upravljamo s temi izredno dinamičnimi in verjetnostnimi procesi? So organizacija družbe in družbeni odnosi primerni in dorasli za takšno odgovorno in tvegano nalogo?

Metodologija optimizacije biosfere se razvija tako v boju s tehnofobijo kot tudi z iluzijo stihijskega avtomatičnega premagovanja ekološke krize (*MAIB*, 1975, 205).

Optimalno upravljanje z naravo, ki naj bi temeljilo na popolnem znanju in dolgoročni optimalni prognozi, ima tudi svojo nedoločenost in se torej družba nikdar ne bo mogla izogniti elementu tveganja in nepreračunljivega izida pri vsakem večjem posegu v naravo. Današnje optimalne prognoze se lahko jutri spremenijo v svoje nasprotje in tako vedno stojimo pred tveganjem, da se pokaže, da so naši ustvarjalni posegi razdiralni procesi v biosferi, ki jih ne bomo mogli več zaobrtni (I. B. Novik, *VF*, 1973, št. 4, 77). Vsak podsistem ima tudi svoje kriterije optimizacije. V širšem kontekstu glede na druge kriterije se neka lokalna optimalnost pokaže za neoptimalno. Kar je npr. ekonomsko optimalno, še ni rečeno, da je družbeno in ekološko optimalno. Ni se več mogoče zanašati na stari način razmišljanja: poškodovali smo okolje, z znanostjo in tehniko pa bomo napake tudi popravili. V naravi bo vedno ostalo nekaj nepoznanega, pa tudi tisto, kar bo poznano, še ni rečeno, da bo v dosegu praktičnega obvladovanja (*MAIB*, 1975, 209). Zaradi omejenosti naših znanj o organizaciji življenja ne moremo enkrat za vselej nezmotljivo sprojektirati prihodnje idealne narave (*MAIB*, 1975, 152). V tehničnih sistemih ni takšne trajnosti in zanesljivosti, kakršno je izdelala narava v milijonih let.

V osnovi evolucije biosfere je sistem poskusov in zmot. Glede na izhodiščne predpostavke antropogeneze je torej človek tudi produkt poskusa in zmot. Je razumno in smotrno bitje, ki je izšlo iz nesmotrnega in nerazumnega procesa. Človek je tudi začel preoblikovati naravo s poskusom in zmoto (P. Kapica, *VF*, 1977, št. 1, 47).

Ker zmote postajajo vse bolj tvegane in usodne, se pred družbo postavlja zahteva, naj preoblikuje naravo sicer s poskusom, toda brez

zmote. Toda s poskusom niso dani apriorni pogoji, ki bi izključili zmoto. Tveganje in zmota ostajata torej tudi v prihodnje neizbežna spremljevalca človekovega spreminjanja narave, ki ju ne more odpraviti nikakršno optimalno upravljanje z naravo. To spoznanje pa narekuje večjo previdnost in treznost pri ustvarjalnem poseganju v naravo. Dialektični paradoksi človekovega spreminjanja narave delujejo z vso močjo.

Uporabljena literatura

- Anučin V. A., Osnovy prirodnopol'zovanija. Teoretičeskij očerk, Moskva 1978.
 Arakeljan A., Naučno-tehničkéskaja revolucija i biosfera, VF 1976, št. 5.
 Bosquet M./Gorz A., Écologie et Liberté, Paris 1977.
 Dubinin N. P. / Pašin Ju. V., Mutagenez i okružajuščaja sreda, Moskva 1978.
 Environmental Quality. The Fourth Annual Report of the Council on Environmental Quality, Washington 1973.
 Fedorov E. K., Ekologičeskij krizis i social'nyj progress, Leningrad 1977.
 Girusov E. V., Sistema »obščestvo-priroda«, Moskva 1976.
 Goldman M., The Spoils of Progress: Environmental Pollution in the Soviet Union, Cambridge 1972.
 Gudožnik G. S., Naučno-tehničkéskaja revolucija i ekologičeskij krizis, Moskva 1975.
 Harich W., Kommunismus ohne Wachstum? Rowohlt 1975.
 Hozin G., The Biosphere and Politics, Moskva 1979.
 Kapica P. L., Naučnyj i social'nyj podhod k rešeniju global'nyh problem, VF, 1977, št. 1.
 Laptev I., The Planet of Reason (A Sociological Study of Man-Nature Relationship), Moskva 1977.
 Los' V. A., Čelovek i priroda, Moskva 1978.
 Manin Ju. M., NTR i ekologizacija proizvodstva, Minsk 1979.
 Metodologičeskije aspekty issledovanija biosfery, Moskva 1975.
 Problema okružajuščej sredy v mirovoj ekonomike i meždunarodnoj otnošenijah, Moskva 1976.
 Socialnye problemy ekologii i sovremennost, Moskva 1978.
 Society and Environment: a Soviet View, Moskva 1977.
 Šklovskij I. S., Vselennaja, Žizn', Razum, Moskva 1973.
 Voprosy filosofii (okroglá miza): »Čelovek i sreda ego obitanija,« 1973, št. 1, 2, 3, 4).
 Voprosy filosofii (okroglá miza): »Nauka i global'nye problemy sovremennosti« 1974, št. 8., 9, 10; 1975, št. 1).

Uporabljene kratice:

- SPEIS = Social'nye problemy ekologii i sovremennost, Moskva 1978.
 SAE = Society and Environment: a Soviet View, Moskva 1977.
 VF = Voprosy filosofii.
 VE = Voprosy ekonomiki.
 NTR = Naučno-tehničkéskaja revolucija i krizis sovremennoj buržuaznoj ideologii, Moskva 1978.
 POS = Problema okružajuščej sredy v mirovoj ekonomike i meždunarodnyh otnošenijah, Moskva 1976.
 MAIB = Metodologičeskije aspekty issledovanija biosfery, Moskva 1975.

Vpliv bivalnega okolja na počutje in aktivnost stanovalcev

(*ljubljskih stanovanjskih sosesk*)

Urbanizacija je – poleg industrializacije – nedvomno eden najsilovitejših pretresov v življenju ljudi. Tisoči, stotisoči, milijoni ljudi se morajo danes prilagajati novemu načinu življenja, povsem različnemu od vseh tistih, ki so bili običajni v dolgi zgodovini človeštva.¹

Na prvi pogled urbanizacija sicer ni nič tako zelo novega, saj so prva »mesta«, ki so arheologi odkrili njihove ostanke – Catal Höyük v Mali Aziji in Jeriho – stara kakih deset tisoč let. Vsa zgodovina »civiliziranega« človeštva je v nekem smislu zgodovina mest: mesta so bila središča obrti in trgovine, kulture, sedeži oblasti in administracije.

Toda ob vsem tem ne smemo pozabiti, da je živela v mestih do nedavnega le neznatna manjšina ljudi: redkokdaj več kot desetina vsega prebivalstva. Pa ne samo to; kljub temu da so bila mesta obdana z obzidjem, so bila močnejše povezana s kmetijskim podeželjem kot danes. Pred mestnim obzidjem ali pa tudi znotraj njega je imel meščan pogosto svoje posestvo ali parcelo. Na Kitajskem je živela tudi zemljiška gospoda v mestih – in ne na gradovih, raztresenih po podeželju, tako kot v evropskem srednjem veku.

Kako nenaden in silovit je razvoj urbanizacije v našem času, nam kaže tudi primer Ljubljane. Še leta 1870 je štela Ljubljana komajda malo več kot 20 tisoč prebivalcev; sto let kasneje, leta 1970, pa je bilo prebivalcev že blizu 300 tisoč. V enem samem stoletju se je prebivalstvo več kot podeseterilo. In ta ekspanzija seveda še nikakor ni končana: že ob koncu tisočletja bo prebivalstvo Ljubljane doseglo ali preseglo pol milijona.

Pri vsem tem pa je mestna rast Ljubljane še vedno razmeroma »zaspana«, če jo primerjamo z rastjo drugih velikih jugoslovanskih mest: med vsemi ima namreč najmanjšo dinamiko rasti v tem stoletju. Pa ne samo to. Tudi Jugoslavija kot celota je po urbaniziranosti še vedno razmeroma precej nizko, saj je na predzadnjem mestu v Evropi (pred Albanijo).² Kar 59% prebivalstva Jugoslavije živi še vedno v naseljih z manj kot 2000 prebivalci, in le 9% v mestih z nad 100.000 prebivalci.³ Prava urbana revolucija je torej očitno šele pred nami.

¹ Članek je izsek iz raziskave »Problemi stanovanjske izgradnje v Ljubljani v luči vrednot samoupravne družbe«, ki jo je izvedla skupina raziskovalcev na Fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo v Ljubljani v sodelovanju z zunanjimi sodelavci (nosilka raziskave: Zinka Venta), financirala pa skupščina mesta Ljubljane ter Raziskovalna skupnost Slovenije.

² Mlinar Z.: Urbanizacija, urbanizem in sociologija, FSPN, Ljubljana 1978, stran 99 ss.

³ Janić M.: Gradovi i naselja u Jugoslaviji: ocena razvoja u periodu posle drugog svetskog rata i mogućnosti razvoja do 2000-te godine, v: Gradovi i naselja u Jugoslaviji, materiali sa savetovanja stalne konferencije gradova Jugoslavije, Zagreb 1977.

Mestno bivalno okolje, ki se mu morajo danes prilagajati množice ljudi in se mu bodo morale jutri prilagajati še večje množice, se temeljito razlikuje od vsega, kar je preživel človek v prejšnjih stoletjih in tistočletjih svojega razvoja. Nedvomno je človek podedoval že od svojih živalskih prednikov celo vrsto »arhetipov«, specifičnih načinov doživljanja in reagiranja na pojave v svojem naravnem okolju. Ti arhetipi mu omogočajo, da doživlja različne rastline in živali, različne barve in oblike kot prijetne ali neprijetne, toda vsekakor kot »smiselne«, kot del »svojega« sveta, v katerem ima tudi on sam svoje mesto. Mesto pa uklene posameznika v okolje, v katerem vsi ti arhetipi nenadoma odpovedo. Popolnoma ravne črte, horizontale in vertikale, pravi koti, serialno ponavljanje povsem enakih elementov – vse to se v naravi pojavlja izredno redko in ljudem navadno ne daje občutka smiselnosti in domačnosti. Seveda se ti elementi pojavijo že pri najstarejših zidanih bivališčih; toda šele danes oblikujejo celotno »pokrajino«, celoto »sveta«, v katerem živi človek. Kmet živi še vedno v povezavi z naravo in tudi prebivalec majhnega mesta ima naravo tako rekoč pred hišnimi vrati.

Odtrganost človeka od narave gre z roko v roki z njegovo odtrganostjo od drugega človeka. V nasprotju s kmetom, ki osebno pozna vse druge prebivalce svoje vasi, je meščanu pogosto tujec celo sosed, ki živi na istem stopnišču stanovanjskega bloka ali celo v istem nadstropju kot on. Res je, da žive v mestu množice ljudi – toda čim večje so te množice, tem bolj so si ljudje tuji med seboj. Večja fizična bližina ljudi nikakor ne spodbuja stikov med njimi, ampak prav nasprotno. Pripadniki mnogih živalskih vrst imajo svoj strogo določeni »življenjski prostor«, ki ga branijo pred vsiljivci, pogosto na življenje in smrt.

Podobno zbuja tudi pri ljudeh prevelika fizična bližina drugih občutek ogroženosti, ki jim brani, da bi navezovali z njimi tesnejše stike. Človek je, kot je znano, ne le »družbena«, ampak tudi »družabna« žival: edinole kot član skupnosti je lahko dosegel tisto stopnjo razvoja, s katero se ponaša danes. Videti je torej, da mestno bivalno okolje, v katerem se giblje kot tujec med tujci, ogroža eno njegovih najglobljih potreb.

Ko govori Marx v *Filozofsko-ekonomskih rokopisih* o oblikah človeške odtujenosti, navaja poleg odtujenosti človeka od narave in od drugega človeka predvsem odtujenost od njegove lastne aktivnosti, od njegovega dela. Tudi glede tega nas postavlja sodobno mesto pred težavne probleme. Bivališča srednjeveških meščanov so bila najpogostejše tudi kraj njihove aktivnosti. Obrtniška delavnica ali trgovina je bila v neposredni zvezi z bivalnim prostorom. Nasprotno pa sodobni meščan svojega dela navadno ne opravlja tam, kjer prebiva. Še več: tista območja mesta, kjer ljudje največkrat prebivajo – stanovanjske soseske na obrobju mesta ali »sub-urbi« – se bolj ali manj izrazito ločijo od mestnih središč, ki so navadno hkrati upravna, poslovna in kulturna in potemtakem tudi zaposlitvena središča. Stanovanjske soseske na obrobju mesta pa se pogosto bolj ali

manj približujejo zvrsti »spalnega naselja«, v kateri ni nobenega pravega življenja in aktivnosti.

Taki in podobni problemi naravnost kričijo po raziskovanju, ki naj bi pokazalo, kakšno je pravzaprav stanje v naših mestnih naseljih in kako bi bilo mogoče oblikovati bolj humano bivalno okolje. Žal je takih raziskav vse premalo: urbanistične odločitve, pri katerih se s potezo svinčnika odloča o usodi tisočih ljudi, se pri nas navadno ne opirajo na preverjene znanstvene ugotovitve, ampak na intuitivno presojo ali pa celo kar na interese nekih določenih skupin.

V tem članku nameravamo poročati o nekaterih empiričnih ugotovitvah, do katerih smo prišli v sedmih stanovanjskih soseskah v Ljubljani: v Stožicah (soseska BS-7), v Zgornji Šiški (soseska ŠS-6), na Draveljski gmajni (ŠS-8), v Kosezah (ŠS-9) na Viču (VS-4), na Murglah (MS-12) ter v Štepanjskem naselju. Stanovalce teh sosesk smo anketirali z dvema vprašalnikoma. Najprej smo izvedli sondažno raziskavo, v kateri smo zajeli 66 gospodinjstev.⁴ Nato pa smo na podlagi izkušenj iz sondažne raziskave izdelali nov vprašalnik za glavno raziskavo, ki smo jo izvedli na skupno 266 gospodinjstvih. Ta gospodinjstva tvorijo približno 2% vseh gospodinjstev, ki prebivajo na območju teh sosesk.

V nadaljnjem si bomo ogledali najprej tiste dejavnike bivalnega okolja, ki vplivajo na zadovoljstvo oziroma počutje stanovalcev – nato pa tiste, ki vplivajo na njihove aktivnosti.

1. Bivalno okolje in zadovoljstvo stanovalcev

Zadovoljstvo s svojim bivalnim okoljem nasploh, kot tudi zadovoljstvo s posameznimi vidiki svojega bivalnega okolja so stanovalci ocenjevali na sedemstopenjski lestvici. Pri tem je bilo povprečje, ki so ga dosegli vsi anketiranci v naši glavni raziskavi, enako 4,7. Povprečje, ki bi ga na naši sedemstopenjski lestvici lahko pričakovali teoretsko, bi bilo enako 4,0: videti je torej, da so naši anketiranci s svojim bivalnim okoljem v splošnem še kar zadovoljni. Toda od česa je odvisno to zadovoljstvo?

Da bi lahko odgovorili na to vprašanje, smo izvedli regresijsko analizo splošnega zadovoljstva z bivalnim okoljem, pri čemer smo upoštevali zadovoljstvo s tremi glavnimi sferami bivalnega okolja: stanovanjem, stavbo in okolico stavbe. Pokazalo se je, da je faktor, ki pojasni daleč največji del variance splošnega zadovoljstva, zadovoljstvo s *stanovanjem*. Zadovoljstvo s stanovanjem pojasni 29% variance splošnega zadovoljstva, medtem ko vsi ostali dejavniki, za katere je bilo mogoče ugotoviti, da tudi vplivajo na zadovoljstvo, pojasnijo le 17%.

Zakaj je zadovoljstvo s stanovanjem tako pomembno v primerjavi z drugimi vidiki bivalnega okolja? Očitno zato, ker je potreba po stanova-

⁴ Makarovič J. – Venta Z.: Problemi stanovanjske izgradnje v Ljubljani v luči vrednot samoupravne družbe I: Preliminarna empirična raziskava, Raziskovalni inštitut FSPN, Ljubljana 1979.

nju ena temeljnih človeških potreb, in ker je ta potreba zadovoljena le deloma. Zanimivi so na primer odgovori naših anketirancev na vprašanje, ali je njihovo stanovanjsko vprašanje za nadaljnjih nekaj let zadovoljivo rešeno. Kljub temu, da gre za razmeroma nove stanovanjske soseske, je odgovorilo 20% vprašanih, da to vprašanje sploh ni rešeno, in 25%, da je rešeno le deloma. Le 55% jih je bilo torej mnenja, da je njihovo stanovanjsko vprašanje rešeno v celoti.

Med razlogi, zakaj stanovanjsko vprašanje ni rešeno, so daleč najpogostejši tisti, ki se tičejo velikosti stanovanja. V novejših stanovanjskih soseskah je slaba kvaliteta stanovanja (npr. vlaga, zanemarjenost) seveda redkejši problem – toda problem velikosti stanovanja nikakor ni redkejši, saj ga navaja kar 27% anketirancev. Pri tem pa nikakor ne gre samo za absolutno pomanjkanje stanovanj, ampak tudi za socialno neenakost: medtem ko živijo nekateri v premajhnih stanovanjih, živijo namreč drugi v večjih stanovanjih, kot bi jih potrebovali. Ko smo namreč primerjali število družinskih članov ter bivalnih prostorov v stanovanjih naših anketirancev glede na standarde, smo ugotovili, da je »ustrezno zasedenih« 46% stanovanj, »prezasedenih« 24% – na kar 30% »premalo zasedenih«.

Velikost stanovanja pa ni edini dejavnik, ki pomembno vpliva na zadovoljstvo s stanovanjem. Nasprotno, regresijska analiza nam pove, da pojasni zadovoljstvo z velikostjo stanovanja le 9% variance zadovoljstva s stanovanjem – kar 27% variance pa pojasni zadovoljstvo z razporedom prostorov v stanovanju. Seveda je zadovoljstvo z razporedom prostorov v stanovanju močno statistično povezano z zadovoljstvom z velikostjo stanovanja. Očitno je odvisno od njega: kjer je stanovanje majhno, se bodo težave z razporedom prostorov veliko prej izrazile. V majhnem stanovanju verjetno tudi z idealnim tlorisom ne moremo delati čudežev.

Vseeno pa je videti, da je poleg velikosti stanovanja tudi njegov tloris pomemben dejavnik. Kot opozarja Bahr⁵, se predstave arhitektov o tem, čemu je treba posvetiti pri načrtovanju stanovanja največjo pozornost, ne ujemajo vedno s potrebami stanovalcev samih. Arhitekti pogosto pripisujejo nesorazmerno velik pomen pasivnim in potrošnim funkcijam stanovalcev, darežljivo odmerjajo prostor npr. za kuhinje, jedilnice in spalnice – pozabljajo pa, da se odvija v stanovanju tudi cela vrsta *aktivnosti*, ki jih premalo upoštevajo. S temi ugotovitvami se skladajo tudi odgovori naših anketirancev na vprašanje, za katere funkcije je arhitekt v stanovanju odmeril premalo prostora. Najpogosteje so anketiranci navajali, da je arhitekt odmeril premalo prostora za orodje in razna opravila (27%), za študij, za igrače in igro otrok, za pranje in sušenje perila ter za učenje otrok. Najredkeje pa so navajali, da je prostora premalo za kuhanje, spanje ter higieno (sanitarni prostori).

Ta primer lepo kaže, kako lahko tudi z načrtovanjem stanovanj prispevamo k temu, da postane soseska »spalno naselje«, kjer se nič ne

⁵ Bahr⁵ H.P.: Die moderne Groszstadt, Nymphenburger Verlagshandlung, München 1974.

dogaja – ali pa kraj raznovrstnih udejstvovanj v prostem času, v katerih ljudje zadovoljujejo svoje interese ter razvijajo svoje sposobnosti.

Sodobna psihologija razlikuje med »primarnimi« in »sekundarnimi« človeškimi potrebami. Primarne potrebe so tiste, ki se pojavljajo pri vseh ljudeh in morajo biti vsekakor zadovoljene, če naj se pojavijo še kake druge potrebe. Šele potem, ko so zadovoljene primarne potrebe, se lahko razvijajo sekundarne ali »višje« potrebe. V tem smislu imamo lahko potrebo po stanovanju za primarno, potrebo po ugodnostih v širšem bivalnem okolju pa za sekundarno. Šele tedaj, ko bodo stanovanjske razmere kolikor toliko urejene, bodo začeli stanovalci pripisovati večji pomen zadevam v širšem bivalnem okolju – npr. vzdrževanosti stavb, urejenosti okolja, arhitektonski zasnovi soseske in videzu celote, medčloveškim odnosom, delovanju uslužnostih dejavnosti itd. Videli smo, da vsi ti dejavniki pojasnijo razmeroma majhen del variance splošnega zadovoljstva z bivalnim okoljem, kar pripisujemo relativni nezadovoljenosti potreb po stanovanjih. Po drugi strani pa vidimo prav tu pomemben izziv načrtovalcem: čim uspešneje bomo v prihodnosti reševali stanovanjsko stisko, tem bolj kritični bodo postajali stanovalci do načrtovalcev sosesk, tem manj bodo zadovoljni z rešitvami, ki ne bodo ustrezale njihovim potrebam.

Prav tu pa se kaže, da je situacija že zdaj kritična. Povprečna stopnja zadovoljstva s stanovanjem je namreč še razmeroma visoka ($M = 5,2$), stopnja zadovoljstva s stavbo pa je že nižja ($M = 4,7$), še nižje pa je povprečno zadovoljstvo z okolico stavbe ($M = 4,4$). Že zdaj so torej stanovalci s svojim širšim bivalnim okoljem manj zadovoljni kot s stanovanjem: čim pomembnejše bo za stanovalce širše bivalno okolje, tem nižja bo stopnja njihovega splošnega zadovoljstva.

Toda kaj bi bilo treba storiti za izboljšanje tega okolja? Vzemimo en sam primer: problem videza soseske ima danes le neznamenit vpliv na splošno zadovoljstvo z bivalnim okoljem, vendar lahko pričakujemo, da se bo ta vpliv v prihodnje povečal. Zato ni odveč, če si ogledamo, kaj menijo stanovalci o tem videzu.

V našem vprašalniku smo postavili med drugim tudi vprašanje: »Kaj bi lahko očitali stavbam v okolici vašega stanovanja glede na njihov videz?« Navedli smo devet možnih odgovorov, med katerimi so anketiranci izbrali vse tiste, za katere so menili, da so ustrezni. Največ anketirancev (26%) je odgovorilo, da so »stavbe enolične in zgrajene brez fantazije«. Naslednji najpogostejši odgovor je bil, da so »vse stavbe enake, tako da se težko orientiram«; skoraj enako pogost je odgovor, da je »premalo živih barv, vse sivo«.

Slika je enoznačna: kar najbolj moti stanovalce pri videzu njihovih sosesk, je monotonost. Poglavitna napaka načrtovalcev naših stanovanjskih sosesk je pomanjkanje fantazije, pomanjkanje ustvarjalnosti in poguma za nove rešitve. Morda se bo komu zdelo, da lahko zaide preveč drzen načrtovalec tudi v nasproten ekstrem – v ekstravagantnost. Toda ta

nevarnost je daleč manjša, kot bi morda sklepali spričo nekaterih nenavadnih oblik v naših stanovanjskih soseskah. Le 7,5% anketirancev je bilo namreč mnenja, da so stavbe v soseski »ekstravagantne, nenavadne, čudne« – torej več kot trikrat manj kot pa tistih, ki so sodili, da so stavbe monotone. Celó v soseski, ki so jo stanovalci ocenili kot najbolj »ekstravagantno« – v Kosezah – ni bilo takih odgovorov nič več, ampak prav toliko kot tistih, ki so sodili, da je enolična. Prav ta, najbolj ekstravagantna in najmanj enolična med našimi soseskami, nam je torej lahko zgled, kako bi morali graditi, da bi dosegli ravnovesje med razgibanostjo in nenavadnostjo na eni strani – ter urejenostjo in skladnostjo na drugi.

2. Bivalno okolje in aktivnosti stanovalcev

S subjektivističnega stališča je zadovoljstvo ljudi hkrati že tudi končni cilj in najvišja vrednota. Idealno stanje je, kot pravi Bentham, »največja možna sreča največjega možnega števila ljudi«. Subjektivist je hkrati eudaimonist ali hedonist: končno merilo ustreznosti bivalnega okolja je zanj potemtakem prav v tem, koliko omogoča zadovoljstvo stanovalcev.

S širšega stališča, ki je hkrati tudi stališče marksizma, pa je doživljanje samo en vidik človeške stvarnosti. Človek je subjektivno-objektivno bitje. Subjektivna sfera, tj., sfera doživljanja, in objektivna sfera delovanja sta pri njem samo dva dela enega samega, enotnega procesa. Za obstoj slehernega živega organizma je potrebno po eni strani sprejemanje vplivov iz okolja, po drugi pa obratno delovanje na okolje. Prvo funkcijo opravljajo pri višjih živalih čutni organi ter aferentni živčni sistem, drugo pa eferentni živčni sistem in mišice. Prvi izmed obeh kompleksov je pri človeku podlaga za mišljenje in čustvovanje, drugi pa izhodišče hotenja in akcije. Mišljenje in čustvovanje izhaja iz objekta in je usmerjeno proti subjektu – hotenje in akcija pa izhajata iz subjekta ter sta usmerjeni proti objektu. V prvem primeru gre za proces »humanizacije prirode«, v drugem pa za proces »naturalizacije človeka«.⁶

Glavni očitak, ki ga je Marx v *Tezah o Feuerbachu* naperil proti staremu materializmu, je ravno v tem, »da je predmet, dejanskost, čutnost pojmovana le v obliki objekta ali zora; ne pa kot čutno človeška dejavnost, praksa...«⁷ Sodobna psihologija je potrdila, da je tudi dojemanje in doživljanje stvarnosti samo odvisno od človekove dejavnosti. Potrebe,

⁶ Prim. Makarovič J.: Vzgoja samoupravljalvske osebnosti, Raziskovalni inštitut FSPN, Ljubljana 1978, ter isti, Problemi stanovanjske izgradnje v Ljubljani v luči vrednot samoupravne družbe II: Bivalno okolje in človeške vrednote, Raziskovalni inštitut FSPN, Ljubljana 1980.

⁷ Marx K. – Engels F.: Izbrana dela II, Cankarjeva založba, Ljubljana 1967, stran 357. Marx dodaja: »ne subjektivno«. Stari materializem je torej hkrati »objektivizem«. To seveda drži, a le glede na izhodišča tega materializma, nikakor pa ne glede na njegove konsekvence. Končna konsekvence starega materializma je namreč prav subjektivni idealizem, kar nam lepo izpričuje ves razvoj angleške klasične filozofije od Hobbesa do Huma. Humu, ki predstavlja najvišji domet te filozofije in hkrati njeno *deductio ad absurdum*, sledi nemška klasična filozofija, ki ji Marx priznava, da je razvila »dejavno stran«, vendar ne pozna »dejanske, čutne dejavnosti«. Prav ta »dejanska, čutna dejavnost« pa je hkrati osrednja vsebina marksizma samega. Kot vidimo, sledi tu razvoj filozofije podobni logiki kot psihični procesi pri posamezniku. Verigi čutno dojemanje-čustvovanje-hotenje-akcija ustreza veriga mehanski materializem-subjektivni idealizem-objektivni idealizem-dialektični materializem.

želje in interesi se prebujaajo in razvijajo sporedno s tem, ko človek deluje in zadovoljuje svoje potrebe. Spraševanje po potrebah in interesih ljudi – celo po njihovih »zgodovinskih« ali »razrednih« interesih – je torej enostransko početje, če hkrati ne upoštevamo tega, da so tudi interesi in potrebe sami rezultat akcije. Ne nameravamo sicer oporekati trditvi, da sleherna akcija predpostavlja neko potrebo; toda zaradi tega ni nič manj resnična neka druga trditev – znameniti izrek iz Goethejevega *Fausta*: »V začetku je bilo dejanje!«

Dejavnosti, ki jih opravljajo stanovalci v svojem bivalnem okolju, niso za nas potemtakem nič manj pomembne kot njihovo počutje, njihovo doživljanje in vrednotenje tega okolja. Dejavnosti, ki jih opravljajo ljudje v svojem bivalnem okolju in v prostem času, so morda za nas še pomembnejše kot njihovo delo v proizvodnji. Ali ne beremo v *Kapitalu*, da se pričenja carstvo svobode šele onkraj materialne proizvodnje?

V naši raziskavi smo vprašali stanovalce, kako pogosto se ukvarjajo s 13 različnimi dejavnostmi. Dokončni seznam teh dejavnosti je šel skozi celotno vrsto redakcij, saj je trajala že izdelava preskusnega vprašalnika skoraj vse leto 1978. Izbrali smo take dejavnosti, za katere smo domnevali, da so odvisne od bivalnega okolja, in dali poseben poudarek tistim, ki naj bi prispevale k samouresničevanju posameznika. S faktorsko analizo odgovorov stanovalcev smo dobili dva faktorja, ki ju je bilo mogoče smiselno interpretirati: faktor »kulturnih dejavnosti«, med katerimi je izstopalo obiskovanje kulturnih prireditev (gledališče, koncerti, galerije, muzeji itn.), obiskovanje knjižnice, obisk družbeno zabavnih prireditev ter športno udejstvovanje – ter faktor »domaćih hobijev«, kjer izstopajo izleti v naravo, razni konjički (npr. zbirateljstvo), delo na vrtu in gojenje rož ter skrb za red in čistočo zunaj lastnega stanovanja.

Pokazalo se je, da je faktor kulturnih dejavnosti le malo odvisen od bivalnega okolja; te dejavnosti so odvisne predvsem od izobrazbe in dohodka. Prav obratno pa velja za »domaće hobije«. Tudi ti sicer pozitivno in statistično pomembno korelirajo z izobrazbo in dohodkom, vendar je zveza zelo šibka in komajda vredna omembe. Tem izrazitejša pa je njihova povezanost z bivalnim okoljem. Stanovalci se ukvarjajo z domačimi hobiji tem pogosteje,

- čim pogosteje imajo pri stanovanju vrt,
- čim več bivalnih prostorov ima stanovanje,
- čim večja je prostornost v soseski,
- čim večja je prostornost prometa,
- čim večja je kvadratura stanovanja,
- čim manjša je izraba zemljišča v soseski⁸.

⁸ Nekateri gornji pojmi zahtevajo kratko pojasnilo za bralca, ki ni strokovnjak na področju urbanizma. Indeks »prostornosti« dobimo tako, da delimo površino celotnega nezazidanega območja v soseski s celotno etažno površino v stavbah. Prostornost prometa dobimo podobno, le da tu ne vzamemo za izhodišče celotnega nezazidanega območja, ampak le tisto, ki je namenjeno prometu. »Izraba« pa je enaka razmerju med površino zemljišča ter etažno površino stavb v naselju. Če bi bila vsa površina zemljišča zazidana s pritličnimi stavbami, bi bila vrednost izrabe enaka 1,0. Vrednost tega indeksa se manjša na račun nezazidanih površin ter veča na račun povečevanja števila nivojev oz. etaž.

Navedli smo samo tiste značilnosti bivalnega okolja, pri katerih doseže Pearsonov koeficient korelacije z domačimi hobiji vsaj vrednost 0,30. Razporedili smo jih po višini teh koeficientov: najvišji je torej koeficient korelacije pri posedovanju vrta ($r=0,49$), najnižji pa pri izrabi zemljišča v soseski ($r=0,33$).

Gornji podatki kažejo, da je aktivnost stanovalcev v njihovem neposrednem bivalnem okolju odvisna predvsem od obsega »življenjskega prostora«, ki ga imajo na razpolago. Pri tem je pomembna tako prostornost stanovanja samega in dodatni prostor, ki obdaja stanovanje (vrt), kot tudi urbanistična zasnova celotne soseske. Razumljivo je, da bodo stanovalci bežali iz sosesk, v katerih zaradi pomanjkanja prostora preprosto »ne morejo dihati« – da se bodo manj kreativno udeleževali v domačem okolju ter si raje iskali zabave in razvedrila drugod. Soseska se bo tako približala tipu »spalnega naselja«.

Za take in podobne probleme pogosto krivimo sodobne »termitnjake« – bloke in stolpnice – vendar je tu le del resnice. Zavedati se moramo namreč, da je eden najpomembnejših načinov povečevanja »življenjskega prostora« stanovalcev prav gradnja v višino. S tem povečujemo tudi razpoložljivi prostor za vrtove in zelenice – in to ne le v okolici stavb, ampak tudi na višjih nivojih (balkoni, terase), kot je vedela asirska kraljica Semiramis že pred štirimi tisočletji. Vendar pa vse kaže, da večanje števila nivojev v naših stanovanjskih soseskah ni v službi humanizacije bivalnega okolja, ampak je v glavnem le način prilagajanja načrtovalca ekonomskim in drugim zahtevam in razmeram. Pokazalo se je namreč, da v tistih stanovanjskih soseskah, kjer prevladuje visoka zazidava, stanovalci nikakor nimajo relativno večjega prostora v okolici stanovanj, niti niso zaradi tega večja stanovanja sama. Prav nasprotno: kjer imamo visoke stavbe, je prostor na stanovalca v okolici manjši; manjša so tudi stanovanja sama. Zakaj je temu tako? Odgovor je preprost: zahteve naročnika glede gospodarjenja s prostorom so ponekod blažje drugod spet ostrejšje. Kjer je cena za odkup zemljišča visoka, postane gradnja »rentabilna« šele tedaj, ko smo strpali dovolj veliko število stanovanj na razpoložljivi prostor – kot smo se lahko sami prepričali med našim sodelovanjem pri načrtovanju soseske »Nove Poljane«.⁹ Načrtovalec bo v takem primeru skušal »varčevati« s prostorom na vse mogoče načine: z večanjem števila nivojev, z manjšanjem izvenstanovanjskih površin, z manjšanjem stanovanj itn.

Balkoni, ki naj bi stanovalcem višjih nadstropij nadomestili vrtove, bodo razmeroma majhni in potemtakem le skromen nadomestek. Drugod, kjer varčevanje s prostorom ne bo potrebno, pa bo ravnal načrtovalec s prostorom bolj širokosrčno, in to v vseh ozirih. Če bi cene zemljišč izenačili vsaj do neke mere (za kar bi bili seveda potrebni posebni politični

⁹ Makarovič J. – Mlinar Z.: »Sociološki vidiki načrtovanja in prostorsko-družbene ureditve soseske CS-6 Nove Poljane, I in II«, Raziskovalni inštitut FSPN, Ljubljana 1977.

in ekonomski ukrepi), ter resneje kot doslej ukrepali tudi proti socialni neenakosti – bi lahko zagotovili spodoben življenjski prostor vsakomur. Seveda pa se razume samo po sebi, da bi morali hkrati močno omejiti tudi gradnjo enodružinskih hiš, ki pomenijo dandanes le preveliko zapravljanje prostora.

Pregled dejavnosti stanovalcev pa nam hkrati nakazuje tudi to, da se potrebe in želje stanovalcev nasploh lahko le deloma zadovoljijo v okviru stanovanjske soseske. Značilno je na primer, da je 22% stanovalcev izjavilo, da se vsaj enkrat tedensko obiskujejo s svojimi sosedi v okviru naselja – toda kar 42,5%, torej še enkrat več, se jih obiskuje tedensko s prijatelji in sorodniki iz drugih delov mesta! Podobno velja za družbeno-politično oziroma samoupravno udejstvovanje. Le 10% se jih tako udeležuje v »lokalnem« okviru, tj., v okviru hišnega sveta, naselja ali krajevne skupnosti vsaj enkrat tedensko – toda 20% v drugih okvirih.

Zanimivi so tudi odgovori stanovalcev na vprašanje, na kateri kraj ali območje se čutijo osebno najbolj navezane. Na to vprašanje je odgovorilo:

- 25%, da se čutijo najbolj navezane na določeni predel Ljubljane (torej ne na sosesko, temveč na področje, kakršno je npr. Šiška ali Vič),
- 22%, da se čutijo najbolj navezane na Ljubljano kot celoto,
- 21%, da se čutijo najbolj navezane na svojo stanovanjsko sosesko,
- 19%, da se čutijo najbolj navezane na svoj domači kraj in
- 13%, da se na noben kraj ne čutijo posebej navezane.

Kot vidimo, solidarnost s sosesko sicer nedvomno obstaja, vendar mora soseska to svojo vlogo deliti z mnogimi drugimi točkami oziroma predeli, kjer zadovoljujejo stanovalci svoje potrebe. Stanovanjska soseska igra torej v življenju stanovalcev slejkoprej le parcialno vlogo. Aktivnosti stanovalcev na ravni soseske nam torej ne povedo vsega o tem, koliko so zadovoljene potrebe stanovalcev.

Vzemimo npr. znameniti problem »osamljenosti« ljudi v mestnem bivalnem okolju. Kako pogosto se stanovalci obiskujejo s sosedi in prijatelji, smo delno videli že zgoraj; toda natančnejšo podobo o druženju s sosedi nam dajejo odgovori na vprašanja, kjer smo podrobneje opredelili naravo tega druženja. Stanovalce smo vprašali, kakšni so v splošnem njihovi odnosi s sosedi – in sicer posebej s tistimi v stavbi ter posebej s tistimi v drugih stavbah. Vzemimo na primer odgovore, ki se nanašajo na sosede v drugih stavbah: kar 65% anketirancev je izjavilo, da nima s temi sosedi praktično nobenih stikov ali pa se z njimi le pozdravljajo. Pa tudi za sosede znotraj stavbe je ta odstotek le nekoliko nižji in znaša 49%. Stanovalcev, ki se s sosedi – tako tistimi iz lastne stavbe kot tudi s tistimi iz drugih – v najboljšem primeru le pozdravljajo in nimajo z njimi nobenih drugih stikov, je 37,5%.

Stiki stanovalcev s sosedi so torej razmeroma skromni, zato bi lahko na prvi mah pričakovali, da bomo pogosto naleteli na občutek osamljenosti. Vendar pa nikakor ni tako. Le 7% anketirancev je izjavilo, da v

naselju močno pogrešajo možnosti pogovora z ljudmi, s katerimi bi jih družili skupni interesi. Med skupno 20 različnimi zadevami, ki jih stanovalci pogrešajo v svojem okolju, je pomanjkanje možnosti druženja na 18. mestu. V podobno smer kažejo odgovori na vprašanje, kako pogosto bi se želeli srečavati s svojimi sosedi na stopnišču. Na to vprašanje je kar 82% stanovalcev odgovorilo, da jim sedanje stanje povsem ustreza. Le 9% je izjavilo, da bi se želeli srečavati s sosedi pogosteje, in prav toliko jih je želelo, da bi se redkeje srečevali s sosedi.

Relativna odsotnost potrebe stanovalcev po druženju s sosedi nam postane razumljivejša, če predpostavimo, da velik del družabnih stikov stanovalcev ne poteka v okviru soseske, ampak v drugih okvirih. Ob tej predpostavki pa življenje povprečnega meščana nikakor ni tako zelo »odtujeno«, kot zatrjujejo reakcionarni zagovorniki »ideologije stanovanjske soseske«, ki objokujejo propad nekdanje vaške skupnosti in vidijo edino rešitev v vrnitvi k njej.¹⁰

3. Sklep

Naša raziskava o vplivu bivalnega okolja na stanovalce ljubljanskih stanovanjskih sosesk je pripeljala do različnih ugotovitev in nakazala vrsto problemov, ki jih v tem kratkem članku seveda nismo mogli v celoti prikazati, saj obsegajo tri poročila o raziskavi, ki smo jih publicirali, kar okrog 500 tipkanih strani. Vseeno pa sodimo, da je članek vsaj malo nakazal, v čem je pomen takšnih raziskav. Seveda gre za raziskovanje specifičnega bivalnega okolja; toda pričakujemo lahko, da bo sčasom postajalo to bivalno okolje vse bolj splošno. Podobne raziskave bodo torej postajale še bolj potrebne kot danes, če naj omogočimo tisto, kar je končni cilj družbe – samorealizacija človeka.

Literatura

BAHRDT H. P.: Die moderne Groszstadt, Nymphenburger Verlagshandlung, München 1979.

JANIČ M.: Gradovi i naselja u Jugoslaviji: ocjena razvoja u periodu posle drugog svetskog rata i mogućnosti razvoja do 2000-te godine, v: Gradovi i naselja u Jugoslaviji, materiali sa savetovanja stalne konferencije gradova Jugoslavije, Zagreb 1977.

MAKAROVIČ J.: Vzgoja samoupravljalске osebnosti, FSPN, Ljubljana 1978.

MAKAROVIČ J.: »Problemi stanovanjske izgradnje v Ljubljani v luči vrednot samoupravne družbe III: Razlike med stanovanjskimi soseskami«, Raziskovalni inštitut FSPN, Ljubljana 1980.

MAKAROVIČ J.: »Problemi stanovanjske izgradnje v Ljubljani v luči vrednot samoupravne družbe II. Bivalno okolje in človeške vrednote«, Raziskovalni inštitut FSPN, Ljubljana 1980.

MAKAROVIČ J. – MLINAR Z.: »Sociološki vidiki načrtovanja in prostorsko-družbene ureditve soseske CS 6 „Nove Poljane“, I in II«, Raziskovalni inštitut, FSPN, Ljubljana 1977.

MAKAROVIČ J. – VENTA Z.: »Problemi stanovanjske izgradnje v Ljubljani v luči vrednot samoupravne družbe I: preliminarne empirične raziskave«, Raziskovalni inštitut FSPN Ljubljana 1979.

MARX K. – ENGELS F.: Izbrana dela I – V, Cankarjeva založba, Ljubljana 1967.

MLINAR Z.: Urbanizacija, urbanizem in sociologija, FSPN, Ljubljana 1978.

¹⁰ Seveda je že sam termin »soseska«, ki je danes pri nas splošno v rabi, odsev te reakcionarne nostalgije. Noben meščan ne bi začel spontano uporabljati starega kmečkega izraza »soseska«, če mu ga ne bi vsilili arhitekti. Toda to je že druga zgodba.

ANTON BEBLER

UDK 327.37(100):141.82(100)

O razmerju marksistov do razorožitve

Industrijsko delavstvo in njegovi ideologi so se začeli ukvarjati s problemi razorožitve pozneje kot del evropskega in severno-ameriškega meščanstva. To je razumljivo glede na to, da je delavstvo kot zavestni politični dejavnik (»razred za sebe«) v primerjavi z meščanstvom, dozorevalo pozneje, in na to, da je bilo delavstvo s svojimi organizacijami dolgo izrinjeno iz javnega političnega življenja.

O problemih vesoljnega miru in odprave oboroženega nasilja so razmišljali pripadniki večjih socialistično obarvanih ideoloških tokov, ki so nastali v 19. stoletju in se razvijali v vrstah delavstva, obrtnikov, malega meščanstva, tako imenovanega »lumpenproletariata«, kmetov in drugih nižjih razredov in plasti evropskih in severnoameriških družb. V nekaterih izmed tokov drobnomeščanskega socializma ter socialistično obarvanega anarhizma in anarhosindikalizma so posebej poudarjali pacifistične teme, vizije družbe prihodnosti pa so implicitno vključevale popolno razorožitev in odpravo slehernega nasilja, še zlasti državnega.

V tem odlomku iz daljše razprave¹ se bom omejil na razvoj eksplicitnih stališč o razorožitvi v osrednjem toku socialističnega delavskega gibanja v Evropi in severni Ameriki, ki je povezan z dejavnostjo K. Marxa in njegovih privržencev ter s prvo, drugo in tretjo internacionalo.

Temeljni dokumenti marksizma *Načela komunizma*, *Manifest komunistične stranke*, *Manifest mednarodnega delavskega združenja* in drugi problemov razorožitve, kakor tudi številnih drugih družbenih problemov, ne omenjajo. V tem se je zrcalilo prepričanje prvih komunistov, da je to sorazmerno obrobno vprašanje politike meščanskih in meščanskofevdalnih držav, ki neposredno ne zadeva interesov delavstva in socialističnega gibanja. Ta izhodiščna ocena se je začela spreminjati proti koncu šestdesetih let prejšnjega stoletja. Na to spremembo so vplivali številni dejavniki. Posledice prve industrijske revolucije in z njo povezanega hitrega napredka tehnologije in znanosti so pripeljale k spremembam na vojaškem

¹ Razprava o nekaterih vidikih razorožitve je nastala v okviru raziskovalne naloge, ki jo je gmotno podprla Raziskovalna skupnost Slovenije.

področju, ki so začele spodkopavati racionalnost, smotrnost vojn. Nov, najmanj polindustrijski način vojskovanja hkrati z udeležbo velikih množic vpoklicanih vojakov je že v petdesetih in šestdesetih letih prejšnjega stoletja močno povečal število žrtev ter druge vidike skupne »družbene cene« oboroženih spopadov. Priprave na vojne, njihove posledice ter vojne same so bolj neposredno kot prej vplivale na delavsko gibanje. Organizirano socialistično gibanje je ponekod že v šestdesetih letih doseglo pomembne uspehe in je postalo priznana in legalna politična sila. Socialistične stranke in skupine, zastopane v parlamentih, so začele nastopati kot odgovoren politični dejavnik. Kot take so morale izdelati stališča tudi do problemov oboroževanja ter občasnih razorožitvenih pobud meščanskih držav.

Najstarejši ohranjeni spisi marksistov o razorožitvi so nastali pred približno sto dvajsetimi leti. Od tedaj razorožitve pri njih gotovo ni vselej zbujala enake pozornosti. Intenzivnost razprav med marksisti je nedvomno kazala na objektivno težo tega vprašanja ter izoblikovano zavest o tem, kakšen pomen ima med pomembnimi družbenimi silami. V celoti gledano so bile te razprave vse bolj pogoste in intenzivne, najvišjo raven pa so dosegle v zadnjih tridesetih letih. Od drugorazrednega vprašanja politične taktike se je razmerje do razorožitve dvignilo na raven enega pomembnejših vidikov dolgoročne politične strategije socialističnih sil. Do kakovostnega premika je prišlo ravno v času, ko je nenehno stopnjevanje rušilne moči orožij ter oboroževanja v svetu doseglo nesluteno visoko kakovostno in količinsko raven.

Stališča marksistov so bila v preteklosti glede tega vprašanja zelo različna, neredko celo diametralno nasprotna. Eden temeljnih vzrokov, zakaj so se stališča marksistov do razorožitve časovno spreminjala, je v spremenljivosti samega sveta.

Ena pomembnih silnic, ki pospešuje družbene spremembe in oblikuje sodobni svet, je sam nauk K. Marxa. Množice, ki so ga v celoti ali delno sprejele za svoje ideologijo, so teorijo o zgodovinsko nujnih družbenih premikih spremenile v dejavno ter objektivno obstoječo družbeno silo. Po drugi strani pa so predvideni ali nepredvideni družbenoekonomski, politični, kulturni in drugi premiki delovali in še delujejo na same socialistične sile in marksiste med njimi. To delovanje nujno spreminja njihovo dožemanje sveta ter delno tudi razumevanje samega marksizma. Te spremembe je opaziti v razlagi znanih napotkov klasikov marksizma. Ta razlaga postane še posebej kočljiva, kadar je treba njihova stališča prevesti v jezik politične strategije in taktike v zelo drugačnem okolju in času. Za to, kako se različne marksistične stranke, gibanja in skupine lotevajo razorožitve, je značilna tudi težavna dilema o razmerju med temelji in tisto »vrhno stavbo« v delih utemeljiteljev marksizma, ki jo je nujno v duhu samega marksizma prevrednotiti in kot napotilo in recept delno celo zavreči. Tudi v zvezi z vprašanjem razorožitve se v delih marksistov srečujemo že približno osemdeset let s spori med zagovorniki dobes-

dnega povzemanja in mehanskega prenosa nekaterih konkretnih stališč klasikov na eni strani, ter zagovorniki prožne in dinamične razlage njihovih besedil na drugi strani. Med slednjimi pa so se v zgodovini marksizma izkazali tako reformisti in desni revizionisti, kakor tudi privrženci levih, revolucionarnih tokov v socialističnih gibanjih.

Različni pristopi marksistov h konkretnemu vprašanju, kakršno je razorožitev, so poleg drugega odsevali družbenorazredne, kulturne, narodnostne in druge vidike slojevitosti in raznorodnosti socialističnih sil. To raznorodnost so neizogibno stopnjevale objektivne razlike v ekonomski in tehnološki razvitosti ustrezne države ali skupine držav, v njihovem geopolitičnem položaju, statusu v mednarodni skupnosti, stopnji zunanje ogroženosti, vojaške moči itn. K raznolikosti stališč socialističnih sil so nedvomno prispevali tudi subjektivni dejavniki in ideološki vplivi, ki so svojevrstno odražali objektivno obstoječa družbena protislovja.

Če se ozremo na dejavnike in silnice, ki so oblikovali odnos socialističnih sil in marksistov do razorožitve, postane razumljiva in naravna raznolikost njihovih stališč, ki so zapisana v zgodovini marksistične misli. V celotni zgodovini so redka obdobja, ko so stališča marksistov o razorožitvi popolnoma enotna. Eno takih obdobj je bilo zadnjih petnajst let prejšnjega stoletja. Znamenja kažejo, da se bo nekoliko podobno stanje ponovilo v tem stoletju, pa čeprav v bistveno drugačnih okoliščinah.

Različnost stališč marksistov o razorožitvi ni bila in tudi danes ni vedno odkrito in jasno izražena. Odkritost in jasnost v izražanju nesoglasij sta navadno opredeljeni z ocenami o politični smotrnosti takšnih razprav, ki so se iz teoretičnih ali celo akademskih večkrat spreobračale v žolčne in netovariške prepire in medsebojne obtožbe. V zgodovini naletimo na več primerov posrednih ali delno prikritih polemik o razorožitvi med marksisti. Oblika posrednih polemik se je izražala v kritiki in napadih na nemarksistične privrženice miru in razorožitve – »pacifiste« v vrstah liberalnega meščanstva, drobnomeščanskih, kmečkih, delavskih in drugih slojev. Razmerje marksistov do pacifistov, ki je nihalo od sovražnosti do sodelovanja, je eno možnih meril za ocenjevanje sprememb v stališčih marksistov do razorožitve. (Pri tem velja pripomniti, da se je spreminjal tudi pacifizem in družbena podoba njegovih privrženecv.)

Drugo zvrst posrednih polemik med marksisti so pred približno dvajsetimi leti nekaj časa uporabljali kitajski, albanski in nekateri drugi komunisti. Pod krinko ostre kritike »jugoslovanskega revizionizma« so dejansko napadali stališča komunistične partije Sovjetske zveze o oboroževanju in razorožitvi. Kritiki kitajskih stališč je bilo posvečeno eno najbolj teoretično poglobljenih del povojne marksistične publicistike, ki ga je z naslovom *Socializem in vojna* napisal l. 1960 Edvard Kardelj.

Različnost stališč marksistov se je večkrat kazala tudi tako, da večina ali pomemben del ni imela razorožitve za tehtno in pomembno vprašanje. To, da razprav o razorožitvi ni, je lahko razumljivo tam in takrat, kadar celo zavedni del družbe ne čuti teže oborožitve ter vojne nevarnosti, ali pa

narobe, v obdobjih hudih medrazrednih in državnih spopadov, med katerimi se zdi podoba razoroženega sveta privid in iluzija.

V teh zgodovinskih okvirih je treba iskati razlago, zakaj sta K. Marx in F. Engels več let svojega političnega in publicističnega delovanja razorožitve nista niti omenjala, kaj šele poglobljeno teoretično obravnavala. K že povedanemu je nujno dodati še neko zgodovinsko okoliščino. V uvodu k nizu člankov »Vojaško vprašanje in nemška delavska stranka« (1865) je F. Engels zapisal, da se delavski razred in socialisti niso prej ukvarjali z vojaškimi vprašanji zato, ker so menili, da so notranja zadeva vladajočih razredov. Tako je odtujenost delavcev od državne zunanje in obrambne politike vplivala na to, da socialisti niso imeli jasnih stališč o razorožitvi.

Ko sta K. Marx in F. Engels prvič omenila razorožitev v svojih ohranjenih pisanih delih, sta se izražala o tej ideji z veliko mero ironije in posmeha. Čeprav začetni odnos dveh utemeljiteljev marksizma ni bil povsem ekspliciran, je bil do tedanjih razorožitvenih prizadevanj negativen, saj sta bila prepričana, da so brezplodna. Zanikala sta tudi koristnost (smotrnost) razorožitve, vsaj kar zadeva njuno nemško domovino. Vzporedno pa sta klasika marksizma zagovarjala kot enega izmed političnih smotrov internacionale in delavskega gibanja v sleherni meščanski državi prav odpravo stalne vojske in njeno nadomeščanje z organizirano oboroženo silo – milico. Iz Marxove utemeljitve te zahteve, ki jo je sprejela prva internacionala, izhaja, da je od tega ukrepa poleg pomembnih političnih učinkov pričakoval tudi zmanjšanje vojaških proračunov.

Pač glede na način operativne izvedbe Marxovega predloga, bi ta lahko prinesel zelo radikalen razorožitveni ukrep ali pa ukrep delnega nadzora nad oboroževanjem. Na podlagi znanih dejstev je tvegano rekonstruirati, kako sta Marx in Engels medsebojno usklajevala zgoraj omenjena stališča. Možno, da je bila pri tem prisotna različna časovna perspektiva. Negativno razmerje do parole razorožitve je bilo pri obeh klasikih vzporedno in delno opredeljeno z njunim negativnim stališčem do pacifizma, ki sta ga imela za eno izmed oblik meščanske ideologije, katere dejanski namen in učinek naj bi bil otopiti revolucionarno zavest delavstva in ohraniti razredno oblast meščanstva. Negativno stališče do razorožitve ter do pacifistov se je tudi pozneje pojavljalo med marksisti, v nekaterih obdobjih in v nekaterih tokovih pa je bilo celo večinsko stališče.

Ko sta K. Marx in F. Engels začela obravnavati idejo razorožitve, sta se v vrstah socialistov že soočila z drugačnimi pogledi na to vprašanje. Nekatere socialistične skupine so tedaj pozitivno ocenjevale delovanje pacifistov ter občasne razorožitvene pobude svojih (meščanskih) vlad. V tem vprašanju politične taktike so se kazala razhajanja med socialisti glede končnega smotra (podobe prihodnje socialistične družbe) in najustreznejše strategije (vključno z razmerjem do delov meščanstva ter drugih razredov in njih slojev). Negativna ocena pacifistov in razorožitve kot ideje je pri K. Marxu in njegovih privržencih ustrezala temeljni naravnosti na revolucionarno spreminjanje meščanske družbe.

Razhajanja med marksisti in pripadniki nekaterih drugih socialističnih skupin glede cele vrste vprašanj, med njimi tudi razorožitve, so se nadaljevala v okvirih Mednarodnega delavskega združenja (prve internacionale). Marxovo stališče je bilo, da je boj za socialistično preobrazbo sveta neprimerno višji in širši smoter od sicer jalovih pacifističnih prizadevanj za odpravo vojne in orožja v okvirih le nekoliko boljše in moralnejše meščanske družbe.

Pod vplivom Marxovih stališč in po začetnem obotavljanju je tretji kongres prve internacionale v Bruslju septembra 1868 dokončno odklonil sleherno politično sodelovanje z liberalnomeščansko Ligo za svobodo in mir. Glede na manjšinska stališča o pacifizmu, ki so jih zagovarjali učenci in privrženci P. J. Proudhona in M. Bakunina, je kongres le dovolil članom internacionale posamično udeležbo v dejavnostih Lige.

V naslednjih dveh desetletjih sta K. Marx in F. Engels občutno omilila svoja stališča glede tedanjih razorožitvenih predlogov in dejavnosti meščanskih držav ter posredno tudi glede pacifistov. Vrhunec te evolucije je že po Marxovi smrti niz Engelsovih člankov »Ali se lahko Evropa razoroži«? (1893). To je edino delo utemeljiteljev marksizma, ki je bilo posebej posvečeno problemu razorožitve. Na zastavljeno vprašanje je F. Engels odgovoril energično pritrdilno. Na tedanjo nemško meščansko javnost in vlado je Engels naslovil poziv, da v svojem interesu nastopita kot aktivna zagovornika evropske razorožitve. F. Engels je tedaj pozitivno ocenil željo po razorožitvi z vidika interesov delavskega razreda (predvsem v Nemčiji in zahodni Evropi), kakor tudi z vidika praktične uresničljivosti te zamisli.

Očitno evolucijo v stališčih K. Marxa in F. Engelsa je mogoče pojasniti z dvema skupinama okoliščin. Prva je povezana z močnim stopnjevanjem oboroževalnih tekem med vodilnimi evropskimi državami proti koncu prejšnjega stoletja. V tem stopnjevanju je Engels daljnovidno slutil uvod v celinsko vojno, ki bo imela do tedaj nezaslišane razsežnosti in razdiralno moč. Na Engelsa je naredil močan vtis vojaško-tehnološki napredek ter visoka družbena in gmotna cena tedanjih oboroževalnih tekem. Druga skupina razlogov je izhajala iz njegovega navdušenja nad politično krepitvijo in volilnimi uspehi socialnodemokratskih strank, še posebej v Nemčiji. Iz teh uspehov je Engels potegnil optimističen sklep, da je možna (in zaželena) nenasilna zmaga socialno demokratskih strank ter da je možno, da pridejo na oblast s širjenjem političnega vpliva ne samo med volilci, temveč tudi v državnem aparatu in v armadi. Celinska razorožitev naj bi odstranila nevarnost, ki grozi taki perspektivi.

Engelsove ocene in predlogi so se izražali v ustreznih sklepih Mednarodnega delavskega združenja. Podporo paroli razorožitve (toda brez pri F. Engelsu navzoče revolucionarne alternative) je postalo večinsko stališče v drugi internacionali že od druge polovice devetdesetih let. V praktični politični dejavnosti reformistično usmerjenega krila in odkritih desnih revizionistov pa je bilo pozitivno stališče do razorožitve povezano s

sodelovanjem v pacifističnih dejavnostih skupaj s predstavniki liberalnega meščanstva. V obdobju pred izbruhom prve svetovne vojne so kot najbolj vneti zagovorniki nastopali E. Bernstein, H. Haase, J. Jaurès in K. Kautsky.

V desetletju pred izbruhom prve svetovne vojne je manjšinsko, levo krilo druge internacionale videlo v tej močno pacifistično obarvani platformi desne socialne demokracije posledico vplivov meščanske in drobno-meščanske ideologije v vrstah delavskega gibanja. V bližajočem se svetovnem vojnem viharju je levo krilo videlo zgodovinsko možnost za rušenje svetovnega imperialističnega sistema in za revolucionarni socialistični prodor. Če bi do svetovne vojne prišlo in bi zapravili to priložnost, bi v očeh levih socialnih demokratov to pomenilo, da so izdali revolucionarno dediščino marksizma. Ravno to s pacifizmom nezdržljivo stališče sta vnesla pripadnika levega krila R. Luxemburg in V. I. Uljanov-Lenin v znano resolucijo o vojni, ki jo je sprejel sedmi kongres Druge internacionale v Stuttgartu (1907).

Iz ostro negativne in brezkompromisne ocene in obsodbe socialnoreformistične strategije, ki se je zavzemala za vraščanje delavskega razreda v meščansko državo blaginje, brezpogojno za postopno in nenasilno izboljšanje kapitalistične družbe v strogo legalnih okvirih meščanske politične demokracije, je pri levih socialnih demokratih izšel odločno odklonilen odnos do pacifizma in parole razorožitve. V tedanjih razmerah je pri njih to, da so odklanjali razorožitev kot nestvarno in celo škodljivo parolo, izšlo iz pričakovanja izredno zaostrenega razrednega boja ter naravnosti na verjetno uporabo revolucionarnega nasilja za doseg smotrov socialistične revolucije. To svoje stališče do razorožitve so levi socialni demokrati doktrinarno utemeljevali z revolucionarnimi stališči v delih K. Marxa iz obdobja sedemdesetih in osemdesetih let devetnajstega stoletja (še posebej po propadu Pariške komune) ter z Engelsovo parolo iz istega obdobja: »Več ko bo oboroževanja, več ko bo militarizacije, prej bo zardela zarja socializma!«.

Najbolj dodelana in razvita odklonilna platforma do razorožitve v delih Lenina je temeljila na analizi »najvišjega stadija kapitalizma« na začetku tega stoletja. Na podlagi temeljne in slovite trditve, da imperializem nujno poraja boje za prerazporeditev interesnih sfer ter vojne, je prišlo do zavračanja pacifizma kot meščanske ideologije ter parole o razorožitvi kot izraza zlaganega moralizma in licemerne, navidezne humanosti. Lenin je tedaj hkrati ostro napadal in vsebinsko povezoval pacifizem, razorožitev in nevtralnost. Prizadevanja Švice, skandinavskih in nekaterih drugih držav, da bi ostale zunaj spopada med dvema velikanškima vojaškima blokoma, je Lenin ne povsem upravičeno imel za izraz filistrstva, ozkosrčnosti, drobnoposestniške omejenosti in strahopetstva majhnih držav, ki da tako želijo ostati zunaj tokov svetovne zgodovine in bližajoče se revolucije.

Videti je, da so vsebovale Leninove ocene o razorožitvi iz obdobja 1905–1917 poleg tehtnih teoretičnih temeljev tudi prvine situacijske in celo subjektivne narave. Kmalu po zmagi socialistične revolucije v Rusiji je Lenin ta svoja stališča bistveno spremenil. V obdobju njegovega aktivnega delovanja v zvezi z vprašanji vojne in miru (1905–1922) se med socialisti in marksisti že bolj ali manj oblikujejo trije različni pristopi k vprašanju razorožitve, ki so se obdržali vse do današnjih dni. Tako je Leninovo delo temeljni mejnik v razvoju stališč socialistov in marksistov do te danes tako pomembne dileme svetovnega razvoja.

Ti trije temeljni teoretični pristopi so se izoblikovali, hkrati ko se je nekdanj dokaj enotno socialistično gibanje cepilo v okvirih Druge internacionale na socialnodemokratsko in komunistično gibanje, in je kasneje prišlo do razbijanj tudi v komunističnem gibanju. V teh političnih spopadih med socialisti in marksisti je stališče do razorožitve večkrat odigralo vlogo pospeševalca razprtij in zunanjega kazalca ne povsem izoblikovanih ali izrečenih nesoglasij glede temeljnih strateških vprašanj. Razmerja med deli socialističnih gibanj so še bolj zapletena, ker so podobni teoretični pristopi lahko povezani z zelo različno politično prakso.

Prvi pristop se je skoraj popolnoma idejno zlil s pacifizmom ter povsem ali skoraj povsem izločil naravnosti na temeljito socialistično preobrazbo sveta kot nepomembno ali odvečno, kadar gre za mirovna prizadevanja. Ta pristop se je razvil iz stališč nekdanjega reformističnega desnega krila Druge internacionale ter je danes z manjšimi razlikami navzoč v ideologiji socialnodemokratskih in socialističnih strank, povezanih v okviru Socialistične internacionale. Številne med temi partijami so objektivno in subjektivno že pred leti prenehale biti (in se imenovati) marksistične stranke. Tisti izmed socialistov, ki še niso pretrgali vseh vezi z marksističnim izročilom, lahko najdejo neko teoretično, pa čeprav sporno oporo v delih F. Engelsa o razorožitvi iz končnega obdobja njegovega političnega delovanja (približno 1885–1895).

Drugi pristop je prevzel v nespremenjeni in torej dogmatizirani obliki negativno stališče o stvarnosti in zaželenosti razorožitve, ki ga je v razmerah pred izbruhom prve svetovne vojne in mednjo izoblikovalo levo, revolucionarno krilo Druge internacionale. Ta pristop poudarja negativno razmerje do pacifizma kot ideologije meščanstva in socialnega reformizma, ter bistveno kakovostno razliko med bojem za socializem (najvišji strateški smoter) in prizadevanji za mir in razorožitev (nižji in taktično-propagandi smoter, ki je v bistvu neuresničljiv).

Na ravni politične strategije ta pristop ustreza zavračanju ali vsaj močnemu dvomu o možnosti mirnega sožitja med socialističnimi in meščanskimi državami ter zmage socializma v svetovnem merilu brez svetovne vojne in ob pretežni uporabi nenasilnih sredstev političnega boja.

Na doktrinarni ravni se privrženci tega pristopa sklicujejo na dela K. Marxa in F. Engelsa iz obdobja 1860–1880 (še posebej po zlomu Pariške komune) ter na dela V. I. Uljanova-Lenina iz obdobja

1905–1917. Bistvene prvine tega pristopa najdemo v teoretičnih delih I. V. Džugašvili-Stalina, Leva Trockega, v dokumentih Komunistične (tretje) internacionale (izrazito do 1936), v delih Mao Zedonga in drugih. Na doktrinarni ravni se privrženci tega pristopa posebej sklicujejo na Leninovo trditev, da imperializem nujno poraja vojne. Čeprav Lenin periodičnih izbruhov večjih vojn ni imel za vedno in brezpogojno veljavno zakonitost sveta v obdobju imperializma, časovnih in vsebinskih omejitev veljavnosti te zakonitosti ni nikjer izrecno obdelal ali omenil. Tudi ne po takem bistvenem kakovostnem premiku svetovnega pomena, kakršna je bila socialistična revolucija v Rusiji.

Danes so bistvene prvine tega pristopa navzoče v mnogoterih različicah v teoretičnih stališčih nekaterih azijskih (KP Kitajske je med njimi največja in napomembnejša), evropskih (albanska partija dela in t.i. »marksistično-leninistične« partije) in latinoameriških komunističnih partij; nato v stališčih strank in skupin, ki pripadajo četrti (trockistični) internacionali; v stališčih skupin in organizacij t.i. »nove levice« in dr.

Tretji pristop tako kot prvi pozitivno ocenjuje zaželenost in stvarnost razorožitve kot družbenega smotra, toda v nasprotju z njim ohranitev svetovnega miru postavlja v okvir socialistične preobrazbe sveta. Čeprav dopušča možnost nove svetovne vojne, zavrača tezo o njeni neizogibnosti v razmerah bistveno spremenjenega (v primerjavi z obdobjem 1905–1917 in celo poznejših) razmerja moči med kapitalizmom in socializmom.

Svetovnonazorsko in teoretično se ta pristop močno razlikuje od stališč večine pacifistov, toda teh razlik ne poudarja ter zagovarja iskreno in dolgoročno (ne zgolj taktično) politično sodelovanje z vsemi privrženci miru in razorožitve. V nasprotju z drugim pristopom tretji pristop ne postavlja boja za socializem zoper boj za mir in razorožitev, temveč vidi v uspehu slednjega najugodnejšo podlago za uspeh prvega. Teoretična podlaga za tretji pristop je v tezi o možnosti in nujnosti mirnega sožitja med državami z različnimi družbenimi in političnimi sistemi (še posebej glede na usodne posledice za celotno človeštvo v primeru morebitne svetovne jedrske vojne) ter v tezi o možnosti temeljitih družbenih sprememb v smeri socialistične preobrazbe sveta brez svetovne vojne.

Na doktrinarni ravni je moči podlago za ta pristop iskati v delih F. Engelsa iz obdobja 1885–1895 ter, in predvsem, v stališčih V. I. Lenina iz obdobja 1918–1922. Čeprav so bile prvine, ki ustrezajo tretjemu pristopu, že navzoče v praksi KP Sovjetske zveze v času med dvema svetovnima vojnama, se je ta pristop teoretično izoblikoval šele v šestdesetih letih tega stoletja.

Danes je v več različicah tretji pristop navzoč v teoretičnih stališčih in z večjimi razlikami v praksi večine komunističnih partij – nekdanjih članic Komunistične internacionale. Med jugoslovanskimi komunisti sta k praktično političnemu in teoretičnemu oblikovanju tega pristopa največ prispevala J. Broz Tito in E. Kardelj. K temu lahko dodamo, da so v povojnih letih jugoslovanski komunisti pozitivno in konstruktivno obravnavali pro-

blem razorožitve, še preden je to postalo večinsko stališče med komunističnimi partijami.

To razpravo lahko sklenemo z ugotovitvijo, da je bilo razmerje marksistov do razorožitve vedno v temeljih opredeljeno in izpeljano iz njihovega odnosa do temeljnih dilem družbenega razvoja ter iz njihovih ocen o konkretnozgodovinskih možnostih za socialistično preobrazbo njihovih družb in sveta. Na odnos marksistov do razorožitve so nedvomno močno vplivale spremembe glede objektivne družbene vsebine smotra razorožitve, družbene nuje tega smotra, ter delno tudi razmerje do tistih družbenih sil, ki so najbolj aktivno nastopale s parolami razorožitve.

Če se ozremo na spremembe stališč o razorožitvi med marksisti, lahko trdimo, da je bil temeljni dejavnik, ki je opredeljeval ta stališča, ocena in opredelitev (strateška, operativna ali taktična) glede uporabe oboroženega nasilja za doseg socialističnih smotrov. Kot dodatni dejavnik se je pri takem opredeljevanju kazala in se še kaže stopnja družbene odgovornosti marksističnih partij (pred svojo družbo in ali v okviru mednarodne skupnosti).

Dinamika stališč marksistov o razorožitvi je v preteklih stodvajsetih letih na najbolj splošni ravni odsevala spremenljivost sveta, dinamiko družbenega razvoja ter v okviru socialističnih in delavskih gibanj dileme glede razmerja med vsebino in obliko boja za boljšo družbo, glede končnih smotrov in sredstev za njihovo uresničenje.

Participacija delavcev v Sri Lanki

1. Nekaj podatkov o deželi

Sri Lanka (Cejlon) je majhna otoška država, njena površina obsega dobrih 65 tisoč in pol kvadratnih kilometrov. Po površini je torej skoraj štirikrat manjša od Jugoslavije. Ima pa nekaj nad 14 milijonov prebivalcev (leta 1978). Večina površine je ravnica, je pa tudi nekaj goratega sveta, saj imajo tudi dve gori, katerih višina presega dva tisoč metrov. Najpogostejše omenjajo goro Adam's peak (2241 metrov), ki jo povezujejo z začetkom vrste religij, med drugimi tudi krščanstva (pravijo, da so tam našli v skalo odtisnjeno stopalo Adama).

Dežela je nedvomno zelo lepa, saj je vegetacija v tropskem podnebjju zelo bujna in barvita. Zato jo nekateri imenujejo »raj na zemlji«, »dežela večne pomladi«, »zelena dežela« itn. Ime Sri Lanka tudi uradno pomeni uspešna, srečna dežela. K naravnim lepotam prispeva tudi nerazvita industrija, ki ne onesnažuje okolja. V industriji je zaposlenih le nekaj več kakor 1% prebivalcev, velika večina (77%) pa živi od kmetijstva. Torej značilna struktura gospodarsko nerazvite dežele.

Glavni proizvodi in obenem izvozni artikli so čaj, kavčuk, kokosov oreh in dišave. Letno pridelajo okoli 200 tisoč ton čaja, 160 tisoč ton kavčuka in nekaj več kot 2 milijardi dvesto milijonov kokosovih orehov. V izvozu prevladuje čaj (približno polovica vsega izvoza), kavčuk in kokosovi orehi pa so približno enako zastopani. V letu 1979 je celoten izvoz znašal nekaj več kot 800 milijonov dolarjev.

Kljub temu, da se v deželi pretežno ukvarjajo s kmetijstvom, hrano uvažajo. Prvi prehrambeni artikel je riž, nato pridejo posušene ribe. V zadnjih letih si močno prizadevajo, da bi povečali proizvodnjo riža. Veliki namakalni projekti so delno že uresničeni, delno pa jih še uresničujejo. Podobno si prizadevajo, da bi povečali ulov rib in izboljšali njihovo distribucijo. Pri teh projektih sodelujejo tudi specializirane agencije Organizacije združenih narodov.

Proizvode izvažajo v glavnem v obliki surovin. Predelava je na otoku organizirana le toliko, kolikor je surovine treba predelati, da jih je mogoče izvoziti (čaj, surovi kavčuk itn.). Čeprav so veliki izvozniki navedenih treh artiklov, nimajo vpliva na njihovo ceno. Zato je gospodar-

stvo v celoti odvisno od zunanjih razmer. Tudi v državnem proračunu je v posameznih letih skoraj polovico primanjkljaja, ki ga skušajo nadomestiti z zunanjimi viri (posojili, krediti, darili itn.)

Za razvoj industrije je tudi sorazmerno malo naravnih pogojev. Imajo večje zaloge grafita, kaolina, laporja. Drugih rudnin ni v takšnih količinah, da bi jih bilo že zdaj gospodarsko smotrno izkoriščati. Prav tako nimajo bogatih energetskih virov. Nafto v celoti uvažajo, največ zalog je pravzaprav v hidroenergiji. Vendar je gladina rek zelo odvisna od deževnega oziroma sušnega obdobja. Sončne energije je v izobilju, je pa zaenkrat za njih še tehnološko preveč zapletena in zlasti predraga. Izkoriščajo jo le za pridobivanje morske soli. Seveda pa tudi bistveno znižuje življenjske stroške, saj je temperatura tudi »pozimi« nad 25° Celzija.

Dežela je bila britanska kolonija skoraj poldrugo stoletje. Neodvisna je postala leta 1948. Britanci so na Cejlonu zasadili velike plantaže čaja, kave, kavčuka in kokosovih orehov. Vpeljali so sorazmerno učinkovito šolstvo in deželo prepredli s cestnim ter železniškim omrežjem. Pri prebivalstvu Sri Lanke, kljub kolonialni preteklosti, danes ni opaziti močnega negativnega stališča do Angležev. Pismenost prebivalstva je zelo visoka za razmere v deželah v razvoju – kakih 80% populacije, stare nad 10 let. Skoraj polovica prebivalstva je sposobna za temeljno sporazumevanje v angleščini. Šolstvo je brezplačno. Prav tako osnovno zdravstveno varstvo za vse prebivalstvo.

Zlasti politiki v Sri Lanki se radi pohvalijo s politično demokracijo v deželi. Splošna volilna pravica je že tradicija. Imajo vrsto političnih strank, od treh komunističnih partij do sredinskih in desnih. Vendar sta močnejši le dve: Sri Lanka Freedom Party, na čelu katere je bil tudi S. Bandaranaike in kasneje njegova vdova Sirimavo Bandaranaike ter United National Party, na čelu katere je tudi sedanji predsednik republika Jayawardene. Ti dve stranki se v koaliciji z drugimi ali se samostojno menjavata na oblasti vsakih pet ali deset let, torej zmagata le na enih ali dveh volitvah. Sedaj je na oblasti United National Party, ki je na volitvah leta 1977 zmagala s pet šestinsko večino.

Takšna »demokracija« seveda postavlja drug problem: nobena politična grupacija ni dovolj močna, da bi sama izpeljala večje in trajnejše družbenoekonomske spremembe. Boji med strankami so številni, zlasti med vodstvi strank. Nova stranka na oblasti navadno zamenja tudi večino državne administracije, tako da tudi v tem ni kontinuitete.

Značilen primer, kako se demokracija spremeni v anarhijo, so sindikati v Sri Lanki. Vsi sindikati so močno povezani s političnimi strankami. Nekateri voditelji sindikatov so, recimo, ministri v sedanji vladi. Vsakih sedem delavcev (zaposlenih) ima pravico ustanoviti svoj, poseben sindikat. Tako imajo ob nekaj čez milijon zaposlenih v deželi kar približno 1500 sindikatov. Poudarjam, da so to samostojni sindikati, ne kot pri nas osnovne organizacije sindikatov. Vsako leto registrirajo kakih 150 do 200 novih sindikatov in približno toliko jih tudi preneha obstajati. Za te

razmere tudi politiki (ne pa sindikalisti) menijo, da so kaotične. Sindikalni voditelji se borijo med seboj za oblast. Pozabljajo pa na članstvo. Razdrobljenost je tolikšna, da sindikati kljub tradiciji in visoki stopnji sindikalizacije delavstva niso v deželi neka resna sila, ki bi lahko vplivala na položaj delavcev.

Naj omenim, da imajo tudi v Sri Lanki nacionalne probleme. Večina prebivalstva so Singhali (okoli 72%). To so najstarejši prebivalci otoka in se imajo za prave domačine. Ko so Britanci v sredini preteklega stoletja začeli s plantažno proizvodnjo, so iz južne Indije v več valovih uvozili precej delovne sile. Ti priseljenci so znani kot Tamili in jih je okoli 20% celotnega prebivalstva. (Ostalo prebivalstvo sestavljajo različne narodnosti.) Glavna razlika med Singhali in Tamili je v jeziku, v veri (Singhali so budisti, Tamili pa predvsem hinduisti) ter seveda tudi v družbenoekonomskem položaju. Ko so leta 1956 vpeljali singhalski jezik kot uradni jezik dežele, so se začeli mednacionalni nemiri, slišati je bilo zahtevo po odcepitvi severnega dela otoka, kjer so v večini Tamili. Danes ni večjih spopadov med obema narodnostma. Je pa položaj s tem v zvezi dokaj zapleten in za zunanjega opazovalca težko razumljiv.

2. Participacija delavcev

Tudi glede različnih oblik participacije delavcev imajo dokajšnjo tradicijo. Za začetek participacije velja poskus kolektivne pogodbe med štrajkajočimi delavci v enem podjetju in managementom v letu 1893. Tudi kasneje so se štrajki včasih končali s pogajanjem med delavci in managementom. Prvo kolektivno pogodbo med sindikati in delodajalci so podpisali leta 1929. Danes imajo kolektivne pogodbe med delavci in asociacijo delodajalcev v zasebnem sektorju.

Preskusili so tudi vrsto drugih oblik. Tako so na primer v letu 1941 ustanovili odbore za plače po vrstah dejavnosti, ki jih je (vrste) določil minister za delo. Ti odbori so bili tripartitni, sestavljali so jih predstavniki, ki jih je imenoval minister za delo ter predstavniki delodajalcev in zaposlenih.

Še več poskusov pa je bilo potem, ko je dežela dobila neodvisnost. Zanimivo je, da je bila participacija del političnega programa tako sredinske stranke (Sri Lanka Freedom Party) kot tudi desničarske stranke United National Party. Torej obeh strank, ki sta najmočnejši in sta se menjavali na oblasti. Največjo podporo pa je participaciji dajala trockiistična komunistična partija.

Participacija je bila del političnega programa gospodarskega razvoja. Do nje potemtakem ni prišlo zaradi kakšne krizne situacije v industrijskih odnosih. Tudi ni bila posledica organiziranih prizadevanj delavcev. Pravzaprav so bili do nedavnega sindikati najmočnejši nasprotniki vpeljevanja oblik participacije delavcev. Participacija je bila torej predvsem kreacija vladajočih politikov.

Vendar različni organi participacije, ki so jih občasno vpeljevali, niso imeli pravega uspeha. Vpeljevali so jih ali le v posamezne dejavnosti ali le v posamezna podjetja itn. in niso delovali trajneje. Bolj organiziran pristop je participacija doživela v času, ko je bila na oblasti koalicijska Sri Lanka Freedom Party (sredina) in dveh komunističnih partij (»trokiistične« in »moskovske«, kot jih popularno označujejo). Vlada je v nastopnem govoru leta 1970 obljubila ustanavljanje 1. svetov zaposlenih po podjetjih, 2. posvetovalnih komitejev v vladnih institucijah ter 3. ljudske komiteje na teritorialni podlagi.

V času, ko je bila na oblasti koalicijska, so bili načrtovani organi tudi konstituirani. Vendar njihova podlaga ni bila v ustreznem zakonu, temveč v upravnih aktih. Z vidika delavske participacije so zanimivi predvsem sveti zaposlenih. Ti so bili predvideni v vseh državnih podjetjih. Koalicijska se je namreč zavzemala za mešano gospodarstvo (zasebno in državno lastništvo) in je zlasti krepila državni (javni) sektor. Ta sektor je bil formiran s poddržavljanjem zasebnih podjetij na različnih področjih dejavnosti, zlasti pa so bile poddržavljene plantaže čaja, kavčukovca ter kokosovih orehov, velika industrijska podjetja, rudniki ter večina potniškega transporta. Za poddržavljena podjetja so prejšnjim lastnikom plačali odškodnino. Podjetja pa so bila organizacijsko in upravno vezana na ustrezna ministrstva pri vladi. Od 125 državnih korporacij so bili sveti zaposlenih izvoljeni v 21 korporacijah in v njih je bilo skupno izvoljenih 212 svetov zaposlenih (employees councils), po različnih delih korporacije.

Sveti zaposlenih so imeli posvetovalno vlogo. Njihova naloga je bila, da skupno z managementom (v večjih podjetjih je bil to odbor direktorjev, ki ga je imenovalo ustrezno ministrstvo) razpravljajo in predlagajo ukrepe za:

- normalno delovanje podjetja;
- predlagajo spremembe v organizaciji in odnosih v podjetju z namenom, da povečajo produktivnost dela;
- svet zaposlenih sam lahko razpravlja in predlaga managementu, kako povečati produktivnost.

Management se je moral posvetovati s svetom zaposlenih o:

- vseh zadevah, ki se nanašajo na delovne razmere in učinkovitost podjetja;
- o osnutku proizvodnega načrta ter
- o predlogu vseh pomembnejših sprememb v podjetju.

Že iz navedenih skopih opredelitev funkcije in nalog svetov zaposlenih izhaja, da so bili zamišljeni predvsem kot organi, ki naj mobilizirajo delavce za boljše delo in za povečanje produktivnosti v podjetjih. Problem produktivnosti se je zlasti pokazal v poddržavljenih podjetjih, ki so jih zapustili prejšnji lastniki in managerji. Kar po pravilu se je delovna učinkovitost zmanjšala, poslabšala se je skrb za vzdrževanje strojev ali plantaž itn. Država ni imela na voljo ustrezno izobraženih in usposoblje-

nih kadrov, da bi lahko neposredno zapolnila to vrzel. Takšen kadrovski primanjkljaj je bil predvsem posledica poprejšnje usmerjenosti (britanskega) šolskega sistema. Ta sistem je Cejlonce predvsem usposabljal za lepo jezikovno izražanje in za nižje administrativno upravne naloge, ne pa za gospodarjenje in vodenje podjetij. Zato je kljub visokemu odstotku pismenosti in dobremu znanju angleščine kadrovska problematika dokaj izrazita. To so potrdili tudi vtisi iz osebnih srečanj z delavci v Sri Lanki. V nasprotju z našimi domačimi razmerami z delavci v Sri Lanki sploh ni težave pri vzpostavljanju stikov. Takoj se vključijo v razpravo, poskušajo formulirati svoja stališča v angleščini (če gostje govorijo ta jezik) ali pa se pogovarjajo s pomočjo prevajalca. So zgovorni in neposredni. Če pa na razpravo gledamo z vidika izkušenj jugoslovanskega samoupravljalca, pa je hitro opaziti pomanjkanje ekonomskega znanja.

Da bi izboljšali kadrovsko strukturo, so pri ministrstvu za industrijo že leta 1968 ustanovili National Institute for Business Management (Nacionalni inštitut za poslovno vodenje). Njegova naloga je bila definirana takole:

- organizira izobraževanje vodilnih kadrov na vseh ravneh, da bi tako prispeval k izboljšanju prakse vodenja;
- razvije svetovanje na področju vodenja kot profesionalno dejavnost;
- vzpodbudi raziskave o vodenju glede na posebno socioekonomsko okolje.

Inštitut vodi odbor, ki ga v pretežni večini imenuje minister za industrijo. Inštitut je dobro opremljen in razpolaga z obsežnim teamom strokovnjakov, kakih 60 iz različnih strok. Doslej je šlo skozi različne tečaje na inštitutu že kakih 2000 ljudi. Dejavnost inštituta poteka v šestih smereh: organiziranje delovne sile, industrijski inženiring, finančno poslovanje, marketing, družbenoekonomska problematika ter banka podatkov.

Z izobraževanjem delavcev za gospodarjenje in participacijo se ukvarjajo tudi nekatere druge institucije. Leta 1976 je bil na univerzi v Colombu ustanovljen poseben Inštitut za izobraževanje delavcev. Ta inštitut je začel z organizacijo enoletnih tečajev za delavce, ki jih na izobraževanje pošljejo sindikati. Gre za večerno izobraževanje. Tisti, ki uspešno končajo ta prvi kurz, lahko potem še nadaljujejo šolanje.

V organizaciji National Institute of Business Management je bila leta 1975 v začetku januarja nacionalna konferenca svetov zaposlenih v Colombu. Udeležilo se jo je 400 delegatov iz vseh 212 svetov zaposlenih iz 21 državnih korporacij, v katerih so bili sveti ustanovljeni. Konferenca je soglasno sprejela osem resolucij, v katerih je bilo izraženih nekaj temeljnih zahtev za nadaljnji razvoj participacije:

- prva resolucija se zavzema za zakonsko ureditev participacije, za zagotovitev demokratičnega postopka volitev in za zadostno zaščito izvoljenih članov svetov zaposlenih med mandatom in po preteku mandata;

– druga resolucija zahteva zagotovitev ustrezne informacijske podlage za delo svetov zaposlenih – ta zahteva je bila naslovljena na management podjetij; obenem so tudi zahtevali, da so predstavniki managementa obvezno navzoči na sejah sveta zaposlenih in da neposredno dajejo potrebna pojasnila članom pri obravnavanju posameznih vprašanj;

– v tretji resoluciji so se zavzeli za tesnejšo povezavo članov sveta zaposlenih z volilnim telesom, torej z delavci;

– v četrti resoluciji so predlagali niz ukrepov, da bi bilo delo svetov zaposlenih učinkovitejše;

– v peti resoluciji so se zavzeli za izobraževanje delavcev-članov svetov zaposlenih za participacijo ter izobraževanje managementa za participativno vodenje;

– v šesti resoluciji so se zavzeli za pravico svetov zaposlenih, da posegajo tudi v nekatera vprašanja delitve dobička;

– v sedmi resoluciji so zahtevali ustanovitev svetov zaposlenih v vseh podjetjih v javnem sektorju; ter v

– osmi resoluciji so se zavzeli za oblikovanje centralnih svetov zaposlenih v podjetjih, kjer v posameznih obratih delujejo sveti zaposlenih.

Konferenca je torej dokaj celostno obravnala delo svetov zaposlenih in predlagala vrsto zelo ustreznih ukrepov. Vendar je že čez dobro leto in pol, septembra 1976 prišlo do razcepa vladne koalicije. Ena izmed komunističnih partij, Lanka Samasamaja Party (»trockisti«), je izstopila iz vlade. S tem so tudi člani sindikatov, povezanih s to partijo, prenehali podpirati svete zaposlenih. To je bil formalen razlog, da je delovanje svetov zaposlenih prenehalo.

Med drugimi poskusi, da bi organizirali in vzpodbujali delavske participacije, kaže posebej omeniti poskus na področju kmetijstva. Šlo je za ustanavljanje kmetijskih posestev za mlade. Ta posestva so imenovali Janawasa in so jih ustanavljali na področjih, kjer je država z agrarno reformo leta 1972 pridobila obsežna kmetijska zemljišča. Ta posestva so dali v upravljanje mladim delavcem, ki so se tam naselili in naj bi jih skupaj upravljali. Vsa zemlja, razen majhnega dela za osebno uporabo, je bila skupna. S temi posestvi so hoteli zagotoviti povečanje kmetijske proizvodnje ob kolektivnem vodenju, spodbuditi splošen družbeni in kulturni razvoj na področju, kjer je posestvo delovalo, povečati produktivnost v kmetijstvu itn. Projekt ni uspel, ker so se naseljeni delavci preveč individualizirali in niso skrbeli za skupno zemljo. Nekateri menijo, da je ta projekt popoln spodrsel.

Obdobje razvoja participacije, o katerem govorimo, se je torej dejansko končalo že leta 1976 z razcepom koalicije političnih strank na oblasti. Na volitvah leta 1977 je premočno zmagala desničarska združena ljudska stranka (United National Party). V nasprotju s pričakovanji nova vlada ni niti odpravila niti močno zmanjšala državnega (javnega) sektorja gospodarstva. Največja sprememba je bila pravzaprav v tem, da je zmanjšala ekonomsko zaščito javnega sektorja in da od javnega sektorja zahteva

kompetitivnost z zasebnim sektorjem. Vendar tudi tega načela niso v celoti uresničili, saj nekaterim podjetjem javnega sektorja država v celoti pokriva zgube, nekatera imajo monopolni položaj itn.

Še naprej si tudi prizadevajo za večjo in bolj organizirano participacijo delavcev. Parlament Demokratične socialistične republike Sri Lanke (tako se dežela uradno imenuje) je 23. maja 1979 sprejel zakon o ustanavljanju svetov zaposlenih v državnih (javnih) podjetjih, ki ga na kratko imenujejo Employees' Councils Act No 32 of 1979. Ta zakon je podlaga za ustanavljanje in delo svetov zaposlenih v državnih podjetjih. Zasebnega sektorja se ne dotika; v zasebnem sektorju še vedno sklepajo kolektivne pogodbe. Delavce zastopa najmočnejši sindikat (v katerega je vključenih vsaj 40% zaposlenih v podjetju), delodajalce pa zveza delodajalcev. Zanimivo je, da razmišljajo, da bi tudi na nekaterih področjih državnega sektorja sklepali kolektivne pogodbe.

V skladu s citiranim zakonom o svetih zaposlenih določi minister za delo, na katerih področjih dejavnosti izvolijo svete zaposlenih. S posebnim odlokom (12. oktobra 1979) je minister za delo določil, naj se sveti zaposlenih formirajo na tehle področjih: rudarstvo in kamnolomi; predelovalna industrija; gradbeništvo; elektrika, plin, voda in sanitarne službe; transport, skladišča in komunikacije; veletrgovina in trgovina na drobno; bančništvo in zavarovanje ter v storitvene dejavnosti. Glavna področja državnega sektorja, na katerih ni predvideno ustanavljanje svetov zaposlenih, so: plantažni sektor (kjer je zaposlenih večina delavcev), gozdarstvo in ribištvo ter še nekatere manj pomembne dejavnosti.

Zakon eksplicitno navaja cilje ustanavljanja svetov zaposlenih. Ti cilji so (34. člen):

a) razvijati in vzdrževati učinkovito sodelovanje delavcev v zadevah, ki se nanašajo na podjetje;

b) zagotoviti vzajemno sodelovanje zaposlenih in delodajalcev za doseganje mirnega poteka dela, večje učinkovitosti in produktivnosti v podjetjih ter

c) opravljati druge zadeve, ki jih določi minister za delo z odlokom.

Sveti zaposlenih so posvetovalne narave. Njihova naloga, pravica in dolžnost je predlagati delodajalcem ukrepe, s katerimi bi povečali produktivnost in učinkovitost v državnih podjetjih. Temeljni problemi, ki jih želijo s tem razreševati, so: nizka delovna disciplina, velik absentizem, precej štrajkov, negospodarno ravnanje s sredstvi za delo itn.

Posvetovalna vloga svetov zaposlenih naj bi se v skladu z zakonom pokazala predvsem v tem:

– preprečevanje nesreč pri delu in uvajanje tehničnega varstva pri delu;

– razporeditev delovnega časa, delovnih izmen, določitev odmora med delom itn.;

– določitev časa in kraja izplačil plače in drugih povračil (izplačujejo dvakrat mesečno, enkrat akontacijo in drugič plačo);

- priprava načrta letnih dopustov;
- izvajanje socialne politike, rekreacije ipd.;
- vzdrževanje reda in delovne discipline;
- premeščanje in odpuščanje delavcev;
- sodelovanje z ustreznimi oddelki pri vladi.

Iz vsega, kar smo povedali, je očitno, da je participacija v začetni fazi, pri prvih korakih. Vendar kaže, da so vodilni politiki odločeni, da participacijo vsaj v državnem sektorju razvijejo naprej. Uporabljajo jo kot sredstvo, da bi dosegli večjo produktivnost v državnem sektorju, ki že zdaj obsega prek 60% celotnega gospodarstva. Še vedno pa ga pesti nizka produktivnost, ki se je po odhodu prejšnjih zasebnih lastnikov še zmanjšala. Zato je zanimivo, da je predsednik republike Sri Lanke zaprosil Jugoslavijo, da pošlje v Sri Lanko misijo strokovnjakov, ki bi ocenila doseženo stopnjo v razvoju participacije in predlagala ukrepe in smeri za nadaljnji razvoj (avtor tega prispevka je bil član jugoslovanske misije, ki se je mudil v Sri Lanki od 1. do 25. marca 1980).

Minister za delo ne določi samo področja dejavnosti, na katerem ustanovijo svete zaposlenih, temveč tudi enote v podjetjih, v katerih izvolijo takšen svet. Na tem področju je raznolikost izredno velika. Srečali smo enote s sto ali manj zaposlenimi, ki imajo svoj svet, na drugi strani pa ima, na primer, pristaniško podjetje s 36.000 delavci po celem otoku tudi le en sam svet. Tako so v ministrstvu za delo izdelali celotno strukturo, kjer izvolijo svete zaposlenih, in določili število svetov za posamezna podjetja. Večinoma gre za enega ali dva sveta v posameznem podjetju, v večjih podjetjih pa jih je lahko tudi večje število po enotah (10, 20 itn.). Posebno mesto ima v tem državno podjetje za cestni potniški transport (avtobusni prevozi), ki organizira transport po celem otoku. Podjetje ima nekaj manj kot 60 tisoč stalno zaposlenih delavcev in zelo razvejano organizacijsko mrežo. Temeljna enota je depo, ki ima nalogo, da organizira in izvaja prevoz na določenem območju. V tem podjetju so izvolili 119 svetov zaposlenih, tako rekoč po enega v vsakem depolu.

Svet zaposlenih izvolijo zaposleni, mednje ne šteje vodilno osebje. Volilno pravico imajo le stalno zaposleni. Kriterij za stalnost je sorazmerno visok – najmanj 180 delovnih dni na leto. Postopek pri volitvah je izredno zapleten. Za volilne komisije so organizirali celodnevni seminar, pa so kljub temu imeli veliko pritožb. Vse zaposlene razdelijo v tri volilna telesa glede na njihovo kvalifikacijo oziroma vrsto dela: 1. administrativno osebje, 2. kvalificirani in polkvalificirani delavci ter 3. nekvalificirani delavci. Možna je tudi kombinacija teh kategorij. Glede na številčnost teh volilnih teles določijo število članov sveta zaposlenih. V vsakem volilnem telesu potem formirajo še volilne skupine na podlagi neformalnih povezav in politične pripadnosti. Vsaka volilna skupina potem ponudi svojo kandidatno listo. Volitve so tajne in potekajo na plačan delovni dan. Komplicirano pa je preračunavanje, kateri kandidati so izvoljeni (ponderiranje velikosti skupine, volilnega telesa, števila glasov itn.). Svet izvoli predsed-

nika in podpredsednika. Seje naj bi predvidoma imeli enkrat mesečno, prav tako med plačanim delovnim časom. Tehnične možnosti mora zagotoviti vodstvo podjetja. Člani morajo teden pred sejo dobiti napisan dnevni red. Drugega materiala ne dobijo. Pišejo zapisnik. Pri seji mora biti navzoč tudi direktor oziroma lahko določi največ štiri svoje zastopnike.

Ta določila so bila v glavnem povzeta po zakonu. Praktično so se sveti zaposlenih, izvoljeni po tem zakonu, šele oblikovali in imeli po eno, dve ali največ tri seje. Ponekod volitve še potekajo. Zato je izkušenj z delom teh svetov še sorazmerno malo. Vendar naj povzamem nekatere vtise iz razgovorov z nekaterimi sveti zaposlenih v celoti ter skupinami predsednikov svetov.

Prevladuje vtis, da delavci idejo participacije in svete sprejemajo. Kažejo tudi dokajšnje zanimanje za delo svetov. Sveti, ki so se že večkrat sestali, so oblikovali vrsto predlogov o ureditvi delovnih razmer, predvsem: kdaj odmori za malico, problematika pitne vode na delovnem mestu, varčevanje z materialom itd. Ponekod se poraja že zavest, da imajo premajhno moč in da so preveč odvisni od managementa. Načenjali so tudi problem stimulacije za dobro delo. Večinoma imajo nespremenljive plače z določeno normo. Ponekod so ob vpeljevanju bonus sistema povečali storilnost tudi za nekajkrat. Udeležba na sejah sveta je dobra, razprave dokaj obsežne.

Vodstva podjetij imajo različen odnos do svetov zaposlenih. Ponekod smo se srečali s popolnim nepoznavanjem zadeve, začudili so se, da kaj takega sploh je. Drugje dokaj odločno podpirajo svete in nekatere predloge so tudi takoj uresničili. Ponekod pa tudi dejansko ovirajo delo svetov, recimo s tem, da jim ne dajo prostora, v katerem bi se lahko sestali itn. Nekateri tudi dvomijo, ali bo iz participacije kaj dobrega ali nič; pri tem navajajo zlasti pretekle izkušnje (ki smo jih že opisali). Konfliktov med sklepi svetov zaposlenih in vodstvu podjetij zaenkrat ni bilo opaziti.

Sindikati so kot organizacija delavcev nasprotovali že sprejemu zakona o svetih zaposlenih. Njihov argument je bil predvsem, da sveti zaposlenih posegajo v problematiko, ki je značilno »sindikalna« in da bodo s formiranjem svetov postopno odpravljeni sindikati. Sporno je bilo zlasti vprašanje, ali imajo sindikati še naprej pravico do organizacije stavk ali ne. Že ob načrtu zakona je zato prišlo do diskusije med vlado in sindikati, ki so bili v tem dokaj enotni, celo sindikat, ki je povezan z vladajočo stranko. Kaže, da so temeljne vzroke nasprotovanja razrešili in odstranili. V zakonu posebej piše, da sveti ne smejo posegati v dejavnost sindikatov. Vendar ta določila kasneje v zakonu konkretno niso izvedena. Pač pa so si ob določevanju kandidatov za člane svetov zaposlenih, sindikati močno prizadevali, da dobijo v svete »svoje« kandidate. Velja dodati, da je uradna ocena, da je sindikalna situacija v Sri Lanki kaotična.

Vladna stranka seveda podpira participacijo, čeprav je tudi v tej stranki nekaj različnih mnenj. Zaenkrat je participacija aktualna samo za

državni sektor, za zasebni sektor velja le režim kolektivnih pogodb. Zato zasebnih lastnikov plantaž, industrijskih in drugih podjetij (za lastništvo zemlje velja agrarni maksimum 50 akrov na člana družine) participacija ni prizadela. Večina političnih funkcionarjev je obenem tudi zasebnih lastnikov zemlje ali drugega vira dohodkov.

Za konec bi veljalo opozoriti, da je kljub spremembam političnih strank na oblasti po letu 1970 proces podržavljanja gospodarstva dokaj kontinuiran. Tudi participacijo delavcev speljujejo različne stranke s sicer dokaj različnim političnim programom. Obenem pa je bilo v razvoju participacije opaziti tudi diskontinuiteto, saj so po letu 1970 uvedeni sveti zaposlenih zaradi političnih nesoglasij med strankami leta 1976 nehali delovati. Zato je razumljiva bojazen, da se bo situacija ponovila.

Če bi z našimi očmi in na podlagi naših izkustev gledali na participacijo delavcev v Sri Lanki, bi najbrž kot ključno postavili vprašanje trajnejše in stabilnejše motivacije delavcev za participacijo. Verjetno bi opazili pomanjkanje neke trdnejše politične in ekonomske podlage za razvijanje participacije. Uporabljen pristop bi se nam zdel mnogo bolj pragmatičen, kot je bilo uvajanje samoupravljanja v Jugoslaviji. Vendar so to v večini lahko razlike, ki jih gre pripisati kulturnim razlikam. Seveda pa je dejanski razvoj participacije tudi v Sri Lanki odvisen od tega, ali bo participacija postala trajna sestavina programa pomembnejših družbenih sil. Na višji stopnji razvoja pa je pričakovati tudi močnejše vzgibe za samoreprodukcijo in razširitev participacije.

JOŽE GORIČAR

Razprave in zapisi

V sociološki in politološki knjižnici Založbe Obzorja iz Maribora je pod številko 11 konec marca letos izšlo izredno zanimivo in aktualno delo *Razprave in zapisi*, zbirka pomembnejših razprav akademika prof. dr. Jožeta Goričarja (objavljenih v različnih revijah) ter njegovih socioloških zapisov, ki so pritegovali pozornost bralcev Naših razgledov v letih 1972 in 1973. Knjižna izdaja je te prispevke strnila, jih tako otela časopisnemu pozabljanju, hkrati pa znova opozorila na njihov pomen, pestrost in svežino.

Delo, ki obsega 263 strani, je razdeljeno na tri večja poglavja: razprave so zbrane v prvih dveh poglavjih (»Samoupravljanje« in »O nekaterih vprašanjih družbene strukture«), tretje pa je namenjeno »Sociološkim zapisom«. Avtor je nekatere razprave deloma predelal, vendar tako, da s tem ni spremenil njihove temeljne vsebine. Razprave so nastajale od konca petdesetih do konca sedemdesetih let, v burnem obdobju poglobljanja, razširjanja in institucionalnega utrjevanja samoupravnih odnosov v naši družbi. Kljub zgodnejšemu datumu, ki ga imajo posamezne razprave, nikakor niso zastarele, kvečjemu nasprotno: kažejo na kontinuiteto posameznih bistvenih procesov in znanstvenega prisvajanja konkretne zgodovinske resničnosti, v kateri se postopno ureničujejo progresivne težnje »grobarja« kapitalističnega sistema.

V uvodu avtor tudi pojasnjuje konkretne okoliščine in spodbude, ki so opredeljevale nastanek posamezne razprave, s čimer omogoči, da jih beremo v ustreznem kontekstu. Sedanje branje razprav ni privlačno le zaradi »ostankov« nekaterih delno že preseženih procesov v naši družbi, temveč nam omogo-

ča globlji vpogled v polpreteklo dogajanje in s tem spodbuja k oblikovanju lastnih meril in ocen o dogajanju v sodobnosti.

V razpravah o samoupravljanju se avtor – izhajajoč iz marksističnih teoretičnih izhodišč – analitično poglobljeno loteva mnogih vprašanj, ki jih na različnih ravneh poraja zgodovinsko revolucionarno spreminjanje upravljanja v imenu ljudstva v upravljanje ljudstva samega: npr. nevarnosti birokratične diktature, ki se bistveno ne razlikuje od katerekoli razredne vladavine, dalje izkoriščanja in okoliščin za preseganje, ukinjanje izkoriščanja, odmiranja države, ustvarjanja družbene lastnine. Zlasti v zadnjih treh razpravah prvega poglavja (»Pravna veda in sociologija prava«, »Možnosti in današnje meje samoupravljanja« ter »Sankcije v našem samoupravnem pravu«) zelo prepričljivo pojasnjuje in razkriva zapleteno družbeno resničnost prehodnega obdobja, opozarja na mnogoplastne procese, ki delujejo zaviralno na preraščanje samoupravljanja iz celostnega procesa »po sebi« v proces »za sebe« ter tudi teoretično utemeljuje ukrepe, ki naj v sedanjih objektivnih možnostih pripomorejo k dejanskemu napredovanju socialističnih samoupravnih odnosov. Ker se zaveda, da »možnost še ni resničnost« in da je zelo nevarno, če razumemo nekatere kapitalistične kategorije (trg, blago, itd.) le kot preostanke preteklosti, ki da bodo odmrli sami po sebi, avtor poudarja, da se socializem ne more razviti in uveljaviti drugače kot s svojo premočjo nad kapitalističnim načinom proizvodnje in nad možnostmi, ki jih ta daje (oziroma ne daje) ustvarjalnemu razmahu slehernega človeka.

Z občutkom za zgodovinsko konkretnost in za socialistični humanistični razvoj so povezana avtorjeva spoznanja o tem, da država ne more kar takoj med starine, pa tudi razmišljanja o vprašanjih: ali z odmiranjem države odмира tudi pravo, v čem je bistvo podružbljanja prava, kjer so praznine v samoupravnem pravu in kaj storiti, da se poveča obveznost in družbena veljava samoupravnih norm: kakšno vlogo imajo različne

(moralne, kazenskopravne in materialno-pravne) sankcije v samoupravnem pravu. Ta in mnoga druga vprašanja avtor obravnava tako, da je daleč od normativističnega optimizma, hkrati pa kritičen do pojmovanj samohotnosti, spontanosti razvoja.

V drugem, najobsežnejšem delu knjige so zbrane razprave, v katerih avtor poglobljeno in mnogostransko obravnava vedno aktualna in pereča vprašanja družbene neenakosti, razredne razcepljenosti, slojevitosti, konfliktov, itd. Te razprave so nastajale konec šestdesetih in v začetku sedemdesetih let, v času, ki je prelomnega značaja tako z vidika razvoja samoupravljanja v naši družbi kot tudi glede na izražanje razrednih nasprotij v razvitih kapitalističnih družbah. Vsebinsko se razprave gibljejo od temeljnih teoretičnih problemov v sodobni sociologiji sploh do čisto »praktičnih« problemov v naši družbi: v delovnih organizacijah, v družbenopolitičnih skupnostih in družbenopolitičnih organizacijah. Vse razprave pa so med seboj povezane in nam pravzaprav šele spoznanje celote omogoča zaokroženo predstavo in tudi možnosti za širše in globlje osmišljanje navidezno vsakdanjih ali celo samoumevnih pojavov tako v naši družbi kot v drugih sodobnih družbah.

Splošnejši teoretični problematiki so posvečene zlasti razprave: »Meščanska in marksistična sociologija o razrednih – razredna razslojenost novejšega kapitalizma«, »Problemi družbene slojevitosti«, »Novejša sociologija ter Marxovo in Leninovo pojmovanje družbenih razredov«. V teh razpravah avtor kritično osvetli značilnosti, okoliščine in praktično politične posledice subjektivističnih meščanskih razlag razredne razklastnosti oziroma sploh slojevitosti sodobne diferencirane družbe razvitega monopolnega kapitalizma; odkriva enostranosti teh razlag, zlasti zanemarjanje objektivne neenakosti in vzrokov zanj, površinsko gledanje na spremembe v sodobni družbi.

Nedialektičnost in nezgodovinskost sta prišli zlasti do izraza v razlagah, da zginja klasičen izkoriščevalski razred buržoazije zaradi razstavljanja kapitala na kapital funkcijo in kapital lastnino, da se delavski razred pomeščanja in da tudi zginja, ker se izenačuje ob osi potrošnje, da skratka sodobna kapitalistična družba postaja vedno bolj družba enakih. Upošteva je konkretne zgodovinske procese spreminjanja avtor pri

vrednotenju različnih koncepcij meščanske sociologije aktualizira Leninovo definicijo razredov, odkriva njene prednosti pri uporabi v sodobni (kapitalistični ali socialistični) družbi. Z Leninovo definicijo kot izhodiščno se more adekvatno pojasniti tudi spremembe, do katerih prihaja s samoupravljanjem, o čemer prepričljivo govori avtor v razpravi »Prispevek k vprašanju o slojevitosti naše družbe«, v kateri – ob upoštevanju raziskovalnih dosežkov drugih jugoslovanskih sociologov – pojasnjuje proces koncentracije moči zunaj delavskega razreda in razkriva specifične lastnosti birokracije.

Poglobljeni obravnavi razslojevanja in mnogih posledic, ki so z njim povezane, sta namenjeni še dve razpravi v drugem delu: »Družbena moč kot dejavnik razslojevanja« in »Žarišča globalnih konfliktov v jugoslovanski družbi«, v katerih med drugim razgrinja objektivne in subjektivne okoliščine, ki omogočajo, da kljub odmiranju in notranjemu »razjedanju« še vedno obstaja država kot sila nad družbo. Zaradi jasnosti, ki ni vselej odlika podobnih razprav o jugoslovanski družbi, so te razprave vredne še posebne pozornosti.

Celo pahljačo zanimivih stališč, spodbudnih za razmišljanje in raziskovanje, pojasnil in razlag vsebujejo esejistično pisani »Sociološki zapisi«, v katerih avtor na klen in jedrnat način obravnava poglobljena vprašanja sodobne družbene znanosti in sodobnega človeka ter najbolj vznemirljivih družbenih dogajanj. Ob tem ko praktično vsakomur razumljivo predstavi posebnosti marksističnega pojmovanja nekaterih procesov v sodobnosti (npr. »Odtujitev«, »Razvoj – napredek«, če omenimo le nekatere), ko kritično vrednoti nekatere stereotipne sodbe (npr. »Generacije mladih«), ko razkriva težave sodobnega družboslovja (»Specializiranost družboslovja«), približa mnoge zapletene procese, v katere je tako ali drugače ujet sleherni občan naše družbe. Marsikaj za vsakdanjo prakso slehernika je najti v zapisih, ki so zlasti usmerjeni v našo samoupravno prakso (»Kontra-razred«, »Danes za jutri«, »Elite«, »Demokracija«, »Socialne razlike«, »Dogmatizem«).

Čeprav smo omenili samo nekatere probleme in načine pojasnjevanja, ki jih srečamo v delu, če to nakazuje, da je delo pomembna in nepogrešljiva sestavina mišljenjske mnogovrstnosti, pripomoček pri prese-

ganju uniformiranosti in ozkosti mišljenja tako o sodobnih svetovnih problemih kot o naši sedanosti in prihodnosti. Glede na celotno spoznavno teoretično in idejnovrednotno usmerjenost razprav in zapisov lahko upravičeno sklepamo, da vključujejo emancipativno moč in da presegajo različne enostranosti.

Glede na tehtnost in pestrost bo knjiga zanimiva tako za družboslovce kot tudi za vse drugače usmerjene strokovnjake. Po njej bodo gotovo – v kolikor že niso – posegli študentje na družboslovnih in nedružboslovnih fakultetah in drugih šolah,

profesorji na srednjih in osnovnih šolah, raziskovalci, družbenopolitični delavci; poleg teh pa bo gotovo marsikoga, ki se kot samoupravljaec srečuje z mnogimi zahtevami, pritegnilo razumljivo slovensko napisano delo dr. Jožeta Goričarja. Na koncu naj opozorim bralce, da se je tiskarski škrat skoraj kar prevečkrat poigral s črkami in tako, denimo, pričaral sodobnike iz sobotnikov; nekoliko več pozornosti pri tiskanju knjižnih del gotovo v prihodnje ne bi bilo odveč.

MACA JOGAN

Marko Kerševan: Razredna analiza in marksistična družbena teorija, Delavska enotnost, Ljubljana, 1980, str. 287.

Knjiga je smiselna, notranje koherenten izbor avtorjevih že objavljenih in nekaterih še ne objavljenih razprav in člankov, ki so plod bodisi njegovega raziskovalnega dela zlasti v drugi polovici sedemdesetih let, ali pa so nastajali priložnostno ob nekaterih idejno političnih dogajanjih v naši družbi. Že podnaslov dela natančneje opredeljuje predmet obravnave – gre za razprave iz marksistične obče sociologije in sociologije religije.

V uvodnem poglavju skuša avtor najprej poiskati zadovoljiv odgovor na vprašanja, ali lahko in kako lahko govorimo o marksistični sociologiji in v tem okviru pojasnjuje in razrešuje dileme o odnosu med marksizmom in sociologijo, med marksistično in nemarksistično sociologijo, med historičnim materializmom, sociologijo in posebnimi sociologijami. Zavzema se za razlikovanje marksistične (obče) sociologije v ožjem smislu od marksistične usmerjenosti v različnih družbenih vedah, vključno z občimi sociološkimi teorijami in posebnimi sociologijami.

V obsežnem prvem poglavju »Temeljni pojmi marksistične sociologije« obdela avtor v poglobljeni in argumentirani razpravi »Razredi in sloji« specifičnost marksistične opredelitve razredov, statusne sloje in razredno teorijo kapitalistične družbe, oriše problem delavskega razreda v kapitalizmu in se končno dotakne tudi vprašanja razredov in statusnih slojev v socialistični družbi. K razčiščevanju temeljnih marksističnih pojmov naj bi pripomogla razprava »Mesto pojmov družbene formacije, baze in nadgradnje v marksistični družbeni teoriji«, v kateri obdela tudi odnos družba – družbena formacija – globalna družba. Prvo poglavje sklepa sintetična razprava »Razredni boj in družbena formacija«, v kateri ob poudarjanju nujnosti razlikovanja teoretičnega in empiričnega pojma razreda pojasnjuje, zakaj je vprašanje razrednosti specifičnost marksi-

stične družbene teorije in utemeljuje nujnost razširitve pojma razrednega boja glede na spreminjanje konkretnih zgodovinskih okoliščin.

Celotno drugo poglavje (*»Religija in družbena formacija«*) sodi na področje sociologije religije. V prvi razpravi avtor pojasnjuje svoja stališča o tem, kaj je in kaj sploh lahko je »marksistična znanstvena teorija religije« in »marksistično znanstveno proučevanje religije«, v drugi razpravi pa poglobljeno obdela *marksistični pojem družbene formacije in religijo*. Jedro drugega poglavja je, vsekakor obsežna razprava *»Religija in pogoji obstoja (razrednih) družbenih formacij«*, v katerih je osnovni interes usmerjen v razkrivanje fetišizma in nevidnosti razrednih odnosov v kapitalsko-blagovnih odnosih ter mestu religije v kapitalizmu. Poglavje je sklenjeno z razpravo o *»Krščanstvu in ideologiji«*.

V zadnjem poglavju (*»Dodatek: povzetki in konsekvence«*) se avtor loteva nekaterih aktualnih splošnejših teoretičnih vprašanj (*»Marksizem in družbene vede«*), zlasti pa odnosa med marksizmom in religijo, vprašanja ateizma in praktično-zgodovinskega odnosa do religije v samoupravni socialistični družbi.

Na koncu vseh poglavij je dodano stvarno kazalo, ki še povečuje »uporabno« vrednost knjige, po kateri bodo zanesljivo posegli različno usmerjeni družboslovci, študentje in dijaki ter vsi drugi, saj predstavlja pomemben element oblikovanja zavesti humanistično in revolucionarno praktično usmerjenega človeka.

Vida Tomšič: Ženska v razvoju socialistične samoupravne Jugoslavije, Delavska enotnost, Naša žena, Ljubljana 1980, 219 str.

Čeprav je bilo na jugoslovanskem knjižnem trgu že precej del o ženskah in njihovi vlogi v razvoju, je to prva celovita informacija o najpomembnejših značilnostih dose-
danjega procesa osvobajanja ljudi in boja za

enakopravnost žensk v jugoslovanski družbi. Knjiga je nastala predvsem iz potrebe, da bi v okviru prizadevanj OZN v sedemdesetih letih, zlasti pa v desetletju OZN za ženske (1975–1985) pojasnili tujcem posebnosti poti uresničevanja enakopravnosti žensk v okviru razvoja jugoslovanske družbe.

Prav zaradi tega je knjiga napisana zelo pregledno in razumljivo, vendar kljub temu ni namenjena le tujim bralcem, temveč je še kako dobrodošla tudi nam, ki se večkrat niti ne poskušamo izviti iz samoumevnosti sedanjega življenja in se vprašati, zakaj živimo tako, kaj je opredeljevalo naš razvoj, kakšne so možnosti nadaljnega osvobajanja človeka, in končno: kakšne so poti preobražanja medčloveških odnosov v svetu. Knjiga ne izziva le k razmišljanju in vrednotenju doseženega, temveč hkrati – ali pa prav zaradi tega – navaja k poglobljenemu iskanju odgovora na vprašanja: kje smo glede na lastni zgodovinski razvoj in na razvoj drugih družb v svetu, kaj lahko storimo in kaj moramo storiti, da bi se začeli procesi enakopravnosti nadaljevali in utrjevali.

Dosedanji jugoslovanski razvoj in pot uresničevanja enakopravnosti je V. Tomšičeva analizirala z vidika globalnih družbenih revolucionarnih sprememb, konkretnega razrednega boja, ali kot lahko preprosto pojasnimo: z vidika vprašanja – *enakopravnost za koga in kako*. S tem pa je pravzaprav že začrtana marksistična analiza konkretnih zgodovinskih razmer, ki poskuša pokazati, kako so se oblikovali cilji boja zoper neenakopravnost in diskriminacijo, ter po kakšni poti smo te cilje v Jugoslaviji uresničevali.

V prvem poglavju (*»Zgodovinske korenine«*) se seznanimo predvsem z izredno težavnim položajem žensk v predvojni kapitalistični Jugoslaviji, ki je objektivno spodbujal k osveščanju o možnostih spreminjanja položaja, kar se je zlasti odražalo v revolucionarnem delavskem gibanju. Spoznamo vlogo KPJ, ki je pred veliko vojno vihro v zaostrenih razrednih odnosih izdelala jasna teoretična izhodišča za akcijo, in se je hkrati za te cilje tudi borila: v tem boju so ženske množice aktivno sodelovale in tako postale dejavnik političnega boja in nastajanja novih medčloveških odnosov.

V drugem poglavju (*»Revolucionarne spremembe in dosežki«*) so strnjeno obdelane poglavitne značilnosti razvoja socialističnega samoupravljanja in zlasti družbeno-

ekonomska ureditev, kot jo opredeljuje Ustava iz 1974. leta (pomen družbene lastnine, temeljne organizacije združenega dela, samoupravne interesne skupnosti, krajevne skupnosti), vloga subjektivnih družbenopolitičnih sil v razvoju socialističnega samoupravljanja ter nekateri temeljni kazalci doseženih sprememb v objektivnih življenjskih razmerah.

»Teoretične osnove procesa emancipacije žensk« je naslov naslednjega, tretjega poglavja, v katerem avtorica najprej prepričljivo aktualizira klasična marksistična spoznanja o strukturalnih družbenih vzrokih neenakopravnosti, nato pa pojasni, kako je bil ustvarjalno uporabljen marksizem na jugoslovanski poti spreminjanja položaja žensk in sploh osvobajanja ljudi; razumljivo je, da pri tem ne more mimo obravnave konkretnih nosilcev politične akcije, da opredeli zgodovinsko mesto in vlogo ženskih organizacij ter vlogo zakonodaje v spreminjanju družbenega položaja žensk.

V četrtem poglavju (*»Zaposlovanje, izobraževanje, zdravstvo«*) je največ prostora namenjenega kompleksni problematiki ekonomske emancipacije žensk (značilnosti zaposlovanja žensk, ženske na začasnem delu v tujini, zaščita zaposlenih žensk, ženske v razvoju kmetijstva in vasi) pa tudi značilnostim na področju izobraževanja in zdravstvenega varstva.

Za razumevanje celostnega procesa preobražanja položaja in vloge žensk je izredno pomembno tudi poznavanje sprememb na področju *zakonske zveze, družine in gospodinjstva ter otroškega varstva*, kar obravnava avtorica v petem poglavju. Jedrnato nam predstavi pot demokratizacije družine in njeno spreminjanje mesta v družbi, seznanj nas s problemi in dosežki družbenega varstva otrok, z dosežki načrtovanja družine in z demografskimi gibanji.

Šesto poglavje (*»Mednarodno sodelovanje«*) je namenjeno prikazu mednarodne dejavnosti Konferenca za vprašanje družbenega položaja žensk Jugoslavije, aktivnosti Jugoslavije v Mednarodnem letu žensk in v desetletju OZN za ženske ter končno prizadevanjem neuvršenih, da bi vključili ženske v razvoj.

Praktično vrednost te pomembne knjige še povečuje dodatno poglavje: *»Pregled določil Ustave SFRJ iz leta 1974 in seznam zakonov, ki so posebne pomena za pravni*

položaj žensk v Jugoslaviji; v njem bralca ne seznani le z ozko »žensko« problematiko, temveč tudi to področje – v skladu s celotno naravnostjo knjige – zajame širše, od temeljnih ustavnih določil, ki zagotavljajo človekov materialni in družbeni položaj v naši družbi do vseh pomembnih področij človekovega dela (delovna razmerja) in življenja (odnosi v zakonski zvezi in družini, odnosi v zvezi z uresničevanjem pravice do svobodnega odločanja o rojstvu otrok, odnosi na področju pokojninskega in invalidskega zavarovanja, odnosi na področju zdravstvenega varstva ter kazensko pravo).

Na koncu knjige je ponatisnjena tudi »Resolucija o glavnih smereh družbenega delovanja za izboljšanje družbenoekonomskega položaja in vloge ženske v socialistični samoupravni družbi« iz leta 1978. Podoba ženske v razvoju socialistične samoupravne Jugoslavije sklepa in dopolnjuje še nekaj statističnih tabel o navzočnosti žensk v posameznih sferah življenja (zaposlenost, samoupravna aktivnost, ženske in kontracepcija, itd.).

Že bežen pregled vsebine knjige kaže, da je potrebna vsakomur, ki je družbeno aktiven, kot vir za minimalna znanja o procesih, ki jih mirne duše lahko označimo kot najfinerše indikatorje dejanskega osvoboditve ljudi. Knjiga nikakor ni čtivo, ki bi bilo namenjeno predvsem ženskam; nasprotno – nujno je, da se spozna z njeno vsebino vsakdo ne glede na spol, pa tudi ne glede na starost. Predvsem ti, ki se rojevajo v novih odnosih in za katere so ti odnosi že nekaj objektivnega, lahko ob tej knjigi spoznajo vso obsežnost, zapletenost, resnost in dolgotrajnost revolucionarnega spreminjanja položaja človeka v razredni družbi.

Vida Tomšič: Izbrani teksti I in II, Novi vidiki, Zavod za šolstvo SR Slovenije, Ljubljana, 1980, str. 132 in 126.

Prizadevanja Zavoda SRS za šolstvo, da bi omogočil čim lažji dostop učencem do literature, so tokrat rodila sad, ki bo marsikomu dobrodošel, saj sodi na področje, ki je bilo in je včasih še sorazmerno zapostavljeno: humaniziranje medčloveških odnosov in v tem okviru posebej odnosov med spoloma.

Iz obsežnega opusa naše znane strokov-

njakinje, revolucionarke in oblikovalke novih odnosov je R. Mejakova izbrala vrsto pomembnih tekstov, ki kažejo po eni strani na zgodovinske prelomnice in razvoj v borbi za enakopravnost med ljudmi v naši družbi, po drugi strani pa s svojo poglobljeno marksistično razlago omogočajo prodiranje v zapleteno – vendar ne nerešljivo – problematiko spreminjanja položaja podrejenih, posebej žensk, in to tako, da lahko v sedanjosti vsakdo osmisli svoje mesto v prizadevanjih za resnično osvoboditve ljudi. Prav je, da se je izdajatelj odločil za ta korak, saj kljub mnogim spremembam, ki smo jim priča, marsikomu niso vselej jasne perspektive reševanja »ženskega vprašanja« v oblikovanju samoupravne socialistične družbe. Prav teksti tovarišice Tomšičeve pa lahko pripomorejo k temu, da bo »podoba jutrišnjega dne« bolj jasna in da bodo po meri človeka tudi konkretne »rešitve za današnji dan«.

V prvem in drugem zvezku Izbranih tekstov se avtorica loteva poglobitvenih problemov bodisi na ravni teoretičnega pojasnjevanja in predstavitve konkretnih političnih ciljev ZKJ pri humaniziranju medčloveških odnosov, bodisi na ravni praktične vsakdanje politike. Posamezni prispevki so nastajali predvsem v zadnjih 25 letih, v času tedaj, ko so se z različnimi družbenimi posegi že utrjevale prve nujne pridobitve socialistične revolucije, ki so temelj za celostno humaniziranje odnosov med ljudmi.

Značilno za delo tovarišice Tomšičeve je to, da nikoli ne gleda in ni gledala na »žensko vprašanje« izolirano, temveč je vedno boj za žensko enakopravnost postavljala in analizirala v okviru širšega boja za nove odnose med ljudmi, boja zoper različne oblike razrednega izkoriščanja. Iz vseh njenih prispevkov veje jasno spoznanje, ki v zadnjem desetletju vedno bolj spodbuja tudi v svetovnih okvirih h korenitemu spreminjanju položaja žensk, da je »žensko vprašanje« rešljivo samo kot »sestavni del celotnega boja za osvoboditev človeka in dela, obenem pa gre za skupno reševanje tistega dela »usode« ženskega spola, ko je ženska kot nosilka biološke reprodukcije, materinstva, povezana z najglobljim interesom vsake družbe, celotnega človeškega rodu«.

Po zanimivem in privlačnem uvodnem pogovoru z R. Mejakovo, v katerem V. Tomšič bralcu predstavi delo in strnjeno razčisti nekatera vedno aktualna vprašanja,

sledijo v I. zvezku članki in razprave po tem vrstnem redu: »Kaj je in kaj hoče Zveza komunistov Jugoslavije« (1961), »Marksistično postavljanje ženskega vprašanja kot dela proletarske revolucije in graditve socialističnih družbenih odnosov« (1978), »O nekaterih idejnopoličnih in družbenoekonomskih vidikih, ki zadevajo položaj in probleme družine v procesu konstituiranja samoupravne družbe« (1968), »Družbeni procesi, ki tečejo v krajevni skupnosti, s pogledom na probleme preobrazbe družine in na vprašanje družbenega položaja žensk« (1977) ter »Boj za razvoj samoupravljanja v krajevni skupnosti – del revolucionarne dejavnosti komunistov« (1973).

V drugem zvezku je večina prispevkov namenjenih obravnavi družine, v katerih pa spoznamo tudi problematiko položaja žensk v sodobnem svetu: »Družina v naši družbi« (1962), »Družina in gospodinjstvo v programu perspektivnega razvoja komun« (1958), »Problemi naše današnje družine« (1958), »O zakonski zvezi in družini v socializmu« (1956), »Socialna diferenciacija in otroško varstvo – otroško varstvo za vse« (1971), »Razredna vsebina humanizacije odnosov med spoloma«, »Ne žensko, ampak družbeno vprašanje«, »Aktualni vidiki položaja žensk v svetu« (1962) in »K vprašanju o položaju žensk v sodobnem svetu« (1976).

Knjiga ni primerna le kot priročnik za vzgojnoizobraževalno delo v srednjih šolah, temveč je nepogrešljiva v vseh oblikah in stopnjah rednega izobraževanja, za idejnopolično usposabljanje v okviru družbenopoličnih organizacij, za dopolnilno izobraževanje, strokovnjake, ki delujejo v predzakkonskem in družinskem svetovanju in drugod.

Boris Ziherl: Temelji marksistične obče sociologije, Marksistična knjižnica, Založba Obzorja Maribor, 1980, 316 strani.

Pred kratkim je izšlo delo akademika in univerzitetnega učitelja, revolucionarnega misleca in humanista – Borisa Ziherla *Temelji marksistične obče sociologije*. Prezgodnja smrt je preprečila, da bi rokopise predaval, ki sestavljajo knjigo, in ob katerih so rasle tudi prve generacije sociologov in politologov pri nas, avtor sam pregledal; to delo je opravila dr. R. Mejakova in tako omogočila, da so predavanja dostopna širše-

mu krogu bralcev, zlasti pa mladim generacijam.

V teh predavanjih nas pritegne predvsem izredna intelektualna širina in razgledanost avtorja, njegovo poglobljeno poznavanje zgodovine slovenskega in drugih jugoslovanskih narodov, kot tudi svetovne zgodovine, nedogmatično sprejemanje in uporaba klasičnih marksističnih ugotovitev in spoznanj ter izjemno dobro in podrobno poznavanje klasične marksistične literature. Odlika dela je dalje v tem, da so posamezne ugotovitve vsestransko argumentirane, da izhaja iz konkretne zgodovinske prakse, da je konstruktivno kritičen do različnih enostranskih in pomanjkljivih nemarksističnih razlag ter da je daleč od »superteoretičnih«, abstraktnih pojmovanj.

Delo *Temelji marksistične obče sociologije* je razdeljeno v sedem večjih poglavij, ki si sledijo tako: 1. Historični materializem kot osnova marksistične sociologije, 2. Ekonomska baza družbe, 3. Razred, partija, osebnost, 4. Država in revolucija, 5. Narod in narodnostno vprašanje, 6. Družina, 7. Oblike družbene zavesti.

V prvem poglavju pojasni najprej specifične spoznavne lastnosti historičnega materializma (pomen razreda in razrednega boja), ki se pokažejo učinkovitejše zlasti ob primerjavi z meščansko sociologijo, pri čemer pa nikakor ne gre za črno belo slikanje; avtor namreč nedvoumno poudarja, da »lahko buržoazni sociologi prispevajo na posameznih področjih družbenega življenja dragocena dognanja, katerih pravo vrednost lahko še prav posebej oceni kritična marksistična misel« (str. 17). Upravičeno Ziherl aktualizira Leninova stališča iz *Materializma in empirio-kriticizma o problemih »objektivnosti« in »nepristranosti«*; tudi v osemdesetih letih tega stoletja niso ti problemi nič manj pereči, kot so bili pred desetletji. Pri obravnavi ekonomske baze družbe avtor kritično zavrne mehanicistične poskuse krčenja produktivnih sil na tehniko ter idealistične razlage produkcijskih odnosov; ti poskusi v sodobnih razlagah družbenega razvoja (npr. teorija konvergence) niso preseženi, zato je tudi način zavračanja takih prijemov še kako aktualen. Drugo poglavje sklene z obravnavo družbenoekonomskih formulacij, ena od temeljnih kategorij pri kompleksni vsebinski dialektični razlagi družbenega razvoja.

V tretjem poglavju podrobno obravnava pojem razreda, problem razrednega boja, nastanka razredov, osnovne in prehodne razrede, pri čemer se poslužuje bogatega zgodovinskega gradiva, tudi umetniških upodobitev iz slovenskega leposlovja (npr. iz del I. Cankarja). Precejšnja pozornost posveti drobnim buržoaziji, njenemu posebnemu družbenemu položaju in politični usmeritvi (anarhizem) ter inteligenci; pri obravnavi te slednje utemeljeno zavrača pojmovanja o njeni nadrazrednosti in nadpolitičnosti, ki so – kot je znano – še vedno dokaj trdoživa tudi pri nas. Pomembne spodbude in opore za mnogoplastno razmišljanje in analiziranje so v obravnavi političnih strank in njihovega razrednega značaja, boja delavskega razreda za politično emancipacijo ter vloge osebnosti v zgodovini. Pri zadnjem je zlasti zanimivo kritično analiziranje subjektivističnega pojmovanja vloge osebnosti, množic kot tudi pojasnjevanje pomena velike osebnosti v zgodovini.

V četrtem poglavju avtor po kritiki meščanskih teorij o državi obravnava marksistično teorijo države ter teorijo revolucije. Pri razlagi revolucije je prepričljivo utemeljena potreba po razlikovanju med obliko in vsebino revolucije, ki jo razume kot dolgotrajen proces. Poglavje sklene poglobljena analiza problemov države v prehodnem obdobju, pri čemer posveča osrednjo pozornost vprašanjem odtujevanja in birokratizacije nosilcev oblasti ter okoliščinam, ki pospešujejo te procese, kajti »socializem je dan šele kot možnost, katere uresničitev je odvisna od izida boja med nasprotujočimi si težnjami v družbi prehodne dobe, ki jih ni moč omejiti samo na dejavnost in vpliv str-

mogljivljenih eksploatatorskih razredov« (str. 142).

Pojem naroda opredeli v začetku petega poglavja, potem pa nadaljuje z razlago rojevanja naroda, s prikazom boja za nacionalno državo; kritičnim pripombam k Stalinovi koncepciji »buržoaznih« in »socialističnih« narodov sledi obravnava nacionalne kulture. Poglavje sklene razlaga perspektiv nadaljnega razvoja narodov. Glavne razvojne stadije družine in specifičnosti družine kot družbene skupine in institucije so obdelane v predzadnjem šestem poglavju, medtem ko obravnava obsežno zadnje poglavje oblike družbene zavesti.

Pri opredeljevanju družbene zavesti so zajete različne razsežnosti, kot na primer razmerje med družbeno in individualno zavestjo, družbena psihologija in ideologija, razmerje med družbeno bitjo in zavestjo, problem lastne kontinuitete oblik družbene zavesti, dialektično nasprotje med vsebino in formo (problem izvirnosti, novosti). Obravnava posameznih vrst zavesti (pravna, politična, moralna, religiozna zavest, umetnost) sledi aktualno podpoglavje o socialistični demokraciji in kulturi, v katerem najde svoj prostor tudi ostra in utemeljena kritika antiintelektualstva v naši vsakdanji praksi. Delo končuje s problemi odnosa med filozofijo in znanostjo.

Čeprav so Temelji označeni kot učbenik, pa po svoji celotni vsebinski razlagalni usmerjenosti presegajo običajna merila učbenika. Zato niso primerni le kot študijski pripomoček v različnih stopnjah izobraževanja, temveč so nepogrešljivi pri vsakem napredno angažiranem človeku samoupravljalcu.

Socijalizam (Beograd) št. 3/1980

Študije in članki: LJUBIVOJE AČIMOVIĆ: Zastoj evropskega detanta – možne posledice in alternative; RUDI RIZMAN: Kritika doktrine o »socialistični naciji«; ZORAN STANOJEVIĆ: Protislovja družbenoekonomskih transformacij v deželah Latinske Amerike; BORIS MAJER: Samoupravljanje in filozofija; *Iz prakse za prakso:* MILAN BAJEC: Družbena merila delitve; SVETLANA BOŽINOVIĆ: Temelji politike cen in življenskih stroškov v družbenem planu Jugoslavije za obdobje 1976–1980; *Prispevki:* SLOBODAN LAZAREVIĆ: Lukacs in Landlerjeva frakcija; RISTO VUKČEVIĆ: Funkcioniranje gospodarskega sistema in domet tekoče ekonomske politike; *Pogledi:* Neštevilne osebe sveta; *Prikazi.*

Socijalizam (Beograd) posebna številka/1980

Uredniški zapis: Naš Tito; Razglas CK ZKJ in predsedstva SFRJ; STEVAN DORONJSKI: Beseda na pogrebu tovariša Tita; LAZAR KOLIŠEVSKI: Zadnje slovo od tovariša Tita; *Titovo revolucionarno delo in misel:* PERO DAMJANOVIĆ: Josip Broz Tito; VLADIMIR BAKARIĆ: Tito in revolucija; EDVARD KARDELJ: Tito in Komunistična partija Jugoslavije; VELJKO VLAHOVIĆ: Tito in afirmacija antidogmatskih nazorov in prakse ZKJ; NIKOLA LJUBIČIĆ: Titova vojna strategija in splošna ljudska obramba; FABIJAN TRGO: Izvirnost strategije narodnoosvobodilne vojne; RADOSLAV RATKOVIĆ: Enotnost revolucionarne prakse in teorije v Titovem delu; JOVAN RAIČEVIĆ: Titova narodnoosvobodilna misel socialistične revolucije in nacionalno vprašanje; JOVAN DJORDJEVIĆ: Titova misel o samoupravljanju; NAJDAN PAŠIĆ: Interesi delavskega razreda –

strateško izhodišče Titove koncepcije socialistične samoupravne demokracije; MILOŠ MINIĆ: Tito – tvorec gibanja neuvrščenosti; LEO MATES: Titova zunanjepolitična koncepcija in vloga v mednarodnih odnosih; FUAD MUHIĆ: Filozofske predpostavke zgodovinske vloge Titove osebnosti; IVAN LAČA: Tito – zgodovinska osebnost.

Gledišta (Beograd) št. 5/1980

Uredniški zapis: Umrli je tovariš Tito; Tematska številka zajema letoletne poslanice maršala Tita, 1946–1980.

Marksistička misao (Beograd) št. 3/1980

Tematska številka: Razglas CK ZKJ in predsedstva SFRJ ob smrti maršala Tita; DOBRIVOJE VIDIĆ: Titovo gigantsko delo; *Titova misel:* Uvodni zapis in izvor iz del: Titova koncepcija socializma; Boj za socialistično samoupravljanje; Samoupravni družbenoekonomski odnosi; Enakopravnost narodov in narodnosti; Politični sistem socialističnega samoupravljanja; Vloga Zveze komunistov Jugoslavije; Marksistična misel in samoupravljanje; Neuvrščenost, socializem kot svetovni proces; *Razgovori s Titom:* Celotno naše gibanje je bilo od začetka demokratično usmerjeno; Zveza komunistov je kohezivna sila naše socialistične skupnosti; Samoupravljanje in neuvrščenost – celostnost neodvisne jugoslovanske politike; *Prispevki k proučevanju Titove misli in dela:* TIHOMIR VLAŠKALIĆ: Tito, teorija in praksa samoupravljanja; MILAN MATIĆ: Titova misel o samoupravljanju in podružljanju politike; PRVOSLAV RALIĆ: Tito – o vlogi osebnosti v zgodovini; MARKO MIRKOVIĆ: Titova strategija revolucije, 1936–1941; PERO MORAČA: Tito – strateg narodnoosvobodilne vojne; IVAN LA-

ČA: Titova koncepcija partije; STANI-SLAV STANOJEVIĆ: Tito in neuvrščenost; TOME MOMIROVSKI: Tito – kot motiv književne ustvarjalnosti; *Izbor iz bibliografije Titovih del.*

Naše teme (Zagreb)
št. 4/1980

Josip Broz Tito – misel in delo: VLADIMIR BAKARIĆ: Titovo delo – garant naše prihodnosti; ZORICA STIPETIĆ: Prostor dozorevanja Josipa Broza Tita; VELJKO CVJETIČANIN: Tito in politična partija; MITAR MILJANOVIĆ: Tito in samoupravljanje; IVAN PERIĆ: Titov pristop k nacionalnemu vprašanju; PREDRAG MATVEJEVIĆ: Nauki Titovega dela in naša kultura; RANKO PETKOVIĆ: Titov posluš za zgodovino; BRANKO CARATAN: Titova alternativa; SÉKOU TOURÉ: Tito nas je mobiliziral za uresničevanje naših plemenitih ciljev; GIAN CARLO PAJETTA: Titova zgodovinska dediščina; *Izbor iz literature o Josipu Brozu Titu.*

Opredeljenja (Sarajevo)
št. 5/1980

Tematska številka: VLADIMIR BAKARIĆ: Tito je naše revolucionarno gibanje usposobil, da tudi naprej krči poti človeškemu napredku; NIKOLA STOJANOVIĆ: Tito je naša zavest o nas samih, smer in kačipot naših prihodnjih bojev in življenja; JOSIP BROZ TITO: Izbor iz del: Samoupravljanje; Delavski razred in Zveza komunistov Jugoslavije; Nacionalno vprašanje in revolucija; Jugoslavija v boju za neodvisnost in neuvrščenost; Splošna ljudska obramba in družbena samozaščita; J. B. TITO: Novoletna poslanica.

Pregled (Sarajevo)
št. 5/1980

Tematska številka, posvečena J. B. Titu: Razglas CK ZKJ in predsedstva SFRJ: *Redakcijski uvodnik:* Blagor človeku, ki za ve-

dno živi; FUAD MUHIĆ: Osebnost in zgodovina; *Izbor iz del:* KPJ v pripravah na NOB in socialistično revolucijo; Pri nas je demokracija zasnovana na materialni bazi za najširše množice delavcev; Delovati moramo v svetu kakršen je in s svojimi naporii prispevati, da se postopno spreminja; Globoko smo prepričani, da je v našem času uporaba principa koeksistence uresničljiva in realna; Vedno smo poudarjali, da mora biti v našem socializmu vedno na prvem mestu človek, proizvajalec in ustvarjalec, ne glede na njegovo nacionalno pripadnost; Samoupravni socialistični družbeni sistem omogoča, da združeni proizvajalci in državljani organizirajo obrambne sile družbe kot svoje lastne sile; Jugoslavija niti najmanj ne pomišlja, da bi spremenila svoj samoupravni socialistični razvoj niti svoje politike neuvrščanja; Tujega nočemo, svojega ne damo; Gibanje neuvrščenosti izraža bistvene interese celotnega človeštva; Poebno priznanje Josipu Brozu Titu (na 6. konferenci neuvrščenih v Havani).

Marksizam u svetu (Beograd)
št. 9/1979

Razprave o zgodovinskem materializmu: BOŽIDAR DEBENJAK: O nekaterih vprašanih materialističnega pojmovanja zgodovine; JÜRGEN HABERMAS: Zgodovinski materializem in razvoj normativnih struktur; HANS JÖRG SANDKÜHLEN: Pledoaje za historični materializem kot filozofije; H. FLEISCHER: Izhodiščne točke za marksistične teorije zgodovine; HELMUT FLEISCHER: Zgodovinska nujnost; K. H. TJADEN: Prirodna evolucija, družbena formacija, svetovna zgodovina; PAUL-LAURENT ASSOUN: Marx o ponavljanju zgodovine; WOLFGANG ACKERMANN: Zgodovinsko-materialistična periodizacija ali shema treh stadijev?; CESARE LUPO-RINI: Prispevek k razlagi kategorije »družbenoekonomske formacije«; G. A. COHEN: Primat proizvodnih sil; ANDREAS WILDT: Proizvajalne sile in družbeni prevrat; *Kritika:* PIERRE VILAR: Marksistična zgodovina ali zgodovina v nastajanju; *Prikazi:* ARNIM REGENBOGEN: O zgodovinskem materializmu.

Argumenti (Rijeka) št. 4/1979

Redakcija: Uvodna beseda; IVAN IVEKOVIĆ: Rogovi v vreči; YVES PERSON: Etiopijske skupine, narodi in države – za socializem na Rogu Afrike; SENAY LIKKE: Etiopijska revolucija – naloge, dosežki, problemi in perspektive; PHILIPPE DECRAENE: Prikaz somalijske socialistične poti; SIMON MALLEY: Somalijska revolucionarna usmeritev je nepovratna; PHILIPPE LEYMARIE: Težavna neodvisnost

Džibutija; *Dokumenti:* Program etiopske nacionalne demokratične revolucije; Program skupne fronte etiopskih marksističnoleninističnih organizacij (EMALED); Analiza Vseetiopskega socialističnega gibanja (MEISONE); Totalna opozicija Ljudske revolucionarne partije (EPRP); Nacionalni demokratični program Eritrejske narodnoosvobodilne fronte (EPLF); *Bibliografija:* Bibliografija izbranih del iz naše in tuje periodike o Rogu Afrike; *Kritična kartoteka:* DARIVOJ ŽILIĆ: Mladen Gavrilović – Vojni plameni na Rogu Afrike.

bibliografija knjig in člankov

(Iz dokumentacije Inštituta za sociologijo in filozofijo v Ljubljani)

A. KNJIGE IZ SFRJ

I. MARKSIZEM

- RIZMAN Rudi: Marksizem in nacionalno vprašanje. Razvoj temeljnih koncepcij o narodu v marksistični družbeni misli. Ljubljana, Cankarjeva založba 1980. 528 str. (Misel in čas) – sig. I/2484-34
- KERŠEVAN Marko: Razredna analiza in marksistična družbena teorija. Razprave iz marksistične obče sociologije in sociologije religije. Ljubljana, Delavska enotnost 1980. 287 str. – sig. 14.270.

II. FILOZOFIJA

- CULLER Jonathan: Sosir: osnivač moderne lingvistike. (prev. Boris Hlebec). Beograd, BIGZ 1980. 149 str. (XX vek, 43) – sig. I/2680-43
- DILTHEY Wilhelm: Izgradnja istorijskog sveta u duhovnim naukama. Prevela Dušica Guteša. Beograd, BIGZ 1980. 453 str. (Velika filozofska biblioteka) – sig. II/14.848
- FIEDLER Konrad: O prosuđivanju dela likovne umetnosti. Moderni naturalizam i umetnička istina. Beograd, BIGZ 1980. 108 str. (Mala filozofska biblioteka) – sig. 2040-44
- FRISKOVEC Franc: Osnove logike. Ljubljana, Univerzum 1980. 283 str. sig. II/14.857
- GADAMER Hans-Georg: Istina i metoda. Osnovi filozofske hermeneutike. (Prev. Slobodan Novakov). 3. izd. Sarajevo, Veselin Masleša 1978. 684 str. sig. 14.274
- HIRIYANNA M.: Osnove indijske filozofije. (Prev. Višnja Špiljak). Zagreb, Naprijed 1980. 371 str. sig. II/14.828
- LUKACS: Osobnost estetskog. Prev. Olga Kostrešević. Beograd, Nolit 1980. 809 str. (Književnost i civilizacija) – sig. 14.291
- LYOTARD Jean-François: Fenomenologija. (Prev. Mirjana Zdravković). Beograd, BIGZ 1980. 140 str. (Mala filozofska biblioteka) – sig. 2040-43
- MILOŠEVIĆ Nikola: Filozofija strukturalizma. Beograd, BIGZ 1980. 363 str. (XX vek, 45) – sig. I/2680-45
- PREMEC Vladimir: Hrestomatija etičkih tekstova patristike, sholastike, renesanse. Sarajevo, Svjetlost 1978, 158 str. (Biblioteka Etos, Hrestomatija etičke misli) – sig. 14.277-1
- PROHIĆ Kasim: Egzistencija, mogućnost, sloboda. Etičko pitanje u filozofiji egzistencije. Sarajevo, Svjetlost 1978. 332 str. (Biblioteka Etos, Hrestomatija etičke misli) – sig. 14.277-3
- PROHIĆ Kasim: Prizma i ogledalo. Derd Lukač, Ernst Bloh, Teodor V. Adorno. Beograd, Nolit 1980. 359 str. – sig. 14.273

- THOMAS Louis-Vincent: Antropologija smrti. (Prev. Zoran Stojanović i Miodrag Radović) Beograd, Prosveta 1980. 2 knj. 349; 384 str. (Biblioteka Današnji svet) – sig. 11.947-22
- WITTGENSTEIN Ludwig: Filozofska istraživanja. (Prev. Ksenija Maricki Gadanski). 2. pregl. i popr. izd. Beograd, Nolit 1980. 257 str. (Symposion) – sig. II/14.811
- XENOFON: Uspomene o Sokratu. S originala preveo, uvod napisao i objašnjenja i napomene dodao Miloš N. Đurić. Beograd, BIGZ 1980. XXV + 138 str. (Mala filozofska biblioteka) – sig. 2040-42

III. SOCIOLOGIJA

- GORIČAR Jože: Temelji obče sociologije. 4. izd. Ljubljana, Državna založba Slovenije 1980. 335 str. sig. 14.276
- HAUSER Arnold: Umetnost in družba. (Prev. Helena Menašić) Ljubljana, Državna založba Slovenije, 1980. 278 str. sig. 14.286
- JAMBREK Peter: Od plemena do države. Politične gibalne sile nacionalne in družbenoekonomske izgradnje zambijske družbe. Ljubljana, Državna založba Slovenije 1980. 251 str. (Moderna družba) – sig. 14.285
- JAMBREK Peter: Zgradba in razvoj družbe. 2. dop. izd. Ljubljana, Univerzum 1980. 202 str. (Uvod u sociologiju) sig. II/14.102-1
- JEROVŠEK Janez: Vpliv organizacijskih sprememb na odsotnost z dela. Ljubljana, Univerzum 1980. 52 str. (Družbeno izobraževanje, 75) – sig. I/2952-75
- MERTON Robert K.: O teorijskoj sociologiji. Prev. Tomislav Longinović. Zagreb, Centar društvenih djelatnosti SSOH 1979. XII + 198 str. (Pitanja, 9) – sig. 12.608-9
- MLADENOVIĆ Marko: Socijalna politika i porodica. 2. izd. Beograd, Savremena administracija 1980. XV + 358 str. sig. II/14.841
- MLINAR Zdravko: Urbanizam i sociologija. Beograd, Arhitektonski fakultet 1979. 69 str. (Postdiplomske studije. Kurs – stanovanje; 36) – sig. II/14.819-36
- PAVIČEVIĆ Vuko: Sociologija religije sa elementima filozofije religije. 2. izm. i proš. izd. Beograd, BIGZ 1980. 409 str. (Posebna izdanja) – sig. 14.290
- PRIMORAC Milena: Strani radnici. Sociološki aspekti privremene ekonomske emigracije. Beograd, Studentski izdavački centar UK SSO Beograda 1980. 200 str. – sig. II/14.837
- PROKIĆ Boško: Uvod u sociologiju medicine. Beograd, Savremena administracija 1979. 154 str. – sig. II/14.815
- UDOVIČ S.: Jugoslaveni u Švedskoj 1974. godine. Komparativna studija. Stockholm, Švedski institut za socijalna istraživanja 1979. 100 str. sig. II/14.809

ZIVKOVIĆ Miroslav: Neki sociološki aspekti planiranja. Beograd, Arhitektonski fakultet (1977?). 52 str. (Poslediplomske studije. Kurs – stanovanje) – sig. II/14.819-20

ZIVKOVIĆ Miroslav: Sociološki ogledi o gradu i stanovanju. Beograd, Arhitektonski fakultet 1980. 68 str. (Poslediplomske studije. Kurs – stanovanje) – sig. II/14.819-47

ZIVKOVIĆ Miroslav: Uvod u sociologiju stanovanja. Beograd, Arhitektonski fakultet (1977?). 73 str. (Poslediplomske studije. Kurs – stanovanje) – sig. II/14.819-2

IV. PSIHOLOGIJA

JEROTIĆ Vladeta: Psihoanaliza i kultura. 3. prošireno izd. Beograd, BIGZ 1980. 227 str. (XX vek, 16) sig. I/2680-16

V. ZNANOST – KULTURA – PROSVETA – ŠOLSTVO

ENZENSBERGER Hans Magnus: Nemačka, Nemačka između ostalog. Prevela Drinka Gojković. Beograd, BIGZ 1980. 323 str. (Savremeni esej, 4) – sig. 14.281-4

IKOR Roger: Škola i kultura ili Univerzitet – plen životinja. (Prev. Mirjana Vukmirović). Beograd, BIGZ 1980. – 139 str. (XX vek, 42) sig. I/2680-42

POSODABLJANJE statističnoga informacijskoga sistema. (Irena Banfi, et al.) Ljubljana, Zavod SRS za statistiko 1980. 52 str. – sig. II/14.845

PRISPEVKI k teoriji in praksi vzgoje v domovih za učenice. Ljubljana, Mladinska knjiga 1980. 253 str. – sig. II/14.840

SKUŠEK-MOČNIK Zoja: Gledališče kot oblika spektakelske funkcije. Ljubljana, Univerzum 1980. 131 str. (Analecta) sig. I/3019-1

TOMANOVIĆ Velimir: Društvene promene i obrazovanje. Beograd, Komunist 1980. 173 str. (Ogledi, 9) – sig. 14.026-9

VOLFAND Jože: Osnove samoupravne kulturne politike. Ljubljana, Univerzum 1980. 81 str. (Družbeno izobraževanje, 74) sig. I/2952-74

ZIVKOVIĆ Miroslav: Uvod u metodologiju naučnog istraživanja. Beograd, Arhitektonski fakultet (1977?). 108 str. (Poslediplomske studije. Kurs – stanovanje) – sig. II/14.819-1

VI. POLITIČNE VEDE

1. Splošna dela:

JANTOL Tomislav: Socijalizam i javnost. Zagreb, Centar za kulturnu djelatnost SSOH 1980. 238 str. (Aktualne politične teme) – sig. 12.523-28

NARODNO vprašanje, subjektivne sile, samoupravljanje, neuvrštenost. Ljubljana, RK ZSMS 1980. 127 str. (Knjižnica ABC, 11) – sig. 13.529-11

TOMŠIĆ Vida: Izabrani teksti. Izbor pripremila Renata Mejak. Ljubljana, Zavod SRS za šolstvo 1980. 2 knj. 132; 126 str. (Novi vidiki, 28, 29) sig. 13.491-28, 29

2. Druženopolitični sistem SFRJ:

KRISTAN Ivan: Družbena uređitev SFRJ. Samoupravna socialistična demokracija. 2. dop. izd. Maribor, Obzorja 1980. 308 str. (Marksistična knjižnica, 10) – sig. 13.381-10

SOCIJALISTIČKO samoupravljanje i humanizacija rada. Zbornik radova posvećen tridesetogodišnjici socijalističkog samoupravljanja u Jugoslaviji 1950–1980. Beograd, Savremena administracija 1980. 272 str. sig. III/3262

ŠINKOVEC Janez: Samoupravno odločanje delavcev. Ljubljana, Univerzum 1980. 204 str. (Priročniki, 56) – sig. II/13.565-56

ŠINKOVEC Janez: Samoupravno pravo v združenem delu. Ljubljana, Univerzum 1980. 201 str. (Priročniki, 60) – sig. II/13.565-60

ŠUVAR Stipe: Samoupravljanje i alternative. 4. dop. izd. Zagreb, Centar za kulturnu djelatnost SSOH 1980. 487 str. (Aktualne političke teme) sig. 12.523-27

TODOROVIĆ Mijalko: Ka zajednici slobodnih proizvođača. Beograd, Komunist 1980. 313 str. (Marksizam i savremenost) – sig. 13.103-6/4

VRATUŠA Anton: Ostvarivanje Zakona o udruženom radu. Od ideje do prakse. Beograd, Komunist 1980. 186 str. (Marksističke studije, 15) – sig. 13.854-15

3. Politični sistemi in organizacije:

SMILJKOVIĆ Radoš: Društveno-političke organizacije u SFRJ. Beograd, Sloboda 1979. 400 str. (Savremena društvena misao) – sig. 14.275

ZVEZA KOMUNISTOV JUGOSLAVIJE. Centralni komite. Seja, 10., Beograd: Mlada generacija u borbi za dalji razvoj socijalističkih samoupravnih odnosa i zadaci Saveza komunista. Beograd, Komunist 1980. 164 str. (Dokumenti) – sig. 14.288

4. Delavska in napredna gibanja:

STIPETIĆ Zorica: Komunistički pokret i inteligencija. Istraživanja ideološkog i političkog djelovanja inteligencije u Hrvatskoj (1918–1945). Zagreb, Centar za kulturnu djelatnost SSOH 1980. 244 str. (Aktualne političke teme) – sig. 12.523-29

5. Međunarodni odnosi:

KEŠETOVIĆ Muhamed: Nacija u socijalizmu. Beograd, Pres Kliping 1978. 185 str. – sig. III/3259

SMOLE Jože: Sedanja međunarodni odnosi in perspektiva njihove preobrazbe. Ljubljana, Delavska enotnost 1980. 36 str. (Aktualna tema) – sig. 14.248-2

STANIČ Janez: Razpotja komunizma. Ljubljana, Cankarjeva založba 1980. 608 str. (Misel in čas) – sig. I/2484-33

VRATUŠA Anton: Profili neuvrčenosti. Socialistična in neuvrščena Jugoslavija. Samoupravljanje v deželi in politika neuvrčenosti v mednarodnih odnosih. (Prev. Zoja Skušek-Močnik). Ljubljana, SAZU, Državna založba Slovenije 1980. 115 str. – sig. 14.284

VII. POLITIČNA EKONOMIJA IN GOSPODARSTVO

HAUG Wolfgang Fritz: Predavanja za uvod v »Kapital«. (Prev. Rado Riha) Ljubljana, Cankarjeva založba 1980. 257 str. (Misel in čas). – sig. I/2484-32

HILFERDING Rudolf: Finančni kapital. (Prev. Ivan Lavrač) Ljubljana, Cankarjeva založba 1980. 435 str. – sig. 14.289

JURANČIČ Ilija: Vrednotenje dela. Kranj, Moderna organizacija 1980. 336 str. sig. II/14.820

STOJANOVIĆ Srboj: Jedan teoretski koncept ekonomskog razvoja zasnovan na sistemsko-informacionom pristupu. Ljubljana, Center za proučevanje sodelovanja z deželami v razvoju 1979. 296 str. – sig. II/14.830

ZUPAN Marjan: Politična ekonomija. Priročnik za sindikalne delavce. Ljubljana, Delavska enotnost 1980. 133 str. (Sindikati 30) – sig. 13.637-30

ZVEZA KOMUNISTOV SLOVENIJE. Mestna konferenca Ljubljana: Idejnopolitična vprašanja in naloge komunistov pri preobrazbi družbenoekonomskih odnosov v gospodarjenju z denarjem in preobrazbi bank. Ljubljana, Delavska enotnost 1980. 32 str. sig. 14.287

VIII. SREDSTVA MNOŽIČNEGA OBVEŠČANJA IN JAVNO MNENJE

DŽINIČ Firdus: Komunikologija. Sociokibernetika in psihosociologija informiranja in komuniciranja v samoupravi družbi in združenem delu. (Prev. Jernej Kosmač in Danilo Domajnko). Ljubljana, Delavska enotnost 1980. 253 str. – sig. 14.272

HYMES Dell: Etnografija komunikacije. (Prev. Milorad Radovanović). Beograd, BIGZ 1980. 380 str. (XX vek, 44) sig. I/2680-44

VREG France: Javno mnenje in samoupravna demokracija. Procesi izražanja mnenj in interesov v meščanski demokraciji in v sistemu socialističnega samoupravljanja. Maribor, Obzorja 1980. 362 str. (Sociološka in politološka knjižnica, 13) sig. 13.281-13

IX. RELIGIJA IN VERSE ORGANIZACIJE

CVITKOVIČ Ivan: Bilješke o religiji. Sarajevo, Oslobođenje 1980. 164 str. (Politiška biblioteka) – sig. 14.265

CVRLJE Vjekoslav: Vatikan u suvremenom svijetu. Zagreb, Školska knjiga 1980. VIII + 390 str. – sig. II/14.816

X. ZGODOVINA IN GEOGRAFIJA

BILANDŽIĆ Dušan: Zgodovina Socialistične federativne republike Jugoslavije: glavni procesi. (Prev. Franček Šafar). Ljubljana Partizanska knjiga 1980. 463 str. – sig. II/14.818

BOŽIČ Branko: Oris zgodovine Slovencev. Ljubljana, Državna založba Slovenije 1980. 191 str. sig. /14.800

BRITOVŠEK Marjan: Carizem, revolucija, stalinizem. Družbeni razvoj v Rusiji in perspektive socializma. Ljubljana, Cankarjeva založba 1980. 2 knj. 494; 307 str. sig. II/14.846

DEDIJER Vladimir: Interesne sfere. Istorija interesnih sfera i tajne diplomatije uopšte, a posebno Jugoslavije u drugom svetskom ratu. Beograd, Prosveta 1980. 494 str. sig. III/3256

DEDIJER Vladimir: Svedočanstva o drugom svetskom ratu. Beograd, Narodna knjiga; Ljubljana, Partizanska knjiga 1980. 637 str. sig. III/3258

FERENC Tone: Viri o nacistični raznarodovalni politiki v Sloveniji 1941–1945 = Quellen zur nationalsozialistischen Entnationalisierungspolitik in Slowenien 1941–1945. Maribor, Obzorja 1980. 714 str. sig. III/3260

KLUN Albert: Prekomorci v narodnoosvobodilni vojni. Ljubljana, Komunist 1980. brez pag. (Spomeniki revolucionarnega delavskega gibanja Slovenije, 15) – sig. I/2870-15

KOS Janez: Tiskarna Podmornica. Ljubljana, Komunist 1980. b. p. (Spomeniki revolucionarnega delavskega gibanja Slovenije, 14) – sig. I/2870-14

LUBEJ France-Drežnje: Odločitve. Boj za demokratizacijo sokolstva na Slovenskem. Ljubljana, Partizanska knjiga 1980. 348 str. – sig. III/3257

ŽELJEZNOV Dušan: Rupnikov proces. Ljubljana, Cankarjeva založba 1980. 316 str. – sig. II/14.847

XI. POTOPISI – BIOGRAFIJE – PRIROČNIKI – SLO- VARJI

BILO je časno živeti s Titom: kako su jugoslovenski novinar i foto-reporteri zabilježili dramu posljednje Titove bitke i sedam najtužnijih dana Jugoslavije. (Ur. Sead Saračević, et al.) Zagreb, Vjesnik, Mladost, Prosvjeta 1980. 312 str. – sig. IV/2792

DEDIJER Vladimir: Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita. Knj. 1. Zagreb, Mladost; Rijeka, Liburnija 1980. 678 str. sig. II/14.843-1

LIKAR Peter: Lev Milčinski. Temna stran belega dne. Maribor, Obzorja 1980. 57 str. (Slovenski znanstveniki, 3) – sig. I/3011-3

LIKAR Peter: Lojze Ude. Moje bitke. Maribor, Obzorja 1980. 43 str. (Slovenski znanstveniki, 2). – sig. I/3011-2

ŠTAUBRINGER Zvonko: Plamenica iz Kumrovc. (Prev. Bojan Samarin, Miha Štrukelj). Samobor, »Zagreb«; Ljubljana, Univerzum 1980. 227 str., 142 str. ilustr. – sig. II/14.839

I. MARKSIZEM

SELIGER Martin: The Marxist conception of ideology. A critical essay. Cambridge, Cambridge Univ. Press 1979. XIII + 229 str. sig. II/14.812

II. FILOZOFIJA

Kratkij slovar' po filosofii. Moskva, Izd-vo političeskoj literatury 1979. 412 str. – sig. P I/3015

KRYVELEV Iosif Arnovič: Kritika religioznog učenja o bessmertii. Moskva, Nauka 1979. 172 str. – sig. 14.280

POGOSJAN Vil Andranikovič: K kritike filozofskih koncepcij Frankfurtskoj školy. Erevan, AN Armjanskoj SSR 1979. 80 str. sig. 14.292

III. SOCIOLOGIJA

KERLINGER Fred N.: Behavioral research. A conceptual approach. New York, Holt, Rinehart & Winston 1979. XVI + 336 str. sig. II/14.860

LEVKOVSKIJ Aleksej Ivanovič: Social'naja struktura razvivajuščisja stran. Problemy mnogoukladnogo, perehodnogo obščestva. Moskva, Mysl' 1978. 220 str. – sig. 14.296

METODOLOGIČESKIE problemy obščestvennyh nauk. Po materialam Vsesojuznoj konferencii »Aktual'nye problemy metodologii obščestvennyh nauk«. (Red. L. F. Il'čev) Moskva, Nauka 1979. 471 str. – sig. II/14.832

SCIENTIFIC productivity. The effectiveness of research groups in six countries. Ed. by Frank M. Andrews. Cambridge, Cambridge Univ. Press; Paris, Unesco 1979. XXXIV + 469 str. – sig. II/14.836

SOCIALISTIČESKIJ obraz žizni i vsestoronnee razvitie ličnosti. (Otv. red. V. I. Šinkaruk). Kiev, Naukova dumka 1979. 342 str. – sig. 14.278

SOCIAL'NOE poznanie i social'noe upravlenie. (Otv. red. V. I. Kucenko). Kiev, Naukova dumka 1979. 369 str. – sig. 14.173-3

VALUE change in Chinese society. Ed. by Richard W. Wilson, et al. New York, Praeger 1979. XIII + 309 str. – sig. II/14.850

WELSH William A.: Leaders and elites. New York, Holt, Rinehart & Winston 1979. X + 209 str. – sig. II/14.851

IV. PSIHOLOGIJA

HUDSON Liam: Contrary imaginations. A psychological study of the English schoolboy. Harmondsworth, Penguin 1979. 205 str. (Pelican book). – sig. I/3017

V. ZNANOST – KULTURA – PROSVETA – ŠOLSTVO

COMPARATIVE perspectives on the academic profession. (Ed. by Philip G. Altbach). New York, London, Praeger 1977. XII + 214 str. – sig. II/14.861

SCIMECCA Joseph A.: Education and society. New York, Holt, Rinehart & Winston 1980. XII + 306 str. – sig. II/14.814

VI. POLITIČNE VEDE

1. Splošna dela:

BLALOCK Hubert M. Jr.: Black-white relations in the 1980s. Toward a long-term policy. New York, Praeger, 1979. VIII + 208 str. – sig. II/14.822

CONSTRUCTING policy. Dialogues with social scientists in the national political arena. Ed. by Irving Louis Horowitz. New York, Praeger 1979. IX + 244 str. – sig. II/14.867

DOZ Yves L.: Government control and multinational strategic management: power systems and telecommunication equipment. New York, Praeger 1979. XVI + 277 str. – sig. II/14.870

HINTON Harold C.: An introduction to Chinese politics. 2. ed. New York, Holt, Rinehart & Winston 1978. XV + 344 str. – sig. 14.294

PLANO Jack C.: The American political dictionary. 5th ed. New York, Holt, Rinehart & Winston 1979. VIII + 488 str. – sig. II/14.865

REYCHLER Luc: Patterns of diplomatic thinking. A cross-national study of structural and social-psychological determinants. New York, Praeger 1979. XIX + 295 str. – sig. II/14.858

TERRITORIAL politics in industrial nations. (Ed. by Sidney Tarrow, et al.) New York, Praeger 1978. XIV + 326 str. – sig. II/14.853

5. Mednarodni odnosi:

ETHNIC conflict in international relations (Ed. by Astrid Suhrke, Lela Garner Noble) New York, London, Praeger 1977. XI + 248 str. sig. II/14.827

FOREIGN policies of west european socialist parties. (Ed. by Werner J. Feld.) New York, Praeger 1978. XI + 149 str. – sig. II/14.869

INTERNATIONAL perceptions of the superpower military balance. Ed. by Donald C. Daniel. New York, Praeger 1978. XIV + 198 str. – sig. II/14.868

KAPUR Ashok: International nuclear proliferation: Multilateral diplomacy and regional aspects. New York, Praeger 1979. X + 387 str. – sig. II/14.824

VII. POLITIČNA EKONOMIJA IN GOSPODARSTVO

AJAMI Riad A.: Arab response to the multinationals. New York, Praeger 1979. X + 143 str. – sig. II/14.862

CRANE Robert D.: Planning the future of Saudi Arabia. A model for achieving national priorities. New York, Praeger 1978. XII + 241 str. – sig. II/14.849

GATOVSKIJ Lev Markovič: Voprosy razvitiya političeskoj ekonomii socializma. Moskva, Nauka 1979. 488 str. – sig. 14.283

HERBERT John D.: Urban development in the third world. Policy guidelines. New York, Praeger 1979. XIII + 238 str. – sig. II/14.852

HUSTON Perdita: Third world women speak out. Interviews in six countries on change, development, and basic needs. New York, Praeger 1979. XIX + 153 str. sig. II/14.871

JUZUFOVIĆ German Karlovič: Neuka pri socializmu. Politiko-ekonomičeskie problemy. Leningrad, Izd-vo leningradskogo un-ta 1980. 118 str. – sig. II/14.833

LEWIS Carol W.: Soviet urban management. With comparisons to the United States. New York, Praeger 1979. XXXV + 216 str. – sig. III/3263

MANPOWER planning. Selected readings. Ed. by D. J. Bartholomew. Harmondsworth, Penguin 1976. 335 str. – sig. I/3018

NANYENYA-Takirambudde Peter: Technology transfer and international law. New York, Praeger 1980. X + 177 str. – sig. II/14.823

POLICY alternatives for a new international economic order. An economic analysis. Ed. by William R. Cline. New York, Praeger 1979. XIV + 392 str. sig. II/14.874

RONDINELLI Dennis A.: Urbanization and rural development. A spatial policy for equitable growth. New York, Praeger 1978. XI + 221 str. – sig. II/14.803

SCHAUPP Dietrich L.: A cross-cultural study of a multinational company. Attitudinal responses to participative management. New York, Praeger 1978. X + 166 str. sig. II/14.864

SUICIDE of survival? The challenge of the year 2000. (Amadou-Mahtar M'Bow, et al.). Paris, Unesco 1978. 192 str. (Insights, 1) – sig. II/14.831-1

TEORETIČESKIE problemy soedinenija dostiženij naučno-tehničeskoj revoljucii s preimuščestvami socialističeskoj sistemy hozjajstva v uslovijah razvitogo socializma. (Red. G. D. Gart) Leningrad, Izd-vo Leningradskogo un-ta 1979. 188 str. – sig. II/14.834

X. ZGODOVINA – GEOGRAFIJA

MAC CLELLAND Charles: State, society, and university in Germany 1700–1914. Cambridge, Cambridge Univ. Press 1980. IX + 381 str. – sig. II/14.866

DRAGAN, Zvone: The Yugoslav Socio-Economic Development in the 1981-1985 period
Teorija in praksa, Ljubljana 1980, Vol. XVII. No. 8, p. 863-884

After estimating the realization of some basic socio-economic developmental goals in Yugoslavia in the post-war period and in the development of the socialist self-management system, the author comes to the conclusion that in the last decade also in our country some negative tendencies in the development are increasing. These tendencies are, according to the author, above all a reflection of problems deriving from the existing discrepancy between the material structure of social reproduction and the insufficiently intensive establishment of the self-management socio-economic system. The dynamic development based particularly on domestic conjuncture, increased imports and irrelevant exports, increased investments, inflation income, increasing debts abroad, has continued particularly since 1973 as a consequence of the economic and political crisis in the world. In order to reverse these negative tendencies in the middle-term plans and to insure conditions for an efficient policy which would gradually eliminate the causes of inflation and insure a stable and sound development, a strictly radical and responsible approach to the shaping of stabilization policy imperative. Some of the most important problems directions and foundations of the above-mentioned development are pointed to in the discussion. The policy and system of accelerated development of less developed republics and the Socialist Autonomous Province Kosovo are pointed out separately in this context.

UDC 327.37(100):141.82(100)

BEBLER, dr. Anton: On Marxists' Attitudes towards Disarmament
Teorija in praksa, Ljubljana 1980, Vol. XVII. No. 8, p. 955-963

Contrary to the oversimplified presentation of Marxists' standpoints regarding disarmament, the author establishes certain changes and differences in these standpoints with respect to time, place and dimensions of the existing disarmament goal (desirability, possibility). Although K. Marx's and F. Engels' attitudes toward disarmament can be described as slightly negative in the beginning, their standpoints have later changed to expressively positive in regard to both fundamental dimensions. Similar evolution can be traced in V. I. Uljanov - Lenin's standpoint as well as later in the standpoints of the majority of the Communist Parties. At the present three different fundamental standpoints with different variations can be established among socialists and Marxists. Herewith a trend of approachment of standpoints held by the majority of Communist Parties in regard to disarmament, based on positive evaluation of its both fundamental dimensions, can be traced.

UDC 331.152(548.7)

KAVČIČ, dr. Bogdan: Workers' Participation in Sri Lanka
Teorija in praksa, Ljubljana 1980, Vol. XVII. No. 8, p. 964-973

The article deals with workers' participation in decision-making in Sri Lanka enterprises. After presenting some data, essential for better understanding of the social and economic situation in the country, the author proceeds with an analysis of workers participation in regard to the hitherto development of participation. Particular emphasis is given to participation since 1970 and to the situation following 1979, the year in which the new law on workers' participation was passed. The study on workers' participation involves only the state sector of economy.

UDK 338.26(497.1)

DRAGAN, Zvone, Družbenoekonomski razvoj Jugoslavije 1981–1985**Teorija in praksa, Ljubljana 1980, let. XVII, št. 8, str. 863–884**

Po oceni uresničevanja nekaterih temeljnih ciljev družbenoekonomskega razvoja v Jugoslaviji v povojnem obdobju, tudi v razvijanju sistema socialističnega samoupravljanja, je v razpravi dana ugotovitev, da so tudi v naši državi v zadnjem desetletju močnejše prisotne negativne tendence v razvoju. Te so, po avtorjevi oceni, predvsem odraz globljih problemov, ki izvirajo iz neusklajenosti v materialni strukturi družbene reprodukcije in premalo intenzivnega uveljavljanja samoupravnega družbenoekonomskega sistema. Zlasti po letu 1973. se je – ob negativnih posledicah ekonomske in politične krize v svetu – nadaljeval dinamičen razvoj, ki je temeljil predvsem na domači konjunkturi in visokem uvozu, ob neustreznem izvozu, visokih investicijah, inflacijskem dohodku in visokem zadolževanju v tujini. Da bi že v prvih letih novega srednjeročnega planskega obdobja temeljito preobrnilo negativne tendence, zagotovilo pogoje za učinkovitejšo politiko postopnega odpravljanja vzrokov inflacije in omogočilo stabilnejši in kvalitetnejši razvoj, bo potreben radikalnejši in odgovornejši pristop k oblikovanju stabilizacijske politike, predvsem na podlagi medsebojno vsklajenih interesov, možnosti, pravic in obveznosti. V razpravi so izpostavljena nekatera pomembnejša vprašanja, smeri in osnove takšnega razvoja. V tem kontekstu sta posebej prikazana politika in sistem hitrejšega razvoja manj razvitih republik in SAP Kosova.

UDK 327.37(100);141.82(100)

BEBLER, dr. Anton: O razmerju marksistov do razorožitve**Teorija in praksa, Ljubljana 1980, let. XVII, št. 8, str. 955–963**

V nasprotju s poenostavljenim prikazovanjem stališč marksistov do razorožitve ugotavlja avtor spremenljivost in različnost teh stališč glede na čas, prostor in razsežnosti samega smotra razorožitve (zaželenost, možnost). Izhodiščno stališče K. Marxa in F. Engelsa do razorožitve je bilo blago negativno, se je pa kasneje spremenilo v izrazito pozitivno glede na obe glavni razsežnosti. Podobno evolucijo zasledimo v stališčih V.I. Uljanova-Lenina ter še kasneje v stališčih večine komunističnih partij. Sedaj ugotavljamo med socialisti in marksisti tri različna temeljna stališča, od katerih ima vsaka več inane. Pri tem je zaslediti trend zbliževanja stališč večine komunističnih partij do razorožitve – in sicer na podlagi pozitivne ocene obeh njenih temeljnih razsežnosti.

UDK 331.152(548.7)

KAVČIČ, dr. Bogdan: Participacija delavcev v Sri Lanki,**Teorija in praksa, Ljubljana 1980, let. XVII, št. 8, str. 964–973**

Prispevek obravnava delavsko participacijo pri odločanju v podjetjih v Sri Lanki. V prvem delu so podani nekateri podatki, katerih namen je boljše poznavanje družbenih in ekonomskih razmer v deželi. Nadalje je razčlenjen položaj glede participacije delavcev v dosedanjem razvoju participacije. Podrobneje je prikazana participacija po letu 1970, zlasti novi zakon o participaciji delavcev, ki je bil sprejet v maju 1979. Prikaz participacije delavcev zajema le državni sektor gospodarstva.

POPRAVEK

V zadnji številki (6-7/1980) je v članku Ivana Kristana »Nacionalno vprašanje, samoupravljanje, federalizem« na strani 681 v 4. odstavku izpadel del citiranega Titovega besedila o nacionalnem vprašanju. 2. vrstica tega odstavka bi se morala glasiti: »... če razen splošnega jugoslovanskega pomena ne bi imela tudi nacionalnega pomena za vsak narod posebej, tj. če ne bi razen osvoboditve Jugoslavije pomenila ...« itn. Avtorju se za napako opravičujemo.

TEORIJA IN PRAKSA

IZ VSEBINE NASLEDNJIH ŠTEVILK

Franč Šetinc: Za jutrišnji dan gre

Marjan Britovšek: Carizem, revolucija, stalinizem (pogovor z avtorjem)

Slavko Splichal: Pogoji in razvojne smeri podružbljanja
komunikacijske sfere

Zdenko Roter: Vernost in nevernost družbenih slojev v Sloveniji
(rezultati opazovanj v desetletju 1968—1978)

Aleksandar Vecić: Dohodek in dohodkovni odnosi
(načela, uresničevanje, problemi in perspektive)

Ernest Petrič: Nekateri komparativni vidiki mednarodnih organizacij